شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

شىنخەي ئىنقىلاۋى ئىلى قوزغىلىڭىغا بېغىشلانغان مەخسۇس سان

9

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى
ش ئۇ ئا ر كومىتېتى تارىخىي ماتېرىياللار
تەتقىقات ئورنى

9

(9)

شىنجاڭ خەلق مەتبەئەسى
(شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى)

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

(9)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇدىدا تىزىلدى
شىخۇ ناھىيلىك باسما زاۋۇتتا بېسىلدى
1982 - يىل 1 - ئاي 1 - نەشرى
1982 - يىل 4 - ئاي 1 - بېسىلىشى
كىتاپ نومۇرى: M11098·95
باھاسى: 0.40 يۈەن
(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

مۇندەرىجە

ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋىدا كورگەن-ئاڭلىغانلىرىم ..... ياك فىكچۇن 1
مەھەممەت تۇرسۇن تەرجىمىسى
ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالى ..... گۇەن شىكسەي 31
ئۇتۇق رېھىم تەرجىمىسى
ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋى قوزغىلىڭى توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم ..... خەن شىلياڭ 40
ئابلىكىم خېۋىر تەرجىمىسى
ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن بىر سەھىپە ..... گوك بېچىڭ 54
ئا. ئەھمەت تەرجىمىسى
ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن گېلاۋخۇيغا بىر نەزەر ..... جاۋ رۇگجاڭ 77
ئا. ئەھمەت تەجىمىسى
كۇرە شەھرىنىڭ تارىخى ..... جياۋ رۇگجياڭ 84
ئا. ئەھمەت تەرجىمىسى
شىنخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى ئىلى قوزغىلىڭى ..... مۇختەبەر 99

چىرا ۋەقەسى توغرىسىدا تەكشۈرۈش دوكلادى
خوتەن سىڧەن مەكتىۋى تەكشۈرۈش گورۇپپىسى .....
..... خ. تومۇر تەرجىمىسى 111
چىرا ناھىيىسىدە ئوتكەن سىيىت ھاجى ۋەقەسى
توغرىسىدا ئەسلىمە ..... ئابدۇغىنى دامۇللاھاجى 152
شىنخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى قومۇل قوزغىلىڭى .....
..... ئاقسىياز 161
«يېڭى گېزىت» تېرن تاللانمىلار .....
..... لىيۇ جىنچيا تەرجىمىسى 181

ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋىدا كورگەن-ئاڭلىغانلىرىمدىن خاتىرە

ياڭ ئىڭچۈن
مەھەممەت تۇرسۇن تەرجىمىسى

بۇنىڭدىن 40 نەچچە يىل ئىلگىرى مەن تۇلۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقىنىمدا، ئوقۇتقۇچىمىز جاۋ رۇي تارىخ دەرسلىك ماتېرىيالى بولمىغانلىقتىن ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋى تارىخىنى تېما قىلىپ كوپ قېتىم سوزلەپ بەرگەن ئىدى. بۇ ئوقۇتقۇچى شىئەندىكى مەلۇم مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ئىلى ھەربىي شتاپتا مىرزا بولغان ئىدى. ئىلى ئىنقىلاۋىدىن كېيىن ھەر قېتىملىق يىغىن خاتىرلىرى ئۇنىڭ قولىدىن ئوتكەن بولغاچقا ئىلى ئىنقىلاۋىنىڭ باش-ئاخىرىنى تەپسىلى بىلەتتى. ئىلى ئىنقىلاۋى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن جاۋ بېرنىڭ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولۇپ، 1916-يىلى ئىلدا ۋاپات بولدى. كېيىن مەن ئىلى ئىنقىلاۋىغا قاتناشقان خۇبېيلىق ياڭ شاڭتاۋ (ھەربى دوختۇر)، چۇڭ رۇي (ئىلى ھەربى مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولغان) قاتارلىقلاردىن ئىلى ئىنقىلاۋى توغرىسىدىكى گەپ-سوزلەرنى كوپ ئاڭلىدىم. بۇ ماقالىنىڭ كوپ قىسمى شۇلارنىڭ سوزلەپ بەرگەنلىرىدىن ئىبارەت.

يەنە بىر قىسمىنى يېڭ زېڭشىنىڭ «سەۋەنلىكىلەردىن ساۋاقلار خاتىرىسى» دىن پايدىلاندىم. بۇ ئىشلارغا 40 نەچچە يىل بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەسته تۇتۇش قابىلىيىتىم ئاجىزلاشتى. ماقالىدا چۈشۈپ قالغان، ياكى خاتا كەتكەن جايلىرىنىڭ بولۇشى مۇمكىن، شۇڭا ئەھۋالنى بىلىدىغانلارنىڭ تۈزۈتۈش بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

1. گېلاۋخۇي

شىنجاڭغا گېلاۋخۇينىڭ كېلىش سەۋەبى: تۇڭجى يىللىرى زو زۇڭتاڭ خۇنەن قوشۇنلىرىنى باشلاپ، شىنجاڭدىكى قالايمىقانچىلىقنى باستۇرغىلى كەلگەندە گېلاۋخۇي تەشكىلاتى ئەسكەرلەر بىلەن بىللە كەلگەن. شۇ چاغدا چاڭجياڭ دەرياسى ۋادىسىدىكى ھەربىي ئولكىلەردە مەيلى خۇنەن، ياكى ئەنخۇي قوشۇنىدا بولسۇن گېلاۋخۇينىڭ مەخپى تەشكىلاتى بار ئىدى، خۇنەن قوشۇنلىرى شىنجاڭغا كېلىگەندىن كېيىن، قايسى جايغا قەدىمى يەتسە شۇ جايدا گېلاۋخۇي تەشكىلاتى بارلىققا كەلدى. دەسلەپتە خۇنەن قوشۇنىدا، ئاندىن يەرلىك قوشۇنلاردا، سىياسى ساھەلەردە شۇنىڭدەك ئىشچى-دېھقان، سودىگەرلەر، ئوقۇغۇچىلار، كوچىمەنلەر، لۈكچەك-خۇلىگەنلەر ئىچىگىمۇ تارقىلىپ گېلاۋخۇي تەشكىلاتى بارلىققا كەلدى. تەشكىلى جەھەتتە ئالدى بىلەن ئىسىم قويۇشتىن باشلايتتى. بەزىلىرىگە ئاغ-دەريالار نامى، بەزىلىرىگە ئىجتىمائى ئەھۋال نامىلىرى قويۇلاتتى. مەسىلەن: ئۇرۇمچىدىكىلىرى ئۆزلىرىنى "ئەژدەرھا ئاغ" دەپ ئاتىغانغا ئوخشاش، بۇلار چىڭ سۇلالىسىغا قارشى تۇرۇشنى

مەقسەت قىلاتتى. مانجۇ، موڭغۇل، شۇڭە مىللەتلىرىدىن باشقا ھەرقايسى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن، ئۇلارنىڭ تەركىۋىي، كەسپىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر كەمرىشىنى خالايدىغانلار بولسا بىردەك قوبۇل قىلاتتى. بۇلارنىڭ چارە ۋە شوئارى: مەخپىي بولۇش، ئىتتىپاق بولۇش، ۋىجدانلىق بولۇشنى، ئۆزئارا ھەمكارلىشىشنى يولغا قويۇشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇ چاغدا ئىشسىز ئامما كوپ بولغاچقا تيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى گېلاۋخۇينىڭ تەرەققىياتى تېز بولدى.

گېلاۋخۇي ئەزالىرىنىڭ مۇقىم يىغىلىش سورۇنلىرى بولمايتتى. تەشكىلى پائالىيىتى 3—5 كىچە ياكى 10 كىشى ئەتراپىدا ئۆزئارا ئۇچرىشاتتى. ھىكايە ئېيتىش، رومان ئوقۇش، ناخشا ئېيتىش نامى بىلەن بىر يەرگە توپلىشىپ، ئەھۋال تەكشۈرۈش، مەخسۇس كىشى بەلگۈلەپ يۇقۇرىغا مەلۇم قىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئوقۇيدىغان ژورناللىرى كوپىنىچە لياڭشەن كىتابى، ۋاگاڭ قورغىنى، بەش مۇرىت قاتارلىق رومانلارنى ئاساس قىلىپ، ئاتا-بوۋىلىرىمىزنىڭ شاپتۇللۇق باغدىكى ۋىجدانلىق بولىشى، لياڭشەن تەشكىلاتى، ۋاگاڭ ھەيۋىتى قاتارلىق ئەدەبىيلەرنى داۋاملىق تەرغىپ قىلاتتى.

گېلاۋخۇي تەشكىلاتى مەخپى بولۇشنىمۇ ئۇنىڭ تارمىغى كوپ، ھەركەت ئىقتىدارى چوڭ، بۇزغۇنچىلىق قىلمىشى كۆچلۈك ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىلى ئىنقىلابىغا قاتناشقانلىغى زور ۋەقە ئىدى. ئۇرۇمچى بىلەن ئىلى تەرەپ چىقىشالمىغان پەيتتە گېلاۋخۇي جەنۇبى شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئەھەلدارلارنى ئولتۇرۇشتەك ۋەقەلەرنى تۇغدۇرۇپ،

ئىلى تەرەپ بىلەن مەخپى ئالاقىلىشىپ يۇرۇمچىگە قارشى تۇرغانلىقتىن يۇەن داخۇا ئامالسىزلىقتىن، ھوقۇقنى تاپ-شۇرۇشقا مەجبۇر بولۇپ، ئىچكىرىگە تىلكەۋەتتى. گېلاۋخۇي دەسلەپتە بىر تەرەپتىن ئىلى ئىنقىلاۋىنىڭ مەنچىڭ ھاكىمىيەتىنى ئاغدۇرۇشىغا ياردەملەشسە، يەنە بىر تەرەپتىن يېڭى زېكشىنىڭ قارشى ھەممە جايدا ھەركەت قوزغاشقا ئۇرۇندى. يېڭى زېكشىن ئىنقىلاپنى باستۇرغان، پارتىيىلىكلەرنى قىرغىن جاللات بولغاچقا، گېلاۋخۇينىڭ قارشىلىقى 7 يىلغىچە داۋام قىلدى. كېيىن يېڭى زېكشىن ئۇلارنى تۈگ مېڭىشەي، ماجىنچې، ما فۇ قاتارلىق خۇيزۇ قوشۇنلىرىدىن پايدىلىنىپ باستۇرۇپ تاشلىدى.

2. ئىنقىلاپنى ئىلىدىن باشلاش

گۇاڭشۇي خانىنىڭ 29-يىلى (1903) مەنچىڭ ھوكۈمىتى مانجۇ چاڭ گىننى ئىلى جاڭجۈنلىقىغا تەيىنلىدى. چاڭ گىن ئىلىغا كېلىپ چېگرا مۇداپىەسىنى مۇستەھكەملەشنىڭ زورۇرلىگىنى ھېس قىلدى. لېكىن شۇ چاغدىكى قوشۇن چىرىكلەشكەن ئىدى. مانجۇلار ئەپيۇن چېكىپ كۈن بويى كەيپى-ساپا بىلەن ئوتەتتى. چاڭ گىن ئارمىيىنى تەرتىپكە سېلىپ قوشۇنلارنى خىل قىلىش يولىدا مەنچىڭ ئۇرۇسىدىن ئىلىدا ھەربىي كۇرس (مەكتەپ) ئېچىپ ھەرقايسى قوشۇندىكىلەرنى تەربىيىلەش، جەنۇبتىكى شىنجاڭغا يۇرۇش قىسىملىرىدىن بىر نەچچە باتالىيون ئەسكەرنى ئىلىغا يوتكەپ كېلىشنى ئىلتىماس قىلدى. بۇ ئارقىلىق 8 خوشۇندىكى ئەسكەرلەرنى تەربىيىلەپ، چېگرانى مۇستەھكەملەشنىڭ زورۇرلىگىنى ھېس قىلدى. لېكىن شۇ چاغدىكى قوشۇن چىرىكلەشكەن ئىدى. مانجۇلار ئەپيۇن چېكىپ كۈن بويى كەيپى-ساپا بىلەن ئوتەتتى. چاڭ گىن ئارمىيىنى تەرتىپكە سېلىپ قوشۇنلارنى خىل قىلىش يولىدا مەنچىڭ ئوردى

بىر مەسلىھەتتە بولغانلاردىن لى مىڭبياۋ، لەنجۇدىكى دىك باۋشەن قاتارلىقلارمۇ قوشۇلۇپ ئىنقىلاپ كەيپىياتى تەدرىجى پەلەك تارتىشقا باشلىدى.

ياڭ زەنشۇي ئىلىغا كېلىپ قوشۇنلارنى كوزدىن كەچۈردى. مانجۇ، موڭغۇل قوشۇنلىرىدىكى بىر قانچە مىڭ ئەسكەردىن باشقا يەنە ھەرقايسى پولك، باتالىيونلاردىكى ئادەم سانىنىڭ 10 مىڭدىن كام ئەمەسلىگىنى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇرۇمچى تەرەپتە شىنجاڭ ئەمىرىگە قاراشلىق ھەر خىل ئەسكەرلەرنىڭ ئاز ئەمەسلىگىنى، غەربتە چارروسىيە ئەسكەرلىرىنىڭ چېگرىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى، ئەگەردە بۇ يەردە ئالدىراپ بىرەر ئىش قوزغايدىغان بولسا ئىككى ئوتتۇرىدا قىسىلىپ قالىدىغانلىقىنى چۈشەندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىلىدا مىللەتلەر ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقانلىقتىن، ئەھۋالنىڭ مۇرەككەپلىگىنى، خەنزۇ، مانجۇ، موڭغۇل، خۇيزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، شۇە، داغۇر قاتارلىق مىللەتلەردىن باشقا يەنە چەتئەل مۇھاجىرلىرىنىڭمۇ بارلىقىنى، ئەگەر ئىھتىيات بىلەن يوشۇرۇن تەشكىللەپ، كوپ تەرەپلىمە ئالاقە باغلىماي تۇرۇپ ئالدىراپ ـ تىنەپ ئىنقىلاپ بايرىغىنى كوتىرىپ چەقمىشنىڭ قېينىلىغىنى ھىس قىلدى. ياڭ زەنشۇي ئوز ئادەملىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئالدى بىلەن ئوز پارتىيەدىكىلىرىنى ھەرقايسى ئارمىيە، ھوكۇمەت ئورگانلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئىنقىلاپنى تەرغىپ قىلىشنى ھەمدە ئىلىدا خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە، موڭغۇلچە «ئىلى گېزىتى» نەشر قىلىپ ھەر مىللەت خەلقىنى ئىنقىلاۋى تەشۋىقات يۇرگۈزۈشنى قارار قىلدى. پولك تېيمىن، لى ياچۇەن، لى مىڭبياۋ قاتارلىقلانى ئايرىم ھالدا ئارمىيەدىكى خۇنەن،

خۇبېي، شەنشىلىك ھەربىي ئەمەلدارلار بىلەن ئالاقە باغلاشقا بۇيرىدى. پولك داشۇ ئىلىدىكى خۇيزۇ، ئۇيغۇر ۋە پىشىل باتالىيونىدىكى ھەربىي ئەمەلدارلارنى ئىنقىلاپقا ھىسداشلىق قىلىپ ياردەم بېرىشكە كوندۇردى. ئىلىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى گېلاۋخوۋينىڭ يوشۇرۇن كۈچلىرى زور ئىدى. ھەرقايسى قىسىم باتالىيونلاردا، ۋە ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ ئارىسىدىمۇ گېلاۋخوۋي تەشكىلاتى بار بولغاچقا پولك تېيمىن گېلاۋخوۋي بىلەن ئالاقە باغلىدى. گېلاۋخوۋي چولك سۇلالىسىنغا قارشى بولغاچقا ئىنقىلاپ قىلىشقا قوشۇلماقچى بولدى. گېلاۋخوۋينىڭ باشلىغى شوۋي سەنتەينى كىشىلەر ئىلى دەرياسىدىكى ئەژدەرھا دەپ ئاتايتتى. ئىلىدىكى ھەرقايسى قىسىملاردىكى ئوفىتسىر جەمئەتلىرىنىڭ تەخمىنەن يېرىمى گېلاۋخوۋينىڭ ئەزاسى ئىدى. شۇنىڭدەك ھەرقايسى ساھەلەردىمۇ گېلاۋخوۋي ئەزالىرى بار بولۇپ، ئىلىدىكى تەسىرى چوڭ ئىدى. ياڭ زەنشۇي ئوز نامى بىلەن شوۋي سەنتەينى پىدائىلار قوشۇنىنىڭ تۇنجا ئالىملىغا تەينلەپ، مەخپى ھەركەت قىلىش، بۇيرۇق كۈتۈپ پەيتى كەلگەندە كوتىرىلىپ چىقىشقا بۇيرۇق بەردى.

بۇ چاغدا خۇيزۇلارنى ئىنقىلاپقا ئاۋاز قوشۇشقا رەھبەتلەندۇرۇش قېينى ئىدى. چۈنكى غېرىدال مەكۇمىرانلار كەلتۈرۈپ چىقارغان مىللى ئوچمەنلىكنىڭ تارىخى ئوزۇن بولغاچقا خۇيزۇ ـ خەنزۇلار ئوتتۇرىسىدا ئىشەنچسىزلىك بار ئىدى. پولك داشۇ ئىلىدىكى شەنشى ـ گەنسۇلىقلارنىڭ يېڭى مەسچىتتىكى جامائەتنى توپلاپ سوھبەت ئوتكۈزگەندە خۇيزۇلاردىن مائېر لاۋيې، خەن يۈشۇ قاتارلىقلار سوزلەپ "خۇيزۇلار قول بولۇشنى خالىماي، قۇربان بېرىشلەردىن

قورقماي چىك سۇلالىسىغا قارشى قوزغىلاڭ ئۇيۇشتۇردى. نەتىجىدە خەنزۇ ئەمەلدارلىرى تەرىپىدىن قىرىلىپ لاغايى ۋەيران بولدى. مەسىلەن يۇننەندىكى دۇ ۋېنشيۇ قاتارلىقلار مەنچىك ھوكۇمىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كوتۇرۇپ تۇرۇپ يۈز مىڭ كىشىلىك قوشۇن تۇپلاپ، شىمالغا يۈرۈش قىلىپ، مەنچىك ئەسكەرلىرىنى تىرە-پىرە قىلىۋەتتى. كېيىن خەنزۇ ئەمەلدارى لىن چىنچۇەن خەنزۇ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ، قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنى مەغلۇپ قىلىپ، خۇيزۇلارنى قىرغىن قىلدى. شەنشىدىكى بەي يەنخۇ، گەنسۇدىكى ما خۇالۇڭ، شىنجاڭدىكى تۇمىڭ (تۇ دېلىن) قاتارلىقلار ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ چىڭ سۇلالىسىغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتەرگەن بولسىمۇ، بۇنىمۇ خەنزۇ ئەمەلدارلىرىدىن زۇ زۇڭتاڭ، لىيۇ جىڭتاڭ ئېقىمىدىكىلەر خۇنەن ئارمىيىسىنى باشلاپ چىقىپ قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنى مەغلۇپ قىلىپ، خۇيزۇلارنى قىرغىن قىلدى. شۇڭا "تەجرىبە-ساۋاقلارنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرگەندە سىلەرنىڭ سۈزۈكلەرگە ئىشەنگىلى بولمايدۇ" دېدى. پىكا قايتا-قايتا چۈشەنچە بېرىپ "شۇنىسى ئايدىڭلاشتۇرۇش كېرەككى، خۇيزۇلارنى قىرغان خەنزۇ ئەمەلدارلىرى زۇ، لىۋلار چىڭ ئوردىسىنىڭ غالچىلىرى، خەنزۇلاردىن چىققان خائىن، ئۇلارنىڭ ئادەم ئولتۈرگەنلىگى خوجايىنلىرىنىڭ بۇيرۇغى بىلەن بولغان، يىغىپ ئېيتقاندا گۇنا يەنە چىڭ ئوردىسىدا. چىڭ سۇلالىسى ئەمەلدارلىرى قىرغىن قىلغانلارنىڭ ئارىسىدا خەنزۇلارنى يوق دېگىلى بولامدۇ؟ مەسىلەن: تەيپىڭ تىيەنگو قوزغىلاڭچىلىرى چىڭ سۇلالىسىغا 10 نەچچە يىل قارشى تۇردى. نەتىجىدە بۇنى خائىن زىڭ گوفەن باستۇرۇپ

تاشلىدى. كېيىنكىسى خەنزۇلار قىرىلدى. خەنزۇ، خۇيزۇ مىللەتلىرى ئوخشاشلا مانجۇ ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇرغان، شۇڭا "ئىچكى ئىشلارنى ئەسلىتىۋاتىسىز" دېگەن گەپ ئەمەس. ھەممىمىزنىڭ ئەقىدىسى ئوخشاش، تۇرسا، نىمە ئۈچۈن بىلەلمەي قوزغىلاڭ كۆتەرمەيمىز" دېدى. بۇنىڭ بىلەن خۇيزۇلار قايىل بولۇپ، ئىنقىلابقا ئاۋاز قوشۇپ، قالماستىن، بەلكى بىۋاسىتە ئالدىنقى سەپكە بېرىپ كۈرەش قىلىشنى ئەلەپ قىلدى.

شۇ چاغدا ئۇيغۇرلاردىن ھاكىم بەگ ئىنقىلابنى قوللاپ، سەكسەنيۇزىدىكى دېخانچىلىق مەھسۇلاتلىرى ۋە دېخانلار ئاممىسى بىلەن بىرلىكتە ئىنقىلابقا يارىدەم بېرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى، چوڭ سودىگەر ھۈسەن پاي، ياقۇپ پاي قاتارلىقلارمۇ ئىنقىلابنى قوللاپ ھەربى ئوتۇن، ئىگەر، شۇنىڭدەك باشقا بۇيۇملار بىلەن تەمىنلەشكە رازىلىق بىلدۈردى. پاك، زەنشۇي بىر نەچچە يىللىق تەشكىللەش ۋە ئالاقىلىشىش ئارقىلىق ئىنقىلاپ كۈچلىرىنى تەدرىجى تولۇقلىدى. مانجۇ، مۇڭغۇل گازارمىلىرىدىن باشقىلىرىدا شەرت-شارائىت پىشىپ يېتىشىپ، ئىنقىلاپ پارتلاش ۋەزىيىتىگە يېتىپ بارغان ئىدى.

ئىلدا ئىنقىلاپ كەيپىياتى پەيدىن-پەي جىددىلەشكەن پەيتتە چىڭ ئوردىسى گۇاڭ فۇنىڭ ئورنىغا جېڭ رۇيىنى ئىلى جاڭجۈنلىغىغا تەيىنلەپ ئەۋەتتى. جېڭ رۇي ئاق سۆڭەك خان جەمەتىدىن بولۇپ ئاچ كۆز، ياۋۇز ئىدى. ئۇ خىزمەتكە تەيىنلەنگەندىن كېيىن پادىشا جەمەتىگە تايىنىپ ئىستىبدادلىق سىياسەت يۈرگۈزدى. بۇنىڭغا كىشىلەر نارازى بولدى. سابىق جاڭجۈن گۇاڭ فۇ ئەسلىدە مانجۇ بولۇپ، ئاق كۆڭۈل ئارمىيە

ۋە خەلىق ئارىسىدا مەلۇم تەسىرى بار ئىدى. بۇ چاغ-
لاردا چاڭجىياڭ دەريياسى ۋادىسىدىكى ھەر قايسى ئولكىلەر-
نىڭ ۋەزىيىتىدە بولۇۋاتقان ئۆزگۈرۈش خەۋەرلىرى ئىلگىرى
يېتىپ كېلىپ، كىشىلەر قەلبىدە داۋالغۇنۇش پەيدا قىلدى.
شۇنىڭدەك ئىلگىرى يېڭى كەلگەن ئەسكەرلەرنى جەنۇبتىكى
شىمالغا يۈرۈش قىلىش قوشۇنىدىن يوتكەپ كەلگەن بولغاچ-
قا ھوكۈمەت دائىرىلىرى ئۇلاردىن گۇمانلىنىپ قالغان، جىز
رۇي ۋەقە چىقىپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن يېڭى
زەنشۇيىنىڭ قوشۇنلىرىنى پۈتۈنلەي تارقىتىۋېتىشنى ئويلىغان
بولسىمۇ لىكىن بانا تاپالمىدى. ۋەقەنىڭ ئۆزگىرىپ قېلىشى-
دىن ئەنسىرەدى. دەل شۇ ۋاقىتتا ئەسكەرلەر بىلەن ھەز-
بى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئوتتۇرىسىدا ماجرا چىقىپ،
ھەر ئىككى تەرەپ قورال ئىشلەتتى. جىز رۇي بۇنى بانا
قىلىپ ئەسكەرلەرنىڭ مەشىق قىلىش ۋاقتىدا سەرپ قىلىدىغان
ئوق-دورىلىرىنى تارقاتماي تۇتۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئارقا-
دىنلا يېڭى زەنشۇيگە قول ئاستىدىكى ئەسكىرى قىسىملارنى
پۈتۈنلەي تارقىتىپ تۇرکۇمگە بولۇپ ئىككى ئولكىگە قايتۇ-
رۇشقا بۇيرۇق بەردى. يېڭى زەنشۇي يالغاندىن قوشۇلغان
بولۇپ، جاڭجۇن مەھكىمىسىگە بېرىپ، قايتۇرۇلىدىغان ئەس-
كەرلەرگە پول خىراجىتى بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى. يەنە
بىر تەرەپتىن جىز رۇينىڭ گۇمانىنى تۇگۈتۇش ئۈچۈن خىز-
مەتتىن ئىستېپا سورىدى. يېڭى زەنشۇي ئوز مەھكىمىسىگە قايـ-
تىپ كېلىپ، دەرھال ئوزگۈرۈھىدىكىلەرنى چاقىرىپ دەخپى
يىغىن ئاچتى، ئۇلار پۇرسەت پىشىپ يېتىشتى، دەرھال
قوزغىلىش كېرەك، بىراق قورال، يارىاق، ئوق، دورا كام-
چىل دېيىشتى. يېڭى زەنشۇي يەنە تېيىمەن، لى ياچۇەن

قاتارلىقلارنى كۇچىنىڭ باريچە جەنۇبى ئىسكىلاتتىكى خا-
دىملارنى ھەركەتلەندۇرۇشكە ئۇۋەتتى. شۇ چاغدا جەنۇبى
ئىسكىلاتتا ساقلىنىۋاتقان يېڭى تىپتىكى قورال-يارىاق
ئوق-دورىلار كوپ ئىدى. ئەگەر جەنۇبى ئىسكىلاتتىكى
خادىملار ئىنقىلاپقا قاتنىشىدىغان بولسا قورال-يارىاق،
ئوق-دورا مەسىلىسى ئوزلىگىدىن ھەل بولاتتى. يەنە
تېيىمەن، لى ياچۇەنلەر جەنۇبى ئىسكىلاتتىكى خادىملارنىڭ
ئاق كوڭۇل ئادەملار ئىكەنلىگىنى بىلىپ، ئۇلارغا ئىچكى
ئولكىلەردىكى قوزغىلاڭ ۋە تېخىنىدە قۇرۇلغان ۋاقىتلىق
ھوكۈمەت توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى يەتكۈزدى. شۇنىڭ
بىلەن جەنۇبى ئىسكىلاتنىڭ مەسئۇلى خۇاڭ لىجۇڭ مەخ-
پى ھالدا ئىنقىلاۋى پارتىيىگە قاتناشتى، ھەمدە ۋاقتى-
سائىتى كەلگەندە ئىسكىلاتنى تەقدىم قىلىماقچى بولدى.
يېڭى زەنشۇي ئوز ئادەملىرىنى مەخپى ھالدا ئىلى، سۈي-
دۇڭ، تارچى (شىخو)، قورغاس قاتارلىق جايلارغا ئۇۋە-
تىپ شۇ جايدىكى ئارمىيە ۋە خەلقنى ھەركەتلەندۇردى.
ھەمدە قوزغىلاڭ ۋاقتىنى بېكىتتى.

3. كۇرەدىكى كېچىلىك جەڭ

يېڭى زەنشۇي خۇبېي ئولكىسىدىن بولۇپ، تۇڭمۇڭ-
خۇيىنىڭ ئەزاسى ئىدى. يېڭىنىيىدىن ۋەتەنگە قايتقاندىن
كېيىن ۋۇخەندىكى جەنۇبى مىللىتارىستلار ئارمىيىسىدە ۋە-
زىپىگە تەيىنلەندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، ۋۇخەنىدىكى يېڭى
ئارمىيىنىڭ باشلىغى ۋە ئىنقىلاۋى پارتىيىدىكىلەر
بىلەن زىچ ئالاقىدا بولدى. ئىلگىرى يوتكەلگەن چاغدا

چېگرا رايونىدا قوزغىلاڭ كوتىرىش خىيالى بولسىمۇ ئۇنىڭ ئارمىيىسى ئىلىدا يىگانە بولغاچقا ئوپۇل - توپۇل ھەرىكەت باشلىمىدى. جېڭ رۇي ياڭ زەنشۇيگە ئەسكەرلەرنى تارقىتىۋېتىشكە مەجبۇرلىغاندا ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى قوزغىلاڭ كوتىرىشكە ئالدىرايتتى. ياڭ زەنشۇي بۇنى پۇرسەت كەلدى دەپ قوزغىلاڭ كوتىرىش توغرىسىدا مەسلىھەتلەشتى.

بۇ ۋاقىتتا جاھىللاردىن شەنشى، گەنسۇ باش تەپتىشي چاڭ گىن، شەرقى شىمال باش تەپتىشى جاۋ ئەرشۇن، شىنجاڭنىڭ ئەمرى يۈەن داخۇا، ئىلى جاڭجۈنى جېڭ رۇي قاتارلىقلار غەربى شىمالدا ئىنقىلاۋى كۈچلەرنىڭ زورايمىغانلىغىنى نەزەردە تۇتۇپ، شۇەنتۇڭنى غەرىكە يوتكەپ كېلىپ ساقلاپ قالماقچى بولدى. ۋۇچاڭ ئىنقىلاۋى دائىرىلىرى بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ، چىڭ يىڭشىغا شاڭخەيدىن ئىلىغا بىر پارچە مەخپى تېلېگىرامما ئىۋەتىشنى ھاۋالە قىلدى. تېلېگىرامما رۇسىيە ئارقىلىق ئىۋەتىلدى. تېلېگىرامىمسدا چىڭ تۇردىستىڭ غەربى شىمالدا پانا جاي تاپماقچى بولغان سۆيىقەستىنى بۆزۈپ تاشلاش ئۈچۈن تېزلىكتە ۋۇچاڭ قوزغىلىڭغا ئاۋاز قوشۇشقا دەۋەت قىلىنغان ئىدى. ياڭ زەنشۇي ئۆز ئادەملىرىنى چاقىرىپ دەرھال مەخپى يىغىن ئېچىپ (1911- يىلى 12- ئاينىڭ 7-كۈنى) دېخانلار كاتىدارى بويىچە 11- ئاينىڭ 19- كۈنى كەچتە قوزغىلاڭ كوتىرىشنى بەلگىلىدى. پىڭ تېيىمىن، خۇاڭ لىنجۇڭلارنى جەنۇبى ئىسكىلاتنى ئىشغال قىلىشقا، لى ياچۈەننى شەرقى دەرۋازىنى ئىشغال قىلىپ، قورغان سىرتىدىكى مالىكىشياۋ، شۇيجيەنگۇ، جاڭ گۇشىك، خەن گۇاڭخەن قاتارلىقلار باشلامچىلىق قىلغان پىيادە، ئاتلىق ۋە ئوزۇلۇش قىسىملىرى

رىغا ماسلاشقا؛ شۇي سەنتەي، خۇاڭ باۋشەن باشلامچىلىق قىلغان پىدائىلار شەھەر ئىچىگە كىرىپ تورال - ياراق، ئوق - دورا ئېلىپ چىقىشقا؛ خاۋ كېچۈەن باشلامچىلىق قىلغان زەمبىرەك قىسمى جاڭجۈن مەھكىمىسىگە ھۇجۇم قىلىشقا؛ پىڭ داشۇنى مائاۋدىن دۇتۇك مەھكىمىسىگە ھۇجۇم قىلىشقا؛ لى مىڭبياۋ، دىڭ باۋشەن، لى يىڭ قاتارلىقلارنى شىمالى ئىسكىلاتقا ھۇجۇم قىلىشقا ئورۇنلاشتۇردى.

ئىلى ھەربى مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ھەممىسى مانجۇ پەرزەنتلىرى بولۇپ، مەكتەپ ئېچىلغاندىن تارتىپ ھەربى قىسمىلار بىلەن توقۇنۇشۇپ تۇراتتى. ھەمدە ئۇلارنىڭ ھەركىتىنى مەخپى كۈزىتەتتى. ئىنقىلاۋى ئارمىيە 11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى قوزغىلاڭ كوتىرىشتىن ئىلگىرى ھەربى مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى سۈڭ شىمىڭ خەۋەر تېپىپ جېڭ رۇيگە دوكلات قىلغان. جېڭ رۇي: قورغاننىڭ ئىچى - تېشىدا مانجۇ، موڭغۇل ئەسكەرلىرى بار، ھەر قايسى پولىك، باتالىيۇنلار، شۇنىڭدەك مانجۇ، موڭغۇل مىللەتلىرى قوزغىلاڭچىلارغا تاقابىل تۇرالايدۇ، ئۇلار تەۋەككۈلچىلىك قىلغان تەقدىردىمۇ توراق - ياراق، ئوق - دورىسى يېتىشمەي، ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرالمايدۇ، مۇشۇ پۇرسەتتە ئۇلارنى پۈتۈنلەي يوقۇتۇپ ئاپەتنىڭ يىلتىزىنى قىرقىپ تاشلىغىلى بولىدۇ دەپ ھىساپلىدى. 19 - چىسلا كەچتە ھەربى شتاپتىكى چىن جاپۇ ئىنقىلاۋى ئارمىيىنىڭ بۈگۈن كېچىدە قوزغىلاڭ كوتىرىدىغانلىغىنى مەلۇم قىلغاندا جېڭ رۇي ھودۇقۇپ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي، مانجۇ، موڭغۇل قىسىملىرىنى شەھەرنى قوغداشقا،

يېڭى، كونا مانجۇ باتالیونلىرىنى ئىنقىلاۋى ئارمىيە قوزغۇ-
لۇشتىن بۇرۇن ئۇلارنى پۈتۈنلەي پاك-پاكىزە يوقۇتۇش
توغرىسىدا جىددى بۇيرۇق چۈشۈردى. لېكىن ئۇلار كېچە-
كىسىپ قالغان ئىدى. ئىنقىلاۋى ئارمىيە ۋاقتىتىن بۇرۇن
ھەركەتكە كەلدى. پىك تېيمىن، خۇاك لىجۇڭلار ئالدى
بىلەن جەنۇبى ئىسكىلاتنى ئىشغال قىلىپ توت ئەتراپنى
ئامال قىلدى، لى ياچۈەن شەرقى دەرۋازىنى ئىشغال قىلىپ
دەرۋازىنى ئېچىپ مالىكشياۋ ۋە شۇي سەنتەينىك پىدائى
قوشۇنلىرىنىڭ شەھەرگە كىرىشىنى كۈتىۋالدى. شەھەرگە
كىرگەنلەر ئالدى بىلەن جەنۇبى ئىسكىلاتتىن قورال-يا-
راق، ئوق-دورا ئالدى. بۇنىڭ بىلەن جەڭچىلەرنىڭ كۈرەش
روھى تېخىمۇ ئوستى. ھەر قايسى قوشۇنلار ھەمكارلىشىپ
جاڭجۇن مەھكىمىسىگە ھۇجۇم قىلدى. بۇنداق ئەھۋالدا جۆ-
رۈي ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىپ، مەھكىمە دەرۋازىسىنى
ئېتىۋېلىپ جان تالىشىشقا باشلىدى. ئىنقىلاۋى ئارمىيە
مەھكىمىنىڭ ئارقا تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ ھۇجۇم
قىلدى.

جۆ رۈي قېچىپ شېلىك يامۇلىغا كىرىۋالدى. بۇ چاغدا
پىك داشۇ دوتۇك يامۇلىنى ئىشغال قىلغان ئىدى. يېڭى مانجۇ
قوشۇنلىرى قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى. جۆرۈي ھەرقايسى
قوشۇنلارنى توپلىماقچى بولۇپ، ئەسكەرلەرنى چاپسان يېتىپ
كېلىدۇ دەپ ئويلىدى. لېكىن سۈيدۈڭدىكى ئەسكەرلەر
چېچىلىپ كەتكەچكە يىغماق قېيىن بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە
بۇ قوشۇندىكى ئەسكەرلەرنىڭ كوپ قىسمى گېلاۋخوي ئەزا-
لىرى بولغاچقا شۇي سەنتەي ئالىلىقاچان ئورۇنلاشتۇرۇپ
قويغانلىقتىن ئۇلار كەلمىدى. شۆە، داغۇر، موڭغۇل،

ئولۇنتلاردىن تەشكىل قىلىنغان ئەسكەرلەر ئىلى دەرياسىنىڭ
جەنۇبىدىكى بورىتالا، تىكەس قاتارلىق جايلاردا بولغان-
لىقتىن كام دېگەندە 3، 4 كۈنسىز يېتىپ كېلەلمەيتتى.
ئىنقىلاۋىي ئارمىيە چاقماق تېزلىگىدە ھەركەتلىنىپ شەھەرگە
ھۇجۇم قىلغانلىغى مەنچىك ئەسكەرلىرىنى ھودۇقتۇرۇپ
قويدى. شۇ چاغدا ئىنقىلاۋىي ئارمىيىگە ھەربى شتاپ بىلەن
يېڭى، كونا مانجۇ باتالیونلىرى قارشىلىق كورسۇتۇۋاتاتتى. كې-
يىن ئۇلار ۋەزىيەتنىڭ ئۇزگەرگەنلىگىنى، ئۇزلىرىنىڭ خالتا كو-
چىغا كىرىپ قالغانلىغىنى چۈشۈنۈپ قارشىلىق كورسەتمىدى.
ياك زەنشۇي كونا مانجۇ باتالیونىغا ئۇزى بېرىپ بەش
مىللەتتىن تەركىپ تاپقان جۇمھۇرىيەت قۇرۇشنىڭ ماھىيىتى،
پايدا-زىيىنى توغرىسىدا چۈشەندۈرۈپ، قارشىلىق كورسەت-
مەسلىك، بۇيرۇقنا ئىتائەت قىلىش توغرىسىدا نەسىھەت قىل-
دى. يېڭى مانجۇ باتالیونىنىڭ باشلىغى مىك كۆتەي مىلتىق
ئاۋازىنى ئاڭلاش بىلەنلا ھەربى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن
بىر قىسمىنى ئوز باتالیونىغا قوشۇپ سوقۇشقا قاتناشتۇردى.
ئۇلار ئىنقىلاۋىي ئارمىيىگە قارشى تۇردى. ئىنقىلاۋىي ئارمىيە
شەرقى دەرۋازىنى ئېچىۋاتقاندىن كېيىن ئىنقىلاپقا ئاۋاز
قوشۇپ شەھەرگە كىرگەن خۇيزۇ، خەنزۇ ھەر ساھە خەل-
قىنىڭ قورال تارقىتىپ ھۇجۇمغا قاتناشتۇردى. بۇ ۋاقىتتا
گەنسۇدىن شىنجاڭغا قېچىپ كەلگەن خۇيزۇ ما گاس، مادابىزا
(يوغان بۇرۇن) قاتارلىقلار بىرقانچە يۈز كىشىنى باشلاپ
ئۇرۇشقا قاتنىشىپ يېڭى مانجۇ باتالیونى بىلەن خېلى ئۇزاق
ئېلىشقان بولسىمۇ، ھۇجۇم قىلىپ ئالالمىدى. ئىنقىلاپچىلار
زەمبىرەك بىلەن ھۇجۇم قىلماقچى بولغاندا ياك زەنشۇينىڭ
كوڭلىدە باشقىچە سان بولغاچقا، ئۇنداق قىلىشقا رۇخسەت

قىلمىدى. ئۇ مانجۇ قوشۇنلىرى ۋە خەلق ئوتتۇرىسىدا ئىناۋەتلى بار كىشىلەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ، تېچىلىق بىلەن هەل قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. ياڭ زەنشۇي ئوزى سابىق جاڭجۇن گۇاڭ فۇنىڭ قېشىغا بېرىپ ئۇنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ كېلىشتۇرۇپ قويۇشىنى سوردى. هەمدە خىتاپنامە ۋە تېچىلىق بىلەن هەل قىلىشنىڭ ئەهمىيىتىنى گۇاڭ فۇغا ئېيتتى. گۇاڭ فۇ كىشىلەرگە نىسبەتەن ئاق كوڭۇل بولغانلىغى ئۈچۈن ئىككى تەرەپتىن قان توكۈلۈشنى خالىمايدى، كېلىشتۈرۈپ قويۇشقا ماقۇل بولدى. شۇ چاغدا ياڭ زەنشۇي يېڭى مانجۇ باتالیونىغا بېرىپ، چوڭ داۋلىنى چۈشەندۈرۈپ، تېچىلىق بىلەن هەل قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن خەنزۇ، مانجۇ، موڭغۇل، مۇسۇلمان، زاڭزۇدىن ئىبارەت 5 مىللەتلىك جۇمهۇرىيەت تەشكىللەپ جۇمهۇرىيەتنىڭ چوڭ داۋلىلىرىنى ئېلان قىلدى. ياڭ زەنشۇي خۇيجاڭلىققا كورستىلدى. بۇ چاغدا يېڭى مانجۇ باتالیونى بىر ياقتىن ئىنقىلاۋي ئارمىيىنىڭ كۈچ قۇدرىتىدىن قورقىسا، يەنە بىر تەرەپتىن گۇاڭ فۇنىڭ ئىناۋىتى بىلەن ئىتائەت قىلىشقا مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش توختىدى.

ياڭ زەنشۇي شەهەر ئىچى ۋە سىرتىنى ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئىنقىلاۋي پارتىيىلىكلەر يىغىنىنى چاقىرىپ ئۇرۇشتىن كېيىنكى، يېڭى هوكۇمەت قۇرۇش ۋە هوكۇمەت مەسئۇللىرىنى سايلاپ چىقىش هەمدە كېيىنكى باسقۇچتىكى مەسىلەرنى مۇزاكىرە قىلدى. مۇزاكىرىدە هوكۇمەت مەسئۇللىرىنى سايلاش مەسىلىسىدە تالاش - تارتىش بولدى. ياڭ زەنشۇي گۇاڭ فۇنى يېڭى هوكۇمەتنىڭ باش مۇپەتتىشلىگىگە كورسەتتى. لېكىن پەڭ، لى قاتارلىقلار

بۇنىڭغا قوشۇلمىدى. چۈنكى ئىنقىلاپنىڭ مەقسىدى مەنچىڭ هوكۇمىتىنى ئاغدۇرۇپ، هاكىمىيەتنى قولىغا ئېلىش بولغانلىقتىن ئىنقىلاۋي جەڭچىلەر جاپا - مۇشەققەتتىن، قۇربان بېرىشتىن قورقماي مەقسەتكە يەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئىش بېشىغا گۇاڭ فۇ چىقىدىغان بولسا جەڭچىلەر رازى بولمايدۇ، ئىلى ئىنقىلاۋى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن ئاساسى ئاجىز، ئەگەر ئەڭ ئالى هوقۇقنى مانجۇ جۇ رۇينىڭ قولىدىن تارتىۋېلىپ، يەنە مانجۇ گۇاڭ فۇغا بەرسەك بۇ قانداق بولغىنى؟ دەپ سەۋەپ كورسەتتى. ياڭ زەنشۇي شۇ چاغدىكى ئەهۋالغا ئاساسەن پايدا - زىيانىنى تەهلىل قىلدى: (1) بۇگۈن كەچتىكى ئۇرۇش ئەهۋالىدىن قارىغاندا مانجۇ قىسىملىرى بىزگە ئىتائەت قىلمىدى. باشقا مانجۇ، موڭغۇل قىسىملىرىنىڭ ئەهۋالىنى ئىنقىلاۋي پارتىيىلىكلەر تېخى ئىگەللەپ كەتكىنى يوق، ئەگەر ئۇلار بىرلىشىۋېلىپ بىزگە قارشى تۇرىدىغان بولسا، ئىلى ئىنقىلاۋىنىڭ ئىستىقبالىغا زور قىيىنچىلىقلارنى كەلتۈرىدۇ. (2) ئىلى ئىنقىلاۋى مەملىكەتنىڭ غەربىدىكى بىر بۇرجەكنى ئىشغال قىلدى، شەرقتە شىنجاڭ ئەسىرى يۈەن داخۇا، شەنشى، گەنسۇ قوماندانى چاڭ گېن تۇرۇپتۇ، ئۇلارنىڭ كۈچى خېلى زور. شەرقىي جەنۇپتا چىڭخەي، شىزاڭ، شەرقى شىمالدا موڭغۇللار تۇرۇپتۇ. بۇ كۈچلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ مۇۋاپىق چارە قوللانمايدىغان بولساق كېچىككىنە ئىلىنى ساقلاپ تۇرالمىسىز ئىنتايىن قىيىن، بۇنىڭ بىلەن قانداقمۇ شەرقتە يۈرۈش قىلىپ سوقۇش قىلغىلى بولسۇن؟ گۇاڭ فۇدا پەقەت باش مۇپەتتىش دەيدىغان قۇرۇق ئىسىملا بار، ئارمىيە، هوكۇمەتنىڭ ئەمىلى هوقۇقى پارتىيىلىكلەر قولىدا. گۇاڭ فۇنىڭ

نامى بىلەن ئىلىددىكى 8 چى ئەسكەرنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىپ، تاشقى جەھەتتە ئۇنىڭ نامى بىلەن يۇەن داخۇە چاڭ گېن ئېقىمىدىكىلەرنى تارتقاندا ئىنقىلاۋىي كۆچىلەر ئۇلۇغۇيۇپ شەرقە يۈرۈش قىلالايدۇ. پارتىيىلىكلەر بۇ پىكىرگە قوشۇلدى. 20 - چىسلا ئەتىگەنلىگى گۇاڭ فۇ ۋە ياڭ زەنشۇي نامى بىلەن ھەر ساھەدىكى باشلىقلارنىڭ جىددى يىغىنىنى چاقىردى. يىغىندا ياڭ زەنشۇي تۇۋەندىكى تەكلىپلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدى: (1) گۇاڭ فۇنى ۋاقىتلىق ھوكۇمەتنىڭ باش مۇپەتتىشلىگىگە كورسۇتۇش، بۇگۈنلا خىزمەت تاپشۇرۇپ ئېلىش؛ (2) يېڭى مانجۇ باتالیونى، شۇۋە باتالیونلىرىنى دەرھال قورالسىزلاندۇرۇشقا بۇيرۇق بېرىش (بۇ ئىككى باتالیون ئىنقىلاۋىي كۆچىلەرنىڭ قول ئاستىدا بولىدۇ). (3) ھەرقايسى يېڭى — كونا مانجۇ باتالیونلىرىنىڭ باشلىقلىرى ئۇز ۋەزىپىسىنى داۋاملىق ئوتەيدۇ؛ (4) ئىلگىرىكى پولىك، باتالیونلەرنىڭ نامى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئىلى قوزۇقلۇق ئارمىيە 1 - دېۋىزىيىسى قىلىپ ئوزگەرتىلىدۇ. دېۋىزىيە باشلىقلىغىنى ياڭ زەنشۇي قوشۇمچە ئوتەيدۇ؛ (5) يېڭى ۋاقىتلىق ھوكۇمەت تەشكىل قىلىنىدۇ، ۋە نەنجىڭ ۋاقىتلىق ھوكۇمىتىگە تېلېگرام ئارقىلىق مەلۇم قىلىنىدۇ ھەمدە ئىلى ئىنقىلاۋى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىپ 5 مىللەتلىك جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغانلىغى ئېلان قىلىنىدۇ. يىغىن ئاياقلاشقاندا، ۋەزىيەتنىڭ مۇقىملاشقانلىغى، خەلقلەرنىڭ خاتىرجەم بولۇشى توغرىسىدا ئېلان چىقىرىلدى. شۇ كۈنى (11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى) ئەتىگەنلىگى جۇ رۇيىنى شېلىڭ يامۇلى ئىچىدىن قولغا ئېلىپ راۋاقنىڭ شەرقى تەرىپىدىكى پۇلخانا ئالدىدا ئېتىپ ئولتۇردى.

4. شەرقە يۈرۈش قىلىش ئۇرۇشى

ئىلى چەت رايون بولۇپ، كۈچ جەھەتتە ئاجىز بولغانلىقتىن ئۇنى باشقۇرۇپ كېتىش ھەققىتەن قىيىن ئىدى. ئىلى ئىنقىلاۋى مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندىن كېيىن ياڭ زەنشۇي ھەربى قوشۇنلارنى خېلى تەرتىپكە سالدى. ئىلى ۋ شەھەردىن خۇيزۇ، خەنزۇلارنى توپلاپ ھەربى قوشۇن تەشكىللەپ، مەشىق ئېلىپ بېرىشنى كۈچەيتىپ شەرقە يۈرۈش قىلىشنىڭ تەييارلىغىنى كوردى. شۇنىڭدەك پارتىيە لىكلارنى چاقىرىپ شەرقە يۈرۈش قىلىشنىڭ ئاڭچىنىسى مۇزاكىرە قىلدى. ئالدى بىلەن شىنجاڭ ئەمىرى يۇەن داخۇانى، ئىنقىلاپقا ئاۋاز قوشۇپ جۇمھۇرىيەت ئېلان قىلىشنى تېلېگراممىا ئارقىلىق ئۇقتۇرۇپ ئۇنىڭ پوزىتسىيەسىنى بىلگەندىن كېيىن شەرقە يۈرۈش قىلىشنى بەلگىلىمەكچى بولدى. يۇەن داخۇادىن كەلگەن تېلېگراممىدا جۇمھۇرىيەتكە قارشى تۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى قورال كۈچى بىلەن قارشى تۇرىدىغانلىغى ئېيتىلغان. يۇەن داخۇا بىرىگادا (لۇي) باشلىغى ۋاڭ پېيلەننى بىر لۇي ئاتلىق ئەسكەر بىلەن ئىلىغا ماڭدۇردى ھەمدە يول ئۇستىدىكى پولىك، باتالیونلارنى جىددى يوتكەپ ھوجۇم قىلماقچى بولدى. ياڭ زەنشۇي بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، باش قوماندانلىق نامى بىلەن لى يا چۇەننى بىر لۇي ئەسكەر ھەم مۇستەقىل 1 - ئاتلىق بولۇك بىلەن شەرقتىن (ئۇرۇمچى تەرەپتىن) كېلىۋاتقانلارغا قارشى ئۇەتتى. ئۇ چاغدا ئولكە تەرەپ جەڭنى ئالدىنقى سەپ قىلىپ، داخىيەن، ۋۇتەي قاتارلىق جايلارغا ئورۇنلاشقان

ئىدى. ئىلى ئىنقىلاۋى ئارمىيىسى ۋۇتەيگە كەلگەندە ئولكە تەرەپ ئەسكەرلىرى ئىلى ئارمىيىسىنىڭ جاسارەت بىلەن كېلىۋاتقانلىغىنى كورۇپ، مۇداپىە ئورنىنى تاشلاپ داخىيەنگە چېكىندى. ئۇ چاغدا داخىيەندە ئىلى ئارمىيىسىگە زەربە بېرىش ئۈچۈن جىڭدىن يوتكەپ كەلگەن بىر باتالىون ئەسكەر بار ئىدى. ئىلى ئارمىيىسى داخىيەنگە كېلىپلا ئۇلار بىلەن قاتتىق بىر كۈن جەڭ قىلدى. ئولكە قوشۇنلىرى بەرداشلىق بېرەلمەي جىڭغا چېكىنىپ مۇداپىە كوردى. ئىلى ئارمىيىسى جىڭغا قوغلاپ كېلىپ ئىككى كۈن قانىلىق جەڭ قىلدى. ئولكە قوشۇنى يەنە بەرداشلىق بېرەلمەي، جىڭنى تاشلاپ، قۇمبۇلاقتا چېكىندى. قۇمبۇلاق — ئۈرۈمچىدىن ئىلغا بېرىشتا چوقۇم بېسىپ ئوتىدىغان مۇھىم جاي بولۇپ، قۇملۇقنىڭ ئۇزۇنلىغى 30 كىلومېتر، قېلىنلىغى بىرقانچە چى كېلەتتى. ئەسكەرلەر قۇملۇقتا قېنىالدى. بولۇپمۇ زەمبىرەكچى قىسمىلارنىڭ يۈرۈشكە قىينىچىلىق بولدى. ئىلى ئارمىيىسى قۇمبۇلاقتا قوغلاپ كەلگەندە ئولكە قوشۇنلىرى 3 كۈن سوقۇش قىلىپ، ئاستا - ئاستا چېكىندى. ئىلى ئارمىيىسى داۋاملىق ئىلگىرىلىدى. دەل شۇ چاغدا ئولكە قوشۇنىنىڭ 5 - بىرىگادىسى گورتۇغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. ۋاڭ پېيلەن ئالدىنقى سەپتىكى مەغلۇبىيەتنى ئاڭلاپ، گورتۇنى ئارقا سەپ بازىسى ھەم قوماندانلىق شتابى قىلىپ زور كولەمدە ئەسكەر ئېۋەتىپ قۇمبۇلاقتىكى ئۈرۈشقا ياردەم بەردى. ئىككى تەرەپ ئون كۈندىن ئارتۇق قاتتىق جەڭ قىلدى. قۇملۇق جەسەت بىلەن تولدى. ئولكە قوشۇنلىرىدىن 1000 نەچچە يۈز، ئىلى ئارمىيىسىدىن 400دىن ئارتۇق ئادەم ئولدى ۋە يارىدار بولدى. ئولكە قوشۇنلىرى بەر-

داشلىق بېرەلمەي گورتۇغا چېكىندى. قۇمبۇلاقتا ئۈرۈش بولۇۋاتقان چاغدا ۋاڭ پېيلەن شىخو، مانا‌س، قۇتۇبى، سانجى قاتارلىق جايلاردىن ئاتلىق ھەم پىيادە ئەسكەر يوتكەپ ئۈرۈشقا قاتناشتۇردى. ھەمدە يۈەن داخۇادىن ئەسكەر كوپەيتىپ بېرىشنى جەددى تەلەپ قىلدى. ئالدىنقى سەپتە مەغلۇپ بولغان قوشۇن گورتۇغا چېكىنىپ ھەرقايسى جايلاردىن يارەمگە كەلگەن ئەسكەرلەر بىلەن بىرلەشكەندە ۋاڭ دەرھال قوشۇننى تەرتىپكە سېلىپ، مۇداپىە كورۇپ توساپ زەربە بېرىش، ھەرقايسى قىسىملار ئوز ئورۇنلىرىنى مەھكەم ساقلاپ بۇيرۇق كۈتۈشكە ئورۇنلاشتۇردى. ئولكە قوشۇنى چېكىنگەن چاغدا ئىلى ئارمىيىسىنىڭ مۇستەقىل ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىنىڭ باشلىغى چېن گۇاڭخەن بۇيرۇقنى كۈتمەي ئىلگىرىلەپ ئوز قوشۇنى بىلەن گورتۇغا بېسىپ كىرمەكچى بولۇپ لى ياچۇەننى ئەسكەر باشلاپ دەرھال يېتىپ كېلىشكە ھەيدەكچىلىك قىلدى. بىراق قۇملۇقتا زەمبىرەكچى قىسىملارنىڭ يۈرۈشى قىيىن بولغانلىغى ئۈچۈن، ۋاقتىدا يېتىپ كېلەلمىدى. چېن گۇاڭخەن ئۇلارنى قەستەن يېتىپ كەلمەي مېنىڭ ئەسكەرلىرىمگە زىيان سالماقچى دەپ لى ياچۇەنگە چاپسان يېتىپ كېلىش توغرىسىدا يالغان خەت يازدى. خەتتە مۇنداق دېيىلگەن: "بىز گورتۇنى پات - ئارىدا ئىشغال قىلىمىز، دۇشمەن تەرەپ ھازىر ئەسكەر توپلاۋاتىدۇ. شۇڭا سىز دادۇينى باشلاپ ئىلگىرلەپ، غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ياردەم قىلىڭىز، كېچىكسىپ قالساق، دۇشمەننىڭ ئەسكىرى كوپۈيۈپ كېتىپ غەلىبىنى قولغا كەلتۈرەلمەي قالىشىمىز مۇمكىن، شۇڭا پۈر-سەتنى قولدىن بەرمەسلىك كېرەك." ۋە باشقىلار. لى ياچۇەن

خەتنى كورۇپ راس دەپ چوشۇنۇپ زەمبىرەكچى ئەسكەر-
لەرنى قۇمبۇلاقتا قالدۇرۇپ، قالغان ئەسكەرلەرنى باشلاپ
گورتۇغا ئىلگىرلىدى. ئۇلار يېتىپ كەلگىچە چېگەن گۇاڭخەن
ئاسىيلىق قىلىپ ئوزى قوماندانلىق قىلىۋاتقان 3 باتالىيون
ئاتلىق ئەسكەر بىلەن ئولكە قوشۇنىغا تەسلىم بولدى. شۇنىڭ
بىلەن چېگەن، ۋاڭ بىرلىشىپ، ئى ياچۇەن باشلاپ كېلە-
ۋاتقان قوشۇننى گورتۇدا پۇتۇنلەي قورشىۋالدى. چېگەن
ئاسىيلىق قىلىپ ئى ياچۇەن قوشۇنىنىڭ پۇتۇنلەي مۇھاسىرە
ئىچىدە قالغانلىقى خەۋىرى ئىلىغا ئاڭلانغاندىن كېيىن ياڭ-
زەنشۇي ئوزى ياردەمگە بارماقچى بولدى ھەمدە باش
مۇپەتتىش گۇاڭ فۇ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، يېتەرلىك كۈچ
توپلاپ 5 كۈن ئىچىدە جەڭنى پۇتۇنلەي ئىشغال قىلىمەن
دەپ ئالدىنقى سەپكە يۇرۇش قىلدى. جەڭگا يېتىپ بېرىپ
گورتۇدا مۇھاسىرىگە چۇشۇپ قالغان ئى ياچۇەن قوشۇنلىرى-
نىڭ 10 نەچچە كۈن قانىلىق جەڭ قىلىپ، بىر قىسىم
ئىنقىلاۋىي جەڭچىلەرقۇربان بولغانلىقىنى، بىر قىسمى ئەسىرگە
چۇشۇپ، بىر قىسمى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىققانلىقىنى
ئاڭلىدى. بۇ چاغدا دۇشمەن ئەسكەرلىرى قۇمبۇلاقنى ئىگەلـ
لىۋالغان ئىدى. ياڭ زەنشۇي بىر تەرەپتىن جەڭنى
بېسىۋېلىپ، خىشەنتۇ تەرەپكە كېڭەيمەكچى بولسا، يەنە بىر
تەرەپتىن قۇمبۇلاقنى ئاتلىق ئەسكەر ئېۋەتىپ ئۇ يەردىكى
زەمبىرەكچى قىسمىنى خىشەنتۇ ئەتراپىغا يوتكەپ جەد-
دى ھەربىي ھالەتتە تۇردى. ياڭ زەنشۇي بىر باتالىيون
ئاتلىق ئەسكەرلەر بىلەن بىر باتالىيون پىيادە ئەسكەر-
لەرنى باشلاپ خىشەنتۇغا بېرىپ، مۇھاسىرىنى بوسۇپ
چىققان ئىنقىلاۋىي ئارمىيىنى توپلىدى. بىر كېچىدىلا 1000

دىن ئارتۇق ئادەم توپلاندى. ئۇلارغا ئاشلىق تارقىتىپ
قورال - ياراق تولۇقلاپ بەردى. دەل شۇ چاغدا چاخار
ئولۇنت ئاتلىق ئەسكەرلىرىمۇ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ جەڭگا
يېتىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ياڭ زەنشۇي جەڭدىكى بارلىق
ئەسكەرنى خىشەنتۇغا توپلاپ ئورتاق كۇرەش قىلىش توغ-
رىسىدا سوز قىلدى ۋە گورتۇغا ھۇجۇم قىلىش پىلانىنى
ئورۇنلاشتۇردى. ئولۇنت ئەسكەرلىرى نەسىھەتنى بويلاپ،
قۇمبۇلاقنى ئايلىنىپ ئوتۇپ، گورتۇدىكى دۇشمەنىنىڭ ئوڭ ۋە
ئارقا تەرەپىگە ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم قىلىش. چاخار ئاتلىق ئەس-
كەرلىرى شىمالى قۇملۇقنى ئايلىنىپ ئوتۇپ گورتۇغا بېرىپ
دۇشمەنىنىڭ سول ۋە ئارقا تەرەپىگە ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم
قىلىش ھەمدە دۇشمەن چېكىنگىچە كوتۇپ تۇرۇپ زەمبىرەك
ئېتىلغان ھامان پۇتۇن كۈچ بىلەن دۇشمەنگە زەربە بېرىپ،
تەلتوكوس يوقۇتۇش توغرىسىدا يوليورۇق بەردى. بۇلار
ھۇجۇم قوزغاپ يېرىم كېچىدە قۇمبۇلاقتا بېسىپ كىرىپ
دۇشمەنىنىڭ دىققەت قىلمىغان پەيتىدىن پايدىلىنىپ شىددەت-
لىك ھۇجۇم قىلدى. ۋاڭ پېيلەن قاتارلىقلار ئىنقىلاۋىي
ئارمىيە گورتۇدا ھالەكەتكە ئۇچرىدى. جەڭدىكى ئەسكەرى
كۈچى كوپ ئەمەس، بىرگە تاقابىل تۇرغۇدەك مادارى يوق
دەپ، جەڭگا نىسبەتەن بىخۇتلۇق قىلغان ئىدى. ئىنقىلاۋىي
ئارمىيە يېرىم كېچىدە ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم باشلىغاندىلا
ئۇيقىسىدىن ئويغونۇپ، ئالاقزادە بولۇپ، گورتۇغا چېكىندى.
ئىنقىلاۋى ئارمىيە كەينىدىن قوغلىدى. زەمبىرەك ئاۋازىنى
ئاڭلاپلا دۇشمەنىنىڭ سول ھەم ئوڭ تەرەپىدىن ھۇجۇم
باشلاندى. ئولكە قوشۇنى 4 تەرەپتىن زەربىگە ئۇچراپ، گور-
تۇنى تاشلاپ شىخوغا قاراپ قاچتى. ئىنقىلاۋىي ئارمىيە قوغلاپ

زەربە بەردى. گورتۇدىن سۇنغان كوۋرۇككە چە بولغان ئارىلىق قورال - ياراق ۋە جەسەتلەر بىلەن توشتى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا ئۇلاكە قوشۇنى گەرچە پۈتۈنلەي ھالاك بولۇپ كەتمىگەن بولسىمۇ قوشۇن دېگۈچىلىك ھالى قالمىدى. ۋاڭ ھەم چىيەن قاتارلىقلار ناھايىتى ئاز ساندىكى ئاتساق - چولاق ئەسكەرلەرنى باشلاپ قېچىپ كەتتى. ئىنقىلاۋى ئارمىيە تەرەپتىن چىقىم ئانچە كوپ بولمىدى. ئولكە قوشۇنىنىڭ مىڭدىن ئارتۇق ئەسكىرى ئەسىرگە چۈشتى. نۇرغۇن قورال - ياراق، ئوق - دورىلار غەنىمەت ئالدى. ئىنقىلاۋىي ئارمىيە غەلىبە بىلەن شىخۇغا يۈرۈش قىلىپ، 4 تۈپ دەرەخقە يېتىپ بارغاندا، شىخودا ئۇرۇمچىدىن يارەمگە ئېۋەتىلگەن قوشۇنلارنىڭ بارلىغىنى ئاڭلىدى. (ياڭ زېڭشىن قومۇل ئۇيغۇرلىرىدىن تەشكىل قىلىنغان نەچچە يۈز كىشىلىك قوشۇنىنى شىخۇنى ساقلاشقا يوتكەپ كەلگەن.) ياڭ زەنشۇي ئۇز قوشۇنىنى ۋاقىتلىق 4 تۈپ دەرەختە توختۇتۇپ، ئالدىنقى سەپنى شىخونىڭ شەھەر ئەتراپىغا ئورۇنلاشتۇردى. بۇ چاغدا ئىچكى ئولكىلەردىكى ۋەزىيەت ئۇزگۈرۈپ، جەنۇپ بىلەن شىمال سوھبەت ئوتكۈزۈپ، ئۇرۇشنى ۋاقتىنچە توختىتقان ئىدى. ياڭ ۋەزىيەتكە قاراپ ئالدىنقى سەپ قوشۇنلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئوزى غۇلجىغا قايتىپ، چوڭ ۋەزىيەتنى كوزەتمەكچى بولدى.

5. ۋەزىيەتنىڭ ئوزگىرىشى

ئىنقىلاۋىي ئارمىيە گورتۇ ئۇرۇشىدا غەلىبە قازىنىپ شىخوغا يېتىپ كەلگەندە ئۇرۇمچى زىل - زىلىگە كەلدى.

ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەرقايسى جايلاردىكى گېلاۋخۇي تەشكىلاتلىرى بارلىق ئەمەلدارلارنى ئولتۇرغۇزدەك دېگەن سوز شەھەر كوچىلىرىغا پوۋر كېتىپ ئەمەلدارلارنى ئالا - تىزادە قىلىۋەتتى. قۇمبۇلاقتا ئۇرۇش بولۇۋاتقان چاغدا شىنجاڭنىڭ مۇپەتتىشى ۋ.شۇمچە ئۇرۇمچى ۋالىسى ياڭ زېڭشىن، ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئالدىنقى سەپكە يارەدەم بېرىشكە باراي دېگەندە يۇەن داخۇا رۇخسەت قىلدى. لېكىن ياماق نىيەتلىك ياڭ زېڭشىن ما فۇشىڭنى توڭلىتىپ (ئادەتتە تۇڭلۇق دەپ ئېيتىلىدۇ) قىلىپ ئۇرۇمچىدىكى 24 مەسچىتتىن (خۇيزۇ مەسچىدى) ئادەم ئېلىپ 5 باتالىيون تەشكىللىدى. ياڭ زېڭشىن مۇشۇ 5 باتالىيون خۇيزۇ ئەسكەرنى سىياسى دەسمايە قىلىپ، كوچ دائىرىسىنى تەدرىجى كېڭەيتىپ، ۋاقتى كەلگەندە شىنجاڭنىڭ ھوقۇقىنى قولغا كەلتۇرۇشنى ئويلايتتى.

ياڭ زەنشۇي ئىلغا قايتقاندىن كېيىن يېڭى ئەسكەرلەرنى تەربىيەلەپ، تەرتىپنى قوغداپ، ھەرمىللەت خەلقىنى خاتىرجەم قىلىپ، ئۇرۇش جاراھەتلىرىنى ساقايتتى. بىراق ئۇرۇمچى دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە ۋەھىمە ئىچىدە قالدى. خەلق خاتىرجەم بولالمىدى. شۇ چاغدا جەنۇپ بىلەن شىمال بىرلەشكەن، مەنچىڭ خانى ئورۇننى بوشاتقان ئىدى. يۇەنشىكەي زۇڭتۇڭلۇق نامى بىلەن يۇەن داخۇاغا جۇمھۇرىيەت ئېلان قىلىش، ئىنقىلاۋىي ئارمىيە بىلەن سۇلھى تۈزۈپ، ئۇرۇش توختۇتۇش توغرىسىدا تېلېگىراما ئۇۋەتتى. شوندىقلا شىنجاڭنىڭ باش مۇپەتتىش (دۇدۇ) نامزاتىنى تېز مەلۇم قىلىشىنى ئۇقتۇردى. يۇەن داخۇا يۈي خۇڭيۈينى باش مۇپەتتىشلىككە كورسەتتى.

بىراق يۇي خۇيۇينى گېلاۋخۇيچىلار ئولتۇرۇۋەتكەندىن كېيىن ياڭ زېڭشىننى كورسەتتى.

يۇەن داخۇا 5 مىللەتلىك جۇمھۇرىيەتنى ئېلان قىلىپ، ئىلى بىلەن سۇلھى تۈزدى. ئىككى تەرەپ يېغىننى تارباغاتايدا ئاچتى.

سۇلھى قىلىۋاتقان كۈنلەردە يۇەن داخۇا يۇەن شىكەيدىن ياڭ زېڭشىننى شىنجاڭنىڭ باش مۇپەتتىشلىگىگە تەينەتكەن تېلېگراممىنى ئالدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ ھەربىي، سىياسى چوڭ ھوقۇقىنى ياڭ زېڭشىنغا ئوتكۈزۈپ بېرىپ ئىچكىرىگە كەتمەكچى بولدى. ئىلى بىلەن ئۇرۇمچىنىڭ تېچلىق سوھبىتى ياڭ زېڭشىنغا قالدى. سوھبەتتە ئىلى تەرەپ شىنجاڭنى بولۇپ باشقۇرۇش، تيانشاننىڭ شىمالى قىسمىغا ئىلى ھوقۇق يۈرگۈزۈش، تيانشاننىڭ جەنۇبىغا ئۇرۇمچى ھوقوق يۈرگۈزۈش توغرىسىدا تەكلىپ قويدى. ئولكە تەرەپ شىنجاڭنى بىر تۇتاش ئىدارە قىلىش، ئىلى بىلەن ئۇرۇمچى بىرلەشكەننىڭ سىرتىدا تارباغاتاي، ئالتايلارنىمۇ بىر تۇتاش ئىدارە قىلىش كېرەك، بۇنداق قىلىش ئىچكى - تاشقى جەھەتلەرگە پايدىلىق. ئولكىلىك مەسىلىمەت كېڭىشى پات ئارىدا قۇرۇلۇپ، نۇۋەتتە ھاكىمىيەت تۈتۈدىغانلارنى قايتا سايلاپ چىقىدۇ، سايلانغان ئىلى ھەم ئولكە تەرەپ ئەمەلدارلار ئۇرۇمچىدە تۇرىدۇ. قايسى تەرەپنىڭ سايلىنىشىدىن قەتئى نەزەر، چوڭ ۋەزىيەتكە پايدىلىق بولۇشى لازىم دېگەنلەرنى تەشەببۇس قىلدى. ئىلى تەرەپ ئىنچىكىلەپ ئويلىمايلا بىر تۇتاش ئىدارە قىلىشقا قوشۇلدى. ئارقىدىنلا ئولكە تەرەپ يەنە ئولكىلىك مەسلىھەت كېڭىشى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، شىنجاڭنىڭ ھوقۇ-

قىنى كىم تۈتۈپ تۇرۇشى كېرەك دېگەن مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. بۇ مەسىلە ئۇستىدە ئىككى تەرەپ ئۇزۇن تالاش-تارتىش قىلدى. ئىلى تەرەپ ھوقۇق تۈتسۇن دېگەنلەرمۇ بولدى، ئولكە تەرەپ ھوقۇق تۈتسۇن دېگەنلەرمۇ بولدى، ئاخىردا ئولكە تەرەپ يۇەن شىكەينىڭ ياڭ زېڭشىننى شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ باش مۇپەتتىشلىگىگە تەينىلىگەن بۇيرۇغىنى كوتۇرۇپ چىقىپ، ئولكىلىك كېڭەش قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ياڭ زېڭشىن ھوقۇق تۈتۈپ تۇرۇشى كېرەك دېگەننى ئوتتۇرىغا قويدى. ئىلى تەرەپ تەپسىلى مۇزاكىرە قىلماستىنلا قوشۇلدى. ئېچىنىشلىق يېرى شۇكى: ئىلى تەرەپ ئۇرۇش مەيدانىدا غەلبە قىلغان بولسىمۇ، ئۇستەل ئۇستىدە مەغلوبىيەتكە ئۇچرىدى.

6. ياڭ زېڭشىننىڭ ھوقۇق تارتىۋېلىشى

ياڭ زېڭشىن يۇننەن مىكزى ناھىيىسىدىن بولۇپ، قارانىيەت ئادەم ئىدى. شىنجاڭدا ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن يۇەن شىكەينىڭ بۇيرۇغى بويىچە ئىنقىلاۋدىي پارتىيىلىكلەرنى قىرماقچى بولدى. ياڭ زەنشۇينىڭ ئىنقىلاۋدىي پارتىيە رەھبىرى ئىكەنلىگىنى، ئۇنى قەستلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ئاسان ئەمەسلىگىنى ئوبدان چۈشۈنەتتى. شۇڭا يۇەن شىكەيدىن ياڭ زەنشۇينى قەشقەرنىڭ تىتەيلىگىگە، گۇاڭ فۇنى ئىلى چېگرا مۇداپىە ئەلچىلىگىگە، پىڭ تېپىمننى ئىلى خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى، قوشۇمچە ئىلى، قارباغاتايىنىڭ كۇزەتكۈچىسى ھەمدە چېگرا مۇداپىە مەھ-

كىممىسىنىڭ مەسلىھەتچىسى، لى ياچۇەن، پىك داشۇ، خې جيادۇك، خې كېچۇەن قاتارلىقلارنى مۇڭاپىق خىزمەتلەرگە تەيىنلەشنى ئىلتىماس قىلىپ، ئىنقىلاۋىي كۆچنى پارچىلاۋەتمەكچى بولدى. يىڭ زېڭشىن يەنە يىڭ زەنشۇينى ھىلە بىلەن ئولتۇرمەكچى بولۇپ، قەشقەرغە بېرىش ئالدىدا ئۇرۇمچىگە كېلىشكە تەكلىپ قىلدى. يىڭ زەنشۇي كوپ يىللاردىن بۇيان ئىنقىلاۋىي خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، سەزگۈرلىگى ئۈستۈن بولغاچقا، يىڭ زېڭشىننىڭ ساختىپەزىلىك قىلىۋاتقانلىغىنى چۈشىنىپ، جەنۇبى شىنجاڭدا گېلاۋخۇي بەك غالجىرلىشىپ كەتتى. ئەھۋال قالايمىقان، شۇڭا دەرھال بېرىپ ۋەزىپىنى قولۇمغا ئېلىشىم كېرەك دېگەننى بانا قىلىپ ئۇرۇمچىگە كەلمىدى. يىڭ زەنشۇي ئىنقىلاپىنىڭ ھوقۇقىنى ۋاقتىنچە مالىكشياۋغا، سىياسى ھوقۇقنى پىك تېيىمىن، لى ياچۇەنگە تاپشۇرۇپ ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن مۇزداۋان بىلەن قەشقەرغە باردى. قەشقەرغە بېرىپ ئىككى ئاي ئوتمەيلا، مالىكشياۋنى قەشقەرغە يوتكەپ باردى. بۇ ئىككىسى قەشقەردە بىر نەچچە ئاي تۇرغاندىن كېيىن، ئىنقىلاپنىڭ مۇئەسسەسە باشقا كىشىلەر ئىگە بولۇپ ھالۋىنى ھېيكەل، تاياقنى يېتىم يەۋەتقانلىغىغا قاتتىق غەزەپلىنىپ بانا سەۋەپلەرنى كورسىتىپ، رۇخسەت سوراپ ئىچكىرىگە كەتتى. پىك داشۇمۇ سىبىرىيە ئارقىلىق بېيجىڭغا قايتتى، خې جيادۇك، خې كېچۇەنلەرمۇ ئۇرۇمچىگە كېلىپ، يىڭ زېڭشىننىڭ تەيىنلىگەن ۋەزىپىسىنى قوبۇل قىلماي، ئىچكىرىگە كەتتى. يالغۇز پىك تېيىمىن، لى ياچۇەنلەر ئىلدا ئىنقىلاپنىڭ ھەربى ھوقۇقىنى تۇتۇپ، يىڭ زېڭشىننىڭ بۇيرىغىنى ئاڭلىماي ياتتى.

1912 - يىلى پىك تېيىمىن تاشقى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى بولۇش نامى بىلەن، چارروسىيىگە ئىلىنىڭ چارۋا مال، قوي يۈڭى ۋە باج كىرىملىرى ھىساۋىغا 2 مىليون رۇبلى پۇل قەرز ئېلىپ، قورال - ياراق سېتىۋېلىپ، مۇستەقىللىق ئېلان قىلماقچى بولدى. دەل شۇچاغدا چارروسىيە ھوكۇمىتى شىنجاڭغا كىرىشكە بانا تاپالمايۋاتاتتى. بۇ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلگەن چارروسىيە تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ، داۋشىك بانكىسىنى ئىلى بىلەن كېلىشىم ئىمزالاشقا رۇخسەت قىلدى. بۇ ئىشنى يىڭ زېڭشىن بىلىپ چوچۇپ كېتىپ دەرھال مەركىزى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىگە مەلۇم قىلدى. شۇنداق ئېتىۋارەن يىڭ زېڭشىن ئىنقىلاۋىي پارتىيە كىشىلىرىگە تېخىمۇ ئوچمەنلىك قىلىپ، مەيلى خۇيزۇ، خەنزۇ ياكى باشقا مىللەت بولسۇن ئازراقلا گۇمان قىلغانلارنى بىرنەمۇ تىرىك قويماي ئولتۇردى. ئىلى ئىنقىلاۋى پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىرىگە تېخىمۇ ئوچمەنلىك قىلدى. يىڭ زېڭشىن گۇڭ شى ئىسمىلىك بىر كىشىنى ئىلىغا ئۇۋەتىپ، ئىنقىلاۋىي قوشۇنغا سۇقۇنۇپ كىرىۋالغان ما گاسىدىن پايدىلىنىپ پىك بىلەن لىنى ئولتۇرمەكچى بولدى. ما گاسى ئەسلىدە گەنسۇ خېجۇ (ھازىرقى لىنشا) لۇق بولۇپ، لۇكچەكلىك ھەم بۇلاڭچىلىق قىلغانلىغى ئۈچۈن قوغلاندى بولۇپ، ئىلىغا ئېقىپ كەلگەندە ئىنقىلاپ بولۇپ قالىدۇ، ئاندىن ئۇ ئىنقىلاۋى قوشۇنىغا قاتنىشىدۇ. ئۇرۇشتا باتۇر بولغانلىقتىن باتالیون كوماندىرى (يېڭجاڭ) لىقىغا ئوستۇرۇلگەن ئىدى. ئۇ ئىنقىلاپ رەھبەرلىرىنىڭ ياتاقلىرىغا داۋاملىق كىرىپ - چىقىپ يۈرەتتى. ھەچكىم باشقىچە گۇمان قىلمايتتى. ما گاسى گۇڭ شىغا سېتىلىپ 1913 - يىلى 12 ئايدا ئىلى كۇرە-

ده پىك تېمىن بىلەن لى ياچۇەنىنى ئولىتۇردى، ئۇزۇن ئوتمەي، ياك زېكشىن باشقا سەۋەپ تېپىپ ماكاسنى ئولتۇردۇەتتى. شۇنىك بىلەن، شىنجاك ھەر مىللەت خەلقى ياك زېكشىنىك زۇلمىغا ئۇچراشقا باشلىدى. ئۇنىك جىنايىتى ئىلىگەركى مەنچىك ھوكۇمرانلىغىدىن ئېغىر بولدى. ئەنە شۇنداق داغدۇغۇلوق باشلانغان ئىلى ئىنقىلاۋى مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشتى.

ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋىنىك ئومۇمى ئەھۋالى

گۇەن شىكسەي (شىۋە) يېزىپ قالدۇرغان ماقالا، ئۇتۇق رېھىم تەرجىمىسى

ئىلى گۇاڭشۇينىك 8 - يىلى (1882 - يىل) چارروسىيە جاھانگىرلىگىنىك قولىدىن قايتۇرۇپ ئېلىنغاندىن تارتىپ تاكى شىۋەنتۇڭنىك 3 - يىلىغىچە بولغان (1911 - يىل) 30 يىلغا يېقىن ئارىلىقتا يۇرتتا قالايمىقانچىلىق يۈز بەرمىدى. ئەمما خەلق فېئودال، خان - بەگلەرنىك مۇستەبىت ھوكۇمرانلىغى ئاستىدا ئازاپ - ئوقوبەتتىن بىر كۈنمۇ خالى بولالمىدى. ئىلدىكى مانجۇلار خانىنىك ئورۇق - ئەۋلاتلىرى ھىساپلانغاچقا ئوغۇللار تۇغۇلۇپ 3 كۈندىن كېيىنلا ئەسكەرلىك تەمىناتقا ئوتۇپ ئايلىق مۇئاش ئالاتتى. 8 ياشتا توپچى ئەسكەر دەرىجىسىگە كوتۇرۇلۇپ مۇئاشى كوپەيتىلەتتى. 13 ياشقا كىرگەندە خىللانغان پىيادە ئەسكەر دەرىجىسگە ئوستۇرۇلوپ، مۇئاشى يەنە كوپۇيەتتى. 18 ياشقا تولغاندا ئاتلىق ئەسكەرلەر دەرىجىسگە ئوستۇرۇلۇپ مۇئاشىغا 6 سەر 3 مىسقال كۈمۈش تەڭگە بېرىلەتتى. شۇندىن تارتىپ ئوز خوشۇنىدا ياكى جىياڭجۇن يامۇلدىكى بەش ئورۇندا خىزمەت قىلاتتى، ھەرگىز چاپا چەكمەيتتى، ئىلدىكى خەنزۇلارنىك تولىسى خىزمەت قىلدىغانلارمۇ كوپ

ئىدى. ئۇيغۇر، قازاق، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەر دېخانچىلىق، چارۋىچىلىق قىلاتتى. سودىگەرچىلىك قىلىدىغانلارمۇ بار ئىدى. يەر تېرىغانلار غەللە - پاراق تاپشۇراتتى. چارۋا باقىدىغانلار ئوت بېجى، سودىگەرلەر تىجارەت بېجى توليەيتتى. ئىلىدىكى شۆھە، سۇلۇن، چاخار، ئولۇنت، قاتارلىقلاردىن دېخانچىلىق ياكى چارۋىچىلىق قىلىدىغانلىرى باج تولىمەيتتى. بەلكى چېگرا چازىلاردا تۇرۇپ ئەمەلدارلارغا قارا خىزمەت قىلاتتى. ياكى ئوز قوشۇنلىرىدا چاپارمەنلىك قىلاتتى، گۇاڭشۇيىنىڭ 33 - يىلى ئىلىدا تېز پوتتۇرزش ھەربى مەگتىۋى قۇرۇلدى. مانجۇ، شۆھە، سۇلۇن، چاخار، ئولۇنتلاردىن تاللانغان ياشلار قوبۇل قىلىنىپ، پىيادە، ئاتلىق، توپچى، ساپيۇردىن ئىبارەت 4 ئەترەتكە ئايرىپ زامانىۋى ھەربى تەلىم - تەربىيە بېرەتتى.

گۇاڭشۇيىنىڭ 34 - يىلى 4 - ئايدا جياڭجۇن چاڭ گېن ئىچكىرىدىن ئەسكەر ئېلىپ چىقىپ ئىلىدا قورۇقلۇق ئارمىيە تەشكىللەپ شۆھەلەردىن 800، سولۇنلاردىن 200 يىگىت قوبۇل قىلدى (موڭغوللارنىڭ سانى ئېنىق ئەمەس) پاشقا مىللەتلەردىن قوبۇل قىلمىدى. شۆھەلەردىن قوبۇل قىلىنغان ياشلارنىڭ سانى ئەڭ كوپ بولۇپ شۇ سەۋەبتىن دېخانچىلىقتا ئەڭگەك كۆچى يېتىشمەسلىك كىلىپ چىقتى.

شۆھەنتۇڭنىڭ بىرىنچى يىلى ئىلى جياڭجۇنى چاڭ گېن لەنجۇنىڭ باش ۋالىلىغا كوتورۇلۇپ 6 - ئايدا ئىلىنىڭ مۇئاۋىن دۇتۇڭى گۇاڭ فۇغا ۋەزىپە تاپشۇرۇپ لەنجۇغا كەتتى.

شۆھەنتۇڭنىڭ 2 - يىلى 6 - ئايدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ يارلىغى بىلەن گۇاڭ فۇ ئىلى جياڭجۇنلىگىگە تەيىنلىنىپ، شۆھە-

لەرنىڭ سەرداری شى شەن مۇئاۋىن دۇتۇڭلۇققا كوتۇرۇلدى.

شۆھەنتۇڭنىڭ 3 - يىلى چىڭ سۇلالىسى خاڭجۇدىكى جۇ رۇي جياڭجۇن بىلەن ئىلى جياڭجۇنى گۇاڭ فۇنى ئوز - ئارا ئالماشتۇردى. شۇ يىلى 9 - ئايدا جۇ رۇي ئىلىغا كىلىپ ۋەزىپە تاپشۇرۇپ ئالدى. گۇاڭ فۇ ۋەزىپە ئوتكۇزۇپ بېرىپ ۋاقتىنچە خاڭجۇغا بارماي ئىلىدا تۇرۇپ قالدى.

جۇ رۇي ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ھەربى تەييارلىقلار بويىچە تېز پوتتۇرۇش ھەربى مەكتىۋىنى ئەمەلدىن قالدۇردى قىش پەسلى بولغاچقا ئەسكەرلىكتە تەييار تاماق يەپ ئادەتلەنگەنلەرنىڭ قىشلىق كىيىم - كېچەكلىرىنى تەييارلاشقا قانداقمۇ قۇدرىتى يەتسۇن. شۆھە ئەسكەرلەرنىڭ ئويى شەھەرگە يېقىن بولغانلىقتىن ئەھۋال ئانچە ئېغىر ئەمەس ئىدى. لېكىن چاخار، ئولۇنت ئەسكەرلىرى چارۋىچىلىق رايونلىرىغا قايتقىچە يول يىراق بولغىنى ئۈچۈن نۇرغۇنلىرى تۇڭلاپ ئولۇپ كەتتى. خەنزۇ ئەسكەرلەر ئېچىدە خۇبىلىقلار كوپ ئىدى. ئولار يولەنچۇكسىز ۋە ماكانسىز قالدى. شۇ ۋاقىتتا ئىلى قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىدە خىزمەت ئوتەۋاتقان ياڭ زەنشۇي ئېچكىرىدىن ئەسكەر ئېلىپ چىققان سەردار ئىدى. بۇ كىشىمۇ ۋەزىپىدىن قالدۇرۇلدى. بۇ كىشى قول ئاستىدىكى كوماندىر، ئەسكەرلەرنىڭ بۇنداق قىيىن ئەھۋالدا قالغانلىغىنى كورۇپ چىداپ تۇرالماي مەخپى يىغىن چاقىرىپ، قوزغۇلاڭ كوتۇرۇش توغرىسىدا مۇزاكىرە قىلىپ، قەمەرىيە 10 - ئاينىڭ مەلۇم كۈنى قوزغۇلاڭ كوتۇرۇشنى قارار قىلدى. ئۇلار مەجلىسنى جەنۇبى دەرۋازا سىرتىدىكى ئاتلىق ئەسكەر كازارمىسىدا ئاچقان ئىدى. بۇ ئىشنى ھەربى مەكتەپتە ئوقۇش پوتتۇرۇپ چىققان مانجۇ ئوفىتسېرى گۇەن دۇلىن

سېزىپ تۇن يېرىمدا گازارما سېپىلىنىڭ غەربى جەنۇبىدىن سېرىلىپ چۈشۈپ چوڭ سېپىل ئۈستىدىكى قاراۋۇللارغا جىياڭجۇنغا دوكلات قىلىدىغان جىددى ئىش بارلىغىنى ئېيتىدۇ. قاراۋۇللار ئۇنى ئاغامچا بىلەن سېپىل ئۈستىگە تارتىپ چىقىرىۋالىدۇ. گۇەندۇلىن جىڭرۇي بىلەن كورۇشۇپ خۇبېيلىقلارنىڭ مەخپىي يىغىن ئېچىپ قوزغالماقچى بولغانلىغىنى ئېيتىدۇ. قوزغالماقچى بولغان خەنزۇ قوشۇنى گۇەن دۇلىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ئاشكارىلاپ قويغانلىغىنى سېزىپ ئۇ كېچىسى ھېچقانداق ھەركەت قوزغىمايدۇ. جڭ رۇي ھېچقانداق ۋەقە چىقمىغاندىن كېيىن گۇەن دۇلىنغا يالغاندىن ئىغۋا تارقىتىپ ئامانلىقنى بۇزدى دېگەن جىنايەتنى ئارتىپ، ئۇنىڭ قۇلىغىنى تېشىپ ئۇچ شەھەرنى (كۇرە، سۇيدۇك، ئىلى) ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلدى كىشىلەر جڭ رۇينى پاراسەتلىك ئىش قىلدى، دەپ غۇلغۇلا قىلىشتى. ئەمىلىيەتتە جڭ رۇي تەدبىرسىز ئىدى. ئۇنىڭدا ھېچقانداق ئېھتىياتچانلىقمۇ يوق ئىدى.

شۇەنتۇڭنىڭ 3 - يىلى قەمەرىيە 11 - ئاينىڭ 19 - كۇنى كېچە سائەت 10دا ئاخىرى قوزغۇلاڭ كوتۇرۇلدى. شەھەر سىرتىدىكى خۇبېيلىق كوماندىر - ئەسكەرلەر شەھەر دەرۋازىسى تاقىلىشتىن بۇرۇن شەھەرگە كىرىپ يوشۇرۇنۇپ بولغان ئىدى. (شەھەر ئىچىدە ئىككى ئورۇندا قورال - ياراق ئىسكلادى بار ئىدى. جەنۇبى ئىسكلات شەھەرنىڭ شەرقى جەنۇبى تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ كونا مانجۇ باتالىيونى ساقلايتتى. شىمالى ئىسكلات شەھەرنىڭ غەربى شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ يېڭى مانجۇ باتالىيونى ساقلايتتى،) قوزغۇلاڭچىلار ئالدى بىلەن جەنۇبى ئىسكلاتتىكى قورال ياراقلارنى قولغا چۈشۈردى. بىراق بۇ ئىسكلاتتا قورال -

ياراق ئاز، كوپ قىسمى شىمالى ئىسكلاتتا ئىدى. قوزغۇلاڭچىلار بىرقانچە تۈركۈمگە بولۇنۇپ ھەركەت باشلىدى. بىرقىسمى جىياڭجۇن يامۇلىغا ھۇجۇم قىلىپ ئوت توۋىدى، يەنە بىر قىسمى مۇئاۋىن دۇتۇڭ يامۇلىغا ھۇجۇم قىلىپ ئوت توۋىدى. يەنە بىرقىسمى شىمالى ئىسكلاتنى ئىشغال قىلىش ئۈچۈن، دۇتۇڭ يامولىنىڭ غەرپ تەرىپىدىكى يېڭى مانجۇ گازارمىسىنىڭ راشاتكىلىق دەرۋازىسىغا ھۇجۇم قىلدى. ئۇ يەردىكى يېڭى مانجۇ باتالىيونى بىركېچە قارشىلىق كورسەتتى. ئورۇشتا 7 ئادەم ئولدى. 20 - كۇنى ئەتتىگەندە يېڭى مانجۇ باتالىيونىدىكى ئەسكەرلەرگە ۋەز - نەسىھەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش توختىدى.

شۇ كېچىسى جىياڭجۇن جڭ رۇي، چوڭ ۋەزىيەتنىڭ قولدىن كەتكەنلىگىنى، ئەمدى ھېچقانداق ئامالنىڭ يوقلىغىنى كورۇپ ئوزى يالغۇز ئاتلىق قاچتى. بىراق چوڭ دەرۋازىدىن چىقىپ كەتكەنلەي، يامۇلنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى ئاتخانىنىڭ ئىشىگىدىن چىققان بولسىمۇ قورقۇپ كېتىپ يىراقتا كەتكەنلەي، ئاتخانىنىڭ ئۇدۇلىدىكى كونا مانجۇ باتالىيونىنىڭ سەردارى ئورگوچۇننىڭ ئويىگە باردى. ئورگىچۇن ئۇنى كورۇپ: "جىياڭجۇن، ئويگە كىرىپ ئولتۇرسلا، بىرەر ئىش چىقمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ، يەنىلا ۋاقتىنچە يوشۇرۇنۇپ تۇرغانلىرى ياخشى" دەپ جڭ رۇينى ھويلىدىكى قۇمۇش دوۋىسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇپ قويدى. بۇ ۋاقىتتا ئۇرۇش ئاللىقاچان توختاپ قوزغۇلاڭچى كوماندىر - ئەسكەرلەر ئويمۇ - ئوي ئاختۇرۇپ جڭ رۇينى ئىستەۋاتاتتى. بىر توپ ئادەم ئورگىچۇننىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كەلدى. بۇلار جڭ رۇينىڭ بۇ ھويلىغا يوشۇرىنىدىغانلىغىنى ئويلاپمۇ قويمىغان ئىدى. پەقەت ھويلە -

دىكى ئىگەرلەنگەن ئاق ئاتنى كورۇپ ئۇنى ئېلىپ ماڭغاندا ئات باقار ئۇيغۇر ئادەم ئاتنى ئېلىپ ماڭغۇچىلارنى قورقۇتۇپ: "هوي! بۇ جياڭجۇننىڭ ئېتى، سەنلەر بۇنى نەگە ئېلىپ ماڭسەن؟" دىگەندە، "ھە! بۇ جياڭجۇننىڭ ئېتىمۇ؟ ئۇنداقتا جياڭجۇن چوقۇم مۇشۇ يەردە ئىكەنسەن!" دەپ ھەممە يەرنى ئاختۇرۇپ جۇ رۇينى قومۇش ئىچىدىن تېپىپ چىقتى. ئۇلار شۇ ۋاقىتتىنلا ئوزىدىلا جياڭجۇننى چوڭ كوچىغا ھەيدەپ چىقتى. جۇ رۇي بىر ئېغىزمۇ سۆز قىلماي ماڭدى، پۇلخانىنىڭ ئالدىغىچە سورەپ بارغاندا ئاندىن: "مېنى ئولتۇرۇۋېتىڭلار، نېمە دىگەن ئازاپ بۇ!" دىدى. ئاممە ئۇنى سورىگەنچە سودىگەرلەر ئويۇشمىسىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ ئاندىن كېيىن راۋاقنىڭ شەرقى تەرىپىدىكى ئاشپۇزۇلخانىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، پۈتۈن تېيىمىن تاپانچا بىلەن ئېتىپ تاشلىدى. يىقىلغاندىن كېيىن كىمدۇر بىرسى ئۇنىڭ ئاغزىغا بىر قېلىچ چاپتى-دە، ئولۇگىنى چوڭ كوچىغا تاشلىۋەتتى.

قوزغۇلاڭچى قوشۇن گۇاڭ فۇنى ئىلغا ۋالى بولۇپ، خەلقنى خاتىرجەم قىلىشنى تەكلىپ قىلدى. چۈنكى گۇاڭ فۇ ئىلدا ئۇزۇن تۇرۇپ خەلق ئارىسىدا ياخشى تەسىر قالدۇرغان ئىدى. گۇاڭ فۇ جامائەتچىلىكنىڭ رايى بويىچە ۋالىلىقنى قوبۇل قىلىپ، خەلق كوڭلىنى تېچلاندۇردى، لېكىن مۇھىم چوڭ ئىشلارنى ياڭ زەنشۇي ئوزى بىجىرەتتى.

شۇ ۋاقىتتا سۇيدۇڭ ئامبىلى جۇ لىيەن، ۋەزىيەتنىڭ قولدىن كەتكەنلىگىنى، جۇ رۇينىڭ ئولتۇرۇلگەنلىگىنى، ھوكۇمەتنىڭ ئوزگەرگەنلىگىنى، قايتا ئەسلىگە كەلتۈرۈشتىن ئۈمىت قالمىغانلىغىنى كورۇپ يامۇلنىڭ شىمالى تەرىپىدىكى ئوق-دورا ئىسكىلاتىغا ئوت قويۇپ پۈتۈن ئائىلىسى بىلەن پار-

تلاپ ئولۇۋالدى. پارتلاش كۈچىدا دەريانىڭ جەنۇبىدىكى شۇۋە گازارمىسىنىڭ دەرىزىسىگە چاپلانغان قەغەزلەرمۇ يىرتىلىپ كەتكەن. ئاڭلانغان خەۋەرلەرگە قارىغاندا تىبەتنىڭ ئاۋازى تەكەسكىچە يېتىپ بارغان. كىشىلەر يەر تەۋرىگەن ئوخشايدۇ دىيىشكەن.

شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ئەمرى يۈەن داخۇا ئىلىدا ئىنقىلاپ كوتۇرۇلۇپ جۇ رۇينىڭ ئولتۇرۇلگەنلىگىنى ئاڭلاپ، ھوكۇمەت ئەسكەرلىرىنى توپلاپ ياڭ زەنشۇيگە جازا يۇرۇشى ئېلىپ بارىدى. ياڭ زەنشۇيمۇ ئۇنىڭغا تاقابىل تۇردى. شۇ ۋاقىتتا شۇۋە باتالىيۇنى 400 نەپەر، سولۇن، چاخار، ئولونت باتالىيۇنلىرىدىن ئىككى-ئۈچ يۈزدىن ياكى ئۈچ-تۆت يۈزدىن قاۋۇل يىغىتىلەرنى تاللاپ جەڭنىڭ تود دەرياسى بويىدا ئۇرۇشۇپ تولىسى ھالاك بولدى. يۈەن داخۇانىڭ ئەسكەرلىرىدىنمۇ كوپ چەقىم بولدى. ئىككى تەرەپ جەڭدا تىركىشىپ قېلىپ يۈەن داخۇانى چارىسىز قالدۇردى. ياڭ زېڭشىن يۈەن داخۇانىڭ ئورنىغا ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن ئىلى تەرەپ بىلەن سۆلھى تۈزدى. ياڭ زېڭشىن يولۋاسىنى تاغدىن ئايرىش ھىلىسىنى ئىشلىتىپ، ياڭ زەنشۇينى قەشقەرنىڭ تەتەيلىگىگە كوتۇرۇپ ئىلىدىن ئايرىۋەتتى. ئۇ يەنە مۇز بىلەن كومۇرنى تەڭ قالاش ھىلىسىنى ئىشلىتىپ خەنزۇ پىكىتېبەتنى ھەربى ئىشلار باشلىقلىغا، لى ياچۈەننى مەمۇرى ئىشلار باشلىقلىغا، خۇيزۇ ما تىگۈەننى پىيادە ئەسكەرلەر توڭلىغىڭلىغا، مادابىزنى ئاتلىق ئەسكەرلەر توڭلىڭلىغا تەيىنلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىلى يوقۇرقى تۆت كىشىنىڭ دۇنياسى بولۇپ قالدى. لېكىن بۇ تۆت كىشىنىڭ مىللىتى، دىنىي ئېتىقاتى ئوخشىمايتتى. ئەما ئۇلارنىڭ ئەمەل دەرىجىسى

ئوخشاش ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ھوقۇق مەنپەئەت تالىشىشتىن خالى بولالمىدى. مىنگونىڭ 2 - يىلى (1914 - يىل) ما تىگىيۇەن، ما دابىزا قاتارلىقلار مەسلىھەتلىشىپ يېرىم كېچىدە نۇرغۇن ئادەم بىلەن باستۇرۇپ بېرىپ، پىلىك تېمىسىن بىلەن لى ياچۇەن ئىككىسىنى تۇتۇپ چوڭ كوچىدا ئولتۇرۇپ بېشىنى كىسىپ سازايى قىلدى. بۇ خەۋەر ئۇرۇمچىگە ئاڭلاتماندىن كېيىن ياڭ زېڭشىن، ياڭ فىشانى تەشۋىق تەسەللى ئەمەلدارى قىلىپ ئىلغا ئۇەتتى. لېكىن ئىككى ما ئىلدا ھەممە ھوقۇققا چات كېرىپ ھەربىي ئىشلارنىمۇ ئىگەللىۋالغان ئىدى. گەرچە گۇاڭ فۇ ۋالى بولسىمۇ لېكىن ئۇ نامى بار ئەمەلدە يوق قورچاقتا ئايلىنىپ قالغان ئىدى.

مىنگونىڭ 3 - يىلى (1914 - يىلى) قەمەرىيىسىنىڭ بىرىنچى ئېيىدا گۇاڭ فۇ كىسەل بولۇپ ئولدى. ياڭ زېڭشىن ياڭ فىشيانى ئىلى چىگرا مۇداپىە ئەمەلدارلىغا تەيىنلىدى. ياڭ فىشيا ۋەزىپە تاپشۇرۇپ ئېلىپ ئۈزۈن ئوتمەي كۇرەدىكى بارلىق چوڭ ئەمەلدارلارنى زىياپەتكە چاقىردى. كوپچۈلۈك كېلىپ مېھمانخانىدىكى ئۇستەلنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر تۇخۇم، چوربىسىدە تاش تۇخۇم قويۇلغانلىقىنى كوردى. ياڭ فىشيا سوزلەپ: "بۇگۈن كوپچىلىكنى پەقەت بىر ۋاخ تاماق بىلەن ئازىراق ھاراق ئىچىش ئۈچۈنلا چاقىردىم، ئادەتتىكى ئوي تامىغى تەييارلىدىم. دولەت ئىشلىرى ۋە خىزمەت توغرىسىدا كېڭەش بولۇنمايدۇ. بىراق ھاراق ئىچكەندە ھاراق ئويۇنى بولمىسا ھېچقانداق مەزىسى بولمايدۇ. شۇڭلاشقا مەن ئالدىن - ئالا بۇ جوزىنى تەييارلاپ قويدۇم. ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر تۇخۇم، ئەتراپىدا تاش، كوپچۈلۈك مەرھەمەت قىلىپ، ئۇنىڭ مەنىسىنى يېشىپ كورۈڭلار. توغرا

دىگەنلەرگە ئۇچ رۇمكا ھاراق مۇكاپات بېرىلىدۇ، خاتا ئېيتقانلارغا ئۇچ رۇمكا سۇ بىلەن جازا بېرىلىدۇ." دىدى. ئەمەلدارلار بۇنىڭدىن ھەيران بولۇپ ئەقىل ئىزلىشۋاتقاندا ما تىگىيۇەن يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ كوز يېشى قىلىشقا باشلىدى. ياڭ ئۇنىڭدىن: "نىمىشكە يىغلايسىز؟" دەپ سوردى. ما تىگىيۇەن جاۋاپ بېرىپ: "قوماندانلىقىمىزدىكى مەخسۇدنى مەن ئاللىقاچان چۈشەندىم!" دىدى. ياڭ ئۇنىڭغا: "چۈشەنگەن بولسىڭىز ياخشىغۇ، ئۇچ رۇمكا ھاراق سۇنىمەن." دىگەندە ما، سوزلەپ "بۇ جوزىنى مۇشۇ ئىلى زېمىنى دىسەك، ئوتتۇرىسىدىكى تۇخۇم مەن بولىمەن. ئەتراپتىكى تاش كوپچىلىك بولىدۇ. بۇ تۇخۇم ھېچقانداق تەرەپكە قىمىرلىيالمايدۇ، قىمىرلىغان ھامان تاشقا تېگىدۇ. تۇخۇم تاشقا تەگسە قانداقمۇ ساق قالسۇن؟ ئەگەر مەن ئىلدا ئۇزۇن تۇرىدىغان بولسام خۇددى تۇخۇمغا ئوخشاش چېقىلماي قالمايمەن" دىدى، ياڭ ئۇنىڭغا: "سىز بۇنى چۈشەنگەن ئىكەنسىز، ئۇنداقتا روخسەت سوراڭ، يول خىراجىتىڭىزنى مەن بېرىمەن" دىدى. ئىككىنچى كۈنى ما تىگىيۇەن، ما دابىزىلەر ئۈزۈن مۇددەتلىك روخسەت سوراپ قايتىپ كەتتى. ياڭنىڭ مۇنداق قىلىشتىكى مۇددىئاسى چۈشۈنۈشلۈك، چۈنكى قابىلىيەتلىك ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى يوتۇتۇپ ئوزىنىڭ ئورنى ۋە ھوقۇقىنى مۇستەھكەملىمەكچى. شۇنىدىن كېيىن ياڭ فىشيا ئىلدا جەمئى يەتتە يىل تۇرۇپ مىنگونىڭ 9 - يىلى ئۇنىڭ خىزمىتى يوتكۈلۈپ ئورنىغا نيۇشى ئىز باستى. ياڭ شۇندىن كېيىن ئەمەلدار بولۇش يولىدىن قايتىپ، بوغدا چوققىسىغا بۇتخانا سېلىپ راھىب بولۇشنى ئويلاپ قايتا ۋەزىپە ئېلىشقا ئۇنىمىدى.

ئداى شىنخەي ئىنقىلاۋى قوزغىلىڭى توغرىسىدا بىلدىغانلىرىم

خەن شىلياڭ يېزىپ قالدۇرغان ماقالا
ئابلىكىم خېۋىر تەرجىمىسى

گۇاڭشۇينىڭ 32 - يىلى ئىلغا تەيىنلەنگەن گېنىرال چاڭ گېن جەنۇپ ئارمىيىسىدىكى 800 دىن ئوشۇق كىشى بىلەن كىلىپ ئىلى، كۇرەگە ئورۇنلاشتى. قوماندان ياڭ زەنشۇي ئەسكەر باشقۇرۇشتا قاتتىق قول بولغاچقا، قوشۇن ناھايىتى تەرتىپلىك ئىدى. قۇماندان يارەمچىلىرى پىك تېيمىن، لى ياچۇەنلەر ئىدىيىدە ئىلغار، كىشىلەرگە سەمىمى بولغاچقا ئاممىنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشكەن ئىدى. پەقەت كېيىن گېنىرال بولغان جۆ رۇي جياڭجۇن خەلقنىڭ غەزىۋىگە ئۇچرىدى. ئۇ، قوشۇننى قەستەن تارقىتىۋېتىپ خىلمۇ-خىل باھانە ئىشلەتتى. بۇ چاغدا ۋۇچاڭ قوزغىلىڭى پارتىلىغان ئىدى. ھەر قايسى ئولكىلەر بۇ قوزغىلاڭدىن خەۋەر تېپىپ قىزغىن ئاۋاز قوشتى. ئىلىدىكى ئىلغار ئەربابلار-مۇ، مۇناسىپ ھالدا قوزغىلاڭ كوتىرىپ جۆ رۇينى ئېتىپ ئولتۇرۇپ سابىق گېنىرال گۇاڭ فۇنى دۇدولۇقىقا ئولتۇرغۇزدى. ھەمدە جۇمھۇرىيەت ئىلان قىلدى. ئارقىدىنلا شەھ-

رقە ئەسكەر تارتىپ، يۇەن داخۇانىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن جىڭ ناھىيىسىنىڭ گورتو دېگەن يېرىدە كەسكىن جەڭلەرنى قىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا، ياڭ زېڭشىن تەختكە چىقىپ، ئىلى ھوكۇمىتى بىلەن ئولكىلىك ھوكۇمەت ئوتتۇرىسىدا تىنچلىق بىتىمى ئىمزالاپ شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەنلىگىنى جاكالىدى.

ئىنقىلاپچىلارنىڭ دەسلەپكى پائالىيەتلىرى

شۇەنتۇڭنىڭ 1 - يىلى 10 - ئايدا ياڭ زەنشۇي قاتار-لىقلار غۇلجىدىكى تۇڭگان مەسچىتى (ئاتاغلىق قېدىمقى مەس-چىت) دە "دولەتكە ئىئانە توپلاش" يىغىنى چاقىردى. بۇ يىغىنغا شۇ چاغدىكى ھوكۇمەت ۋە ھەربى ئەمەلدارلار، ھەر قايسى مىللەتلەردىن كوپ كىشى قاتناشتى. ھەربىي ئورکىستىر ياڭراپ تۇردى. شەھەر خەلقى ناھايىتى كوپ كىلىپ يول-رەستىلەر ئادەمگە تولۇپ كەتكەن ئىدى. ياڭ زەنشۇي مۇنبەرگە چىقىپ، ئاجايىپ تەسىرلىك نۇتۇق سوز-لىدى. سوزنىڭ مەزمۇنى: دولەت نورغۇن قېينىچىلىققا دۇچ كىلىۋاتىدۇ، قېرىنداشلار بۇنىڭ ئۈچۈن كۆچ چىقىرىشىمىز كېرەك، دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. شۇ ۋاقىتنىڭ ئوزدە-دىلا جۇ پامىلىلىك بىر تۇل خوتۇن نەق مەيداندا بىر دانە ئالتۇن بىلەيزۈكنى ئىئانە قىلدى. لوزىشەن دېگەن بىر ئادەم ئىئانە قىلغۇدەك نەرسىسى بولمىغانلىقتىن قولە-نىڭ بارمىغىنى كېسىپ ئوز ئىرادىسىنى بىلدۇردى. مېنىڭ چوڭ دادام خەن يۈيشۇ تاغدىن قايتىپ كىلىپ، يىغىنغا قاتناشقاندا ساۋاقداشلىرىدىن خۇاڭ يىڭشۇەن، ۋۇ گۇاڭرۇڭ،

لى جۇڭلىن (بۇلار خەنزۇ موتۆەرلەردىن ئىدى) لار چوڭ دادامنى ئوزلىرىنىڭ نامىدىن سوزگە چىقىشقا تەكلىپ قىلدى. دادام مۇنبەرگە چىقىپ: "ئوتكەندىكى ئىشلارنى ھەممىز بىلەمىز، باشقىلارغا باش قويۇشنىڭ شەرمەندىچىلىكلىرىنى ئۇنتۇپ قالماي، ئىززەت - نومۇسىمىزنى ئاقلاشقا، قىساس ئېلىشقا ھەممە نەرسىمىزنى ئاتىشىمىز لازىم. جاۋۇ ئۇرۇشىدا بىر ياپونىيەدىن يېڭىلدۇق. ئەمما، خەلقنىڭ غەزىۋى بېسىلمىدى، قوزغۇلۇپ جاسارەت كورسۇتمىدىغان كۈنلەر كېلىۋاتىدۇ..." دەپ سوزلىدى. ياڭ زەنشۇي قاتارلىقلار بىر قازاقنىڭ خەنزۇ تىلىدا ئاجايىپ راۋان سوزلەۋاتقانلىغىنى كورۇپ ھەيران قاپتۇ. كېيىن بۇ كىشىنىڭ بىر خۇيزۇ "زىيالى" سى ئىكەنلىگىنى؛ ئوقۇشنى تاشلاپ تاققا بېرىپ قازاقلار بىلەن مۇئامىلە قىلىپ يۇرگەچكە قازاقچە كىينىۋالغانلىغىنى بىلىپ، قىزغىن قول ئېلىپ كورۇشۇپ كوزلىرىگە ياش ئېلىشقان. ئاخشىمى پىڭ تېيمىن، لى ياچۇەن، خاۋ دافىڭ قاتارلىقلار ئويىمزگە كېلىپ، چوڭ دادام بىلەن يېرىم كېچىگىچە سوھبەتلەشتى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن بۇلار دائىم كېلىدىكەن، ھەتتا بەزىدە قونۇپمۇ قالىدىكەن. بۇلار غۇلجىغا دائىم كىرىپ تۇرىدىكەن. قاۋاقخانا ئاشپۇزۇل، ۋە قمار-خانىلاردا تونۇشلىرى بار بوپتۇ، تونۇشلىرى ئارىسىدا يۇقىرى قاتلام كىشىلىرى ئۇيغۇرلاردىن ھاكىم بەگ، چوڭ سوددەگەر ياقۇپ باي، خۇيزۇ موتۆەرلەردىن شىڭ لۇڭ، ما شيۇڭبىن، يۇڭ شىڭچۇنلەر، خەنزۇ موتۆەرلەردىن شۇي سەنتەي (گېلاۋخوي باشلىغى) قاتارلىقلار بار ئىكەن. ئۇلار ياخشى دوستلارغا ئايلىنىپ قاپتۇ، يۇڭ شىڭچۇەن يەنە كېلىپ روسىيە كونسۇلخانىسىنىڭ تەرجىمانى ئىكەن. ئۇ،

قابىلىيەتلىك، ئىجتىمائى ئالاقىسى كەڭ ئادەم بولغاچقا روس كونسولخانىسىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن ئىكەن. بۇ يەردىكى مۇئامىلە ئىشلىرىدا مۇھىم رول ئويناپ جۇڭگولۇقلارمۇ، چەتئەللىكلەرمۇ ئۇنىڭ ئويىگە تولا باردى-كەن. ئىنقىلاپچىلارمۇ ئۇنىڭ ئويىدە دائىم ھال-ئەھۋاللىشىپ ئىناق ئوتىدىكەن. كېيىنچە چوڭ دادام كۆرەدە چەقىدىغان «ئىلى گېزىتى» ئىدارىسىگە تەكلىپ قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىنقىلاۋى ئىشلارغا ئاكتىپ قاتناشتى.

ئىلى ئىنقىلاۋىنىڭ پارتلاش جەريانى

يېڭىدىن تەيىنلەنگەن گېنىرال جۇ رۇي ئوزىگە بەك تەمەننا قويۇپ، مەنمەنلىك قىلىپ كەتتى. ئەمەل تۇتۇپلا جەنۇپتىن كەلگەن ئەسكەرلەرگە شەپقەتسىز مۇئامىلە قىلىپ، ئۇلارنى ئارقا-ئارقىدىن تارقىتىۋەتتى. ھەكىمە ئىچىدىكى كونا ئەمەلدارلارنى ئىشتىن بوشاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە تېز پۇتتۇرۇش ھەربىي مەكتىۋىنى تارقىتىۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئامىنىڭ غەزىۋى قوزغالدى. ئوچمەنلىك كۈنسېرى كۈچەيدى. ياڭ زەنشۇيگە نىسبەتەن تېخىمۇ قىتتىقلىق قىلدى. بىر كۈنى ياڭ زەنشۇي ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ كورۇشكەندە ئۇ: "بۇ قېتىم ۋۇچاڭدا خائىنلىق قىلغان ياڭ × سىنىڭ نىمەڭ؟" دەپ سوردىغان. ياڭ دۇدۇقلاپ تۇرۇپ: "ئاكام بولىدۇ" دەپ جاۋاپ بەرگەن. (جۇ رۇي ۋۇچاڭدا ئۇنىڭ ئاكىسى توغرۇلۇق بەزى سوزلەرنى ئاڭلىغان ئىكەن)، بۇ جاۋاپنى ئاڭلىغان جۇ رۇينىڭ تەلەتى بۇزۇلۇپ "چىقىپ كەت!" دەپ ۋاقىرىغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى زادىلا قۇ-

بۇل قىلمىغان. بىر قېتىم مۇھىم ئىش بىلەن قوبۇل قىلىش-
نى تەلەپ قىلغاندا دەرۋازىدىكى پوستلار ئۇنى توسۇۋېلىپ
كىرگوزمىگەن. بۇنداق ھاقارەت ياكى زەنشۇيگە ناھايىتى ئەلەم
قىلغان. بىراق ئۇنىڭ 3 مىڭ سەر كۆمۈش قەرزى بول-
غاچقا، كېتىشكە ئامالسىز قالغان. ئۇزىنىڭ سەپەر جابدۇق-
لىرىنى گورۇگە قويۇپ كېتىمەن دېسىمۇ، ئۇنىماي، قەرزىنى
ھە دەپ قىستىغان. دەل مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئىنقىلاپچىلار
ئۇنى قوزغۇلاڭ كوتورۇشكە دەۋەت قىلدۇ. بىراق، ياكى زەن-
شۇي ئۇزىنىڭ يالغۇزلىغىنى، شارائىتىنىڭ پايدىسىزلىغىنى
ھىس قىلدۇ. بۇ چاغدا خالايىق "خۇنەنلىك لیۇ شىيەن-
جۇن 10-ئايدا ئۇرۇمچىدە قوزغىلاڭ كوتۇرۇپ، يۇەن دا-
خۇانىڭ قوشۇنلىرىغا قارشى جەڭ قىپتۇ. يامۇلىنىڭ چوڭ
دەرۋازىسىنى ئېلىش ئارىلىغىدا مەغلۇپ بولۇپ، ئوز شتاپ
دەرۋازىسىنى مەھكەم قوغداشقا مەجبۇر بولۇپتۇ. يۇەن داخۇا
توپچى ئەسكەر ئېۋەتىپ قورشاپ يەنە بىر تەرەپتىن ئادەم
ئېۋەتىپ ئۇلارنى قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولۇشقا ئۇن-
دەپتۇ. لیۇ شەنجۇن قاتارلىق 10 قانچە كىشىنى شۇ جايدا
ئولتۇرۇپتۇ." دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ دەر غەزەپكە كېلىپ
ئىنقىلاۋى خىزمەتلەرنى پائال قانات يايدۇرۇدۇ. گېنىرال
مەھكىمىسىنىڭ كاتىۋات باشقارما باشلىغى قوشۇمچە سۇي-
دۇك ئامبىلى خې جادۇك (ياكى زەنشۇينىڭ دوستى ۋە يۇرت-
دىشى ئىدى.) يۇشۇرۇن ھالدا ئىچكى تەييارلىقلارنى ئىش-
لەشكە مەسئول بولدۇ. شەھەر مۇداپىئە قىسىملىرىنىڭ مۇ-
ئاۋىن باشلىغى چىن جىنشىك، ئامبال ما جىڭشىك قاتار-
لىقلار سىرتتىن ماسلىشىشقا مەسئۇل بولدۇ. دېخانلار كا-
لىندارى بويىچە 11-ئاينىڭ 19-كۈنى گېچىسى ياكى

زەنشۇي قوشۇنىغا باشچىلىق قىلىپ، قوزغىلاڭ كوتۇرۇپ گې-
نىرال مەھكىمىسىگە بېسىپ كىرىدۇ. قېلىچ، تاپانچا، خەن-
جەرلەرنى تەڭ ئىشقا سالىدۇ. ئوق ئاۋازلىرىغا پوجاڭزا
ئاۋازلىرىمۇ ماسلىشىدۇ. ئۇلار باش دەرۋازىغا ئوت قويە-
ۋېتىدۇ. ئاسمانغا ئورلىگەن ئوتلار بىلەن زىمىننى لەرزىگە
سالغان قىر-چاپ ئاۋازلىرىدىن قاتتىق ئالاقزادە بولۇپ
كەتكەن جۆرۈي ئويان-بويان توۋلاپ باقدۇ. ئۇنىڭغا
ھە-ھۇ دېيىشىپ بېرىدىغان ھېچكىم چىقمايدۇ. چۈنكى
مەھكىمە ئىچىدىكى ئوفىتسېر-جەڭچىلەر ئاللىقاچان قېچىپ
كەتكەن. ئۇ جىددى يارەمچى قوشۇن يوتكەپ كېلىپ
باستۇرۇش ئۇچۇن خەت يازماقچى بولدۇ. بىراق ھەددە-
دىن زىيادە تەمتىرەپ كەتكەچكە خەت يېزىشقىمۇ ئولگۇرمەي
ھولۇقۇپ قاچىدۇ. بۇ چاغدا جەنۇبى قورال-ياراق ئىسكە-
لادى ئىنقىلاپچىلار تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىدۇ. ئۇلار
يۇز تالدەك مىلتىقنى غىنىمەت ئېلىپ، شىمالى دەرۋازىدا
مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ بىر باتالیونى بىلەن جەڭ قىلىشىدۇ.
خەن يۇشۇ 10 نەچچە ئادەمنى تەشكىللەپ شەرقى دەرۋا-
زىدىن بېسىپ كىرىپ يارەم بېرىدۇ. بۇ ئىشتىن سۇيدۇڭدىكى
ئەسكەر باشلىغى جۇ يۇيكۇي خەۋەر تېپىپ، ئەسكەر چىقار-
ماقچى بولغاندا ۋالى خې جيادۇك ئامال قىلىپ ئۇنى تۇ-
سۇپ قېلىش ئۇچۇن ياكى چوقور (ياكى زەنشۇينى دېمەكچى)
نىڭ ئەسكەرلىرى مۇئاش داۋاسى قىلىۋاتىدۇ، مۇشۇنداق چاغدا
بازارنىڭ ئامانلىغى مۇھىم. بۇيەردىن ئايرىلىشقا بولمايدۇ.
تاكى ئاتقاندا سۇرۇشتۇزسەكمۇ كېچكىمەيمىز" دېگەن گەپنى
قىلىپ ئۇنى ئەسكەر چىقىرىشتىن توختىتىۋالىدۇ.

ياكى زەنشۇي كوچ جەھەتتە يالغۇزلۇق ھىس قىلىپ،

ئاۋالقى گېنىرال گۇاڭ فۇنىڭ ئويىغە يوشۇرۇن بارىدۇ ۋە گەپ ياساپ، "گېنىرال جۇ رۇي ئەسكەرلەرنىڭ ماڭاشىنى قىسقارتماقچا، چاتاق چىقتى. ئەھۋال ئېغىر، گېنىرال ئالىلىرى ئالدىغا تەرتىپكە سېلىپ قويساق، دەپ كىردىم" دەيدۇ. ئۇ، گېپىنى تۈگۈتۈپلا يەرگە يۇكۇنۇدۇ. گۇاڭ فۇ گەپكە چىن پۈتۈپ "جۇ رۇي دېگەن ئەبلەخ، چوڭ چاتاق تېرىپتۇ-دە!" دەپ تىللاپ كېتىدۇ ۋە قارامىلىق ھەركەتلەرنى تۇختۇتۇش، مەسلىنى ھەل قىلىش، جىدەلنى توختۇتۇش توغرىسىدا خەت يېزىپ مىڭ كوتەيگە ئۇۋەتىدۇ. كوپچۈلۈك گۇاڭفۇنى سودىگەرلەر جەمىيىتىگە تەكلىپ قىلىدۇ. ئۇ يېتىپ كېلىشى بىلەنلا كوپچىلىك ئۇنى "مۇۋەققەت دۇدۇ" لىققا سايلايدۇ. ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلەر بىلەن خەلقە جۇمھۇرىيەتنى ھىمايە قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئالدىن تەييارلاپ قۇيۇلغان «شىنجاڭ ئىلى دۇدۇسى» دېگەن تامغىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزىدۇ. گۇاڭفۇ شۇ چاغدىلا ئۇزىنىڭ ئالدىنپ قالغانلىقىنى چۈشۈنۈپ قانچە قىلسىمۇ ئىشىنىڭ ئورنىغا كەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىدۇ. كوپچىلىك يەرگە يۇكۇنۈپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا يالۋۇرىدۇ. ھەتتا ياش تۆكىدۇ. گۇاڭ فۇ ئىلاجسىز ۋەزىيەتنى تۈزاقلاشتۇرۇش ئۈچۈن بۇ تەلەپنى قوبۇل قىلىدۇ. گۇاڭ فۇ مانجۇلاردىن بولۇپ چىرىك ئائىلىسىدە تۇغۇلغان ئىكەن. ئۇنىڭ مىجەزى ئوبدان بولۇپ ئەسكەرلەرنى، خەلقنى سۆيگەچكە، كوپچۈلۈكنىڭ مۇھەببىتىگە سازاۋەر بولغان. ئەمدىلىكتە ئۇ، دۇدۇلۇق مەنسىۋىگە ئولتۇرۇپ، ئىش يۈرگۈزسە ئۇنىڭ ھاكىمىيەت تۈزۈلۈشى قانداق بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر 8 ئايماقتىكى ئەسكەرلەر بىلەن خەلق ئۇنىڭ بۇيرىغا ئىتائەت قىلىدۇ - دە ھەممىسى خوشال بولىشىدۇ. ئىلىدىكى ھەر مىللەت خەلقى نەچچە يۈز يىلدىن بۇيانقى ئىستىبداد پادىشالىق تۈزۈمىنىڭ ئاغدۇرۇلغانلىغىغا، بەش مىللەتنىڭ جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇپ باراۋەرلىكنىڭ ئىشقا ئاشقانلىغىغا چەكسىز خوشاللاندى. بىر-بىرىنى تەبرىكلەشتى. تېچ كۇنلەرنىڭ كەلگەنلىگىنى تەنتەنە قىلىشتى. بىر مەزگىلگىچە دەر ۋازا-ئىشىكلەردىن دولەت بايرىغى چۈشمىدى. غەلىبىنى تەبرىكلەش بىلەن كەيپىيات ئاجايىپ كوتىرەڭگۇ بولدى.

گۇاڭ فۇ ئىلىنىڭ دۇدۇلىغىغا ئولتۇرغاندىن كېيىن كۈرەنى مەركەز قىلىپ، ياڭ زەنشۇينى ھەربى مىنىستىرلىككە، خاۋداخىڭنى مەسلىھەتچى مىنىستىرلىككە، پىڭ تېيىنى خارجى ئىشلار مىنىستىرلىگىگە، خې جيادۇڭنى خەلق ئىشلار مىنىستىرلىگىگە خۇاڭ لىجۇڭنى مالىيە مىنىستىرلىگىگە تەينىلەيدۇ. ئىنقىلابنى تەرەققى قىلدۇرۇش ئۈچۈن لى يا-چۈەننى ئالدىنقى سەپ قوماندانى قوشۇمچە پىيادە 1-پولكنىڭ باشلىقلىغىغا، شۇي سەنتەينى پىيادە 2-پولكنىڭ باشلىقلىغىغا، ماتىڭ يۈننى ئاتلىقلار 1-پولكنىڭ باشلىقلىغىغا، جاڭ گوشىڭنى ئاتلىقلار 2-پولكنىڭ باشلىقلىغىغا تەينىلەيدۇ. توپچىلارنىمۇ قوشۇپ مىڭ قانچە يۈز ئەسكەر بىلەن قوشۇن تارتىپ يۈەن داخۇانىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن جىڭ ۋە شىخو ئارىلىغدىكى گورتۇ دېگەن جايدا ئېلىشىدۇ. ھەر قايسى ناھىيەلەردىكى قاماقخانىلارنى ئېچىپ تاشلاپ، ئالدىنقى سەپ ئۈچۈن ئەسكەر قوبۇل قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ھەيۋەتلىك قوشۇن بارلىققا كېلىدۇ.

ئولكە مەركەزدىكى پاتىپاراقچىلىقلار

ئىلى ئىنقىلاۋى ھۆكۈمىتى پىڭ تېيىمىنىڭ قول سې-

لىپ ئىشلىشى ئارقىلىق ھەربى تەمىنات ئىھتىياجىنى قامداش يۈزىسىدىن "5 مىللەت بىرلەشمە جەمئىيىتى" قورۇلىدۇ، ھەر-قايسى مىللەتلەر ئارىسىدىكى موتسۇەرلەرنى مەسلىھەتلىشىپ ئىشلەشكە تەكلىپ قىلىدۇ. ئادەم تەربىيىلەشنى يولغا قويىدۇ، ئولكە مەركىزىدە بىر مەزگىل تەۋرىنىش بولۇپ كىشىلەر خاتىرجەمسىزلىنىشكە باشلايدۇ. ياڭ زېڭشىن بۇچاغدا ئورۇمچى شەھىرىنىڭ ۋالىسى قوشۇمچە ئەدلىيە مۇپەتتىشى ئىدى، ھەربى مەمۇرى ۋالى يۇەن داخۇا ياڭ زېڭشىنغا 5 باتالىيۇن خۇيزۇ ئەسكەرنى باشلاپ، ئورۇشۇاتقان ئەسكەرلەرگە ياردەملىشىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىدۇ. ياڭ زېڭشىنىڭ ئولكە مەركىزىدە ئايلىنىپ يۈرۈپ، دەرھال ئورۇشقا ئاتلانمايدۇ. پۈتون ئولكە قالايمىقانچىلىققا چوكۇپ ھەركۈنى ئاجايىپ-غارايىپ خەۋەرلەر تارقىلىدۇ. قورقۇنۇچلۇق ۋەقەلەر يۈز بېرىدۇ. مەمۇرى مۇپەتتىش چىن جىتاڭ، ئەدلىيە مۇپەتتىشى دوتۇڭلار ئوز يۇرتىغا قايتىپ كېتىدۇ ئۇنىڭ ئۇستىگە جەنۇبى شىنجاڭدىكى گېلاۋخۇيچىلارنىڭ، ئەمەلدارلارنى ئولتۇرۇپ خەزىنىلەرگە ئوت قويغانلىق خەۋەرلىرىمۇ ھەر كۈنى كېلىپ تۇرىدۇ. يۇەن داخۇا ھېچنىمىگە قارىماي ئىسىم ئىپا بېرىپ ئىچكىرىكە كېتىدۇ. قەشقەرنىڭ ۋالىسى يۇەن-خۇڭيۇ شىنجاڭنىڭ دۇدۇلىغىغا تەيىنلىنىدۇ. ئۇ، ئەسكەر مۇئاشىدىن 20 مىڭ سەر كۈمۈشنى ئېلىپ ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەچە يولدا ئەسكەر باشلىغى چاچۇنخۇا تەرىپىدىن ئولتۇرۇلۇدۇ، يۇەن داخۇا بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىنتايىن قورقۇپ كېتىدۇ-دە، ئىچكىرىگە تىكۈېتىدۇ. ئۇ كەتكەچە دۇدۇلىقنى ياڭ زېڭشىنغا تاپشۇرۇدۇ. ياڭ زېڭشىن مىنگونىڭ 1-يىلى 4-ئايدا رەسمى ئىش باشقۇرۇپ كوز ئالدىدىكى ئەھۋالدا

خۇيزۇ قوشۇنىدىكى مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى يوتكەپ كېلىپ، شەھەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ تېچلاندۇرۇش كويىغا چۈشۈدۇ. ئۇ چاغدا دۇدۇنىڭ بۇيرۇقى جەنۇبتا تۇرپاننىڭ نېرىسىغا غەرپتە، شىخونىڭ نېرىسىغا ئوتمەيتتى. جايلار ئوز ئالدىغا ھوكۇمەت بولۇۋالغاچقا دۇدۇنىڭ ھوقۇقى ئۇلارغا ئىشلىمەيتتى.

ياڭ زېڭشىنىڭ ھىلە-مىكىر بىلەن شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرۈشى

ئىلى ھوكۇمىتىنىڭ ئولۇغۋار ئارزۇلىرى بولسىمۇ، بىراق تىرىتورىيە جەھەتتە غۇلجا، سۈيدۇڭ، قۇرغاس، جىڭدىن ئىبارەت 4 ناھىيە بىلەنلا چەكلىنەتتى. ھەربى ۋە مالىيە جەھەتتە ئاجىز بولغاچقا ئۇرۇمچىگە ھۆجۇم قىلىپ ئالالمىدى، ئىچكى جەھەتتىمۇ پىكىر ئىختىلاپلىرى چىقىپ، سوركۇلۇشلەر كۈنسېرى كۈچەيدى. مەسلەن لى چياۋفىڭ (شەنشىلىك) شۇ چاغدا سۈيدۇڭ بازىرىنى ساقلاپ ياتقان جۇيۇيكۇيدىن 200 يۈزمىڭ سەر ئەسكەر مۇئاشى بېرىدەپ مەجبۇرلىغاندا، ئۇ غەزىنىگە ئوت قويۇپ، ئۇزىنى ئولتۇرۋالدى. بۇنىڭ بىلەن ئوق-دورىلار پارتلاپ خېلى ئۇزۇنغىچە پۈتكۈل شەھەرنى زىل-زىلىگە كەلتۈردى. ئاھالىمۇ زىيان-زەخمەتكە ئۇچرىدى، ھەربى تەييارلىقىلىكلەرمۇ ئىبغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. ياڭ زەنشۇي لى چياۋفىڭنى ئىشنى مۇۋاپىق ھەل قىلمىدىڭ، دەپ ئەيىپلىگەنده، ئۇ قايىل بولماي گەپ ياندۇرىدۇ-دە ئىككىسى قاتتىق تىللىشىپتۇ. ياڭ زەنشۇي ئۇنىڭغا قانۇن بويىچە چارە كورمەكچى بولغاندا باشقىلار ئۇنىڭ گۇناسىنى تىلەيدۇ، لى چياۋفىڭ قاتتىق نارازىلىق بىلەن خىزمەتتىدىن

ئىستىپا بېرىدۇ. يەنە بىر مىسال، دىك باۋشەن ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى بىجىرگەندە يۇرتۇازلىق قىلغاچقا، مۇكاپاتلاش ۋە جازالاشتا ئاددىل بولمايدۇ. ياك زەنشۇي ئۇستىدىن ماتىرىيال توپلاپ كوپ قېتىم يۇقىرىغا ئەرز قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن كوپچىلىكنىڭ ياك زەنشۇيگە بولغان نارازىلىقىنى قوزغاپ، قوشۇننى پارچىلاۋېتىشكە ئاز قالىدۇ، بەختكە ياراشا ياك زەنشۇي دىك باۋشەننىڭ ياش ۋە قاۋۇللىقىنى نەزەردە تۇتۇپ كېچىرىم قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىش ئوتتۇپ كېتىدۇ.

ياك زېكشىن ئىلىدىكى ۋەزىيەتنى بىراقلا تىنچلاشقا كۆزى يەتمەي، تېچلىق تەلىۋىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. ئىككى تەرەپ مىنگونىڭ 1 - يىلى 5 - ئايدا ۋەكىل ئۇۋەتىپ چوچەك تە سوھبەت ئوتكۈزدى. ئىلى تەرەپ خى بولۇڭ، خاۋدا- خىڭلارنى ۋەكىل قىلدى. سوھبەت ئوتكوزگەندە، ئىككىلا تەرەپ ئوز پىكرىدە چىڭ تۇردى. پىكىرلەردىكى پەرق چوڭ بولغاچقا سوھبەت قاتمالىققا چۈشۈپ قالدى. 9 - ئايدا، سوھبەت يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئىلى تەرەپ پالاتا ئەزاسى خەن يۈشۇنى ۋەكىل قىلىپ ئۇرۇمچىگە ئەۋەتتى، ئۇ كىشى ياك زېكشىن بىلەن يۈزمۇ - يۈز سوھبەتلەشكەندە، ياك زېكشىن ئۇنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى ئىلى تەرەپ ئوتتۇرىغا قويغان 11 ماددىلىق شەرتكە كونىدىغانلىقىنى بىلدۈردى، بېتىم ھاسىل قىلىندى. ياك زېكشىن ئىلى ئىنقىلاۋنىڭ مۇھىم رەھبەرلىرىنى تىلىگىرامما ئارقىلىق بېيجىڭدىكى مەركىزى ھۆكۈمەتكە ئەنگە ئالدۇرۇپ ئۇلارغا خىزمەت بەرمەكچى بولدى. ئىلى ھوكۇمىتىنىڭ ھەربى باشلىغى ياك زەنشۇينى شىنجاڭ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ۋالىلىغا،

مالىيە مىنىستىرى خۇاڭ لىجۇڭنى شىنجاڭ مالىيە بولۇمىنىڭ باشلىقلىغا تەيىنلىدى. ئۇندىن باشقا خۇ فاملىلىك (ئىسمى يادىمدىن چىقىپ قاپتۇ) بىر ئادەمنى چارقىلىق ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىغا، خەنيۇيشۇنى شىپىك (ھازىرقى لوپنۇر) ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىغا، ئەن جوڭلەننى تارباغاتايىنىڭ مۇئاۋىن گېنىرالىلىغا، جاك گوشىڭنى قومۇلنىڭ مۇئاۋىن گېنىرالىلىغا تەيىنلەيدۇ. شۇنداق قىلىپ ئىلى ئىنقىلاۋنىڭ مۇھىم رەھبەرلىرى شىنجاڭنىڭ ھەممە بولۇڭ - پوشقاقلىرىغا كېتىپ قالدى. ياك زېكشىننىڭ بوندىق ئۇسۇلىنى قوللۇنۇشىدا، ئەلۋەتتە شۇم پىلانى بارئىدى. ئىلى تەرەپتىكى ئەربابلار بۇنى مولچەرلەپ، تەييارلىق قىلىپ قويغان ئىدى. ئۇلار ئەندى ئىشنىڭ ئاقىۋىتىگە ھوشيار تۇردى. شىنجاڭ بىلەن ئىلى بىرلىككە كەلگەن بولسىمۇ، بىراق، ئىلىدىكى پىكىر تېپىن بىلەن لىياچۇەن ئىككىلەن "ھەرقايسى مىنىستىرلىك پالاتالارنى بىرەك ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئىلى شەھىرىدە مەھكىمە بولۇملىرىنى تەسىس قىلىپ ئىش بىجىرىش توغرىسىدىكى قارار" نى ئىجرا قىلمىدى. پەقەت ھەرقايسى مىنىستىرلىك پالاتالارنى بولۇم نازارەتكە ئوزگەرتىپ قويۇپلا شەھەر دۇتەي مەھكىمىسىدە ئاۋالقىدەكلا ھەربى ئىشلار، خەلق ئىشلىرى، خارجى، مەسلىھەتچىلەر ئورگانلىرىنى تەسىس قىلدى. ياك زېكشىن بۇنىڭدىن ئەنسىرەپ، مەركەزگە مەخپى تىلىگرام ئۇۋەتىپ، مەركەزدىن پىكىر تېپىمىن، لىياچۇەننى گەنسۇغا ۋالى قىلىپ يوتكەۋېتىشنى تەلەپ قىلدى. بۇنداق بىلەن ئۇلارنى ئىلىدىن كەتكۈزۈۋەتمەكچى بولسىمۇ، ئۇلار بۇيرۇقنا ئىتائەت قىلمىدى. ئاندىن ئۇلارنى مەنپەئەت بىلەن ئازدۇرۇش خىيالىغا كەلگەن ياك زېكشىن ئولكە مەركىزىگە

كېلىپ ئەمەل تۇتۇشقا دالالەت قىلدى، ئۇلار بۇنىڭغىمۇ قىزىقمىغاشقا ياڭ زېڭشىن تېخىمۇ قايغۇردى. شۇ ۋاقىتلاردا كۇاڭ شى ئىسسىلىك بىر ئادەم بولۇپ يۈەن داخۇا بىلەن جيۇچۈەنگە كەتكەن ئىدى، ئۇنىڭ ئاز-پاز ئىختىدارى بولغاچقا پىكر تېيمىن بىلەن لىياچۈەن ناھايىتى كوپ ئالتۇن بېرىپ ئۇنى ئىلدا مەسلىھەتچى بولۇشقا تەكلىپ قىلدى. كۇاڭ شى بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلىپ ئىلغا كېتىۋېتىپ ئۇرۇمچىگە كەلگەندە، ياڭ زېڭشىن ئۇنى مەھكىمىگە تەكلىپ قىلىپ، ۋە ئۇنىڭغا پىكر تېيمىن بىلەن لى ياچۈەن ئوتتۇرىسىغا بولۇنچۇلۇك سېلىشنى مەخپى تاپشۇرۇدۇ، كۇاڭ شى مەنپەئەت ئالدىدا قايمۇقۇپ ماقۇل كىلىدۇ. كۇاڭ شى ئىلغا بارغاندىن كېيىن خۇيزۇ گېنرال مادېيۈەن (لەقەمى ما دابىزا — ئىگىز بۇرۇن) بىلەن پاتلا دوست بولۇۋېلىپ، پىكر تېيمىن، لى-ياچۈەن تەرەپدارلىرىنى قىرقىپ تاشلاشقا كىرىشىدۇ. ئىش پىشقان چاغدا ياڭ زېڭشىنغا مەخپى دوكلات سۇنۇدۇ، ياڭ زېڭشىن مەركەزگە مەخپى ھالدا «پىكر بىلەن لى ئوز بېشىمچىلىق قىلىپ، قانۇنغا بوي سۇنمايۋاتىدۇ، ئۇلار ئوز ئالدىغا يول، كان، ئورمانلىقلارنى رۇسىيىگە كورەگە فويۇپ 5 مىليون قەرز ئالغىلى ۋاتىدۇ، ئۇلار تەتۇر يول تۇتۇۋاتىدۇ جازا بېرىلسە» دېگەن مەزمۇندا تىلگىراممىا يوللايدۇ. يۈەن شىكەي «نەق مەيداندا ئولتۇرۇپ، چىگرىنىڭ ۋەزىيىتىنى تورا قىلاشتۇرۇۋاتىدۇ» دېگەن تىلگىراممىا ئىشەنمىدۇ. ياڭ زېڭشىن كۇاڭ شى ئارقىلىق مەخپى تىلگىراممىا بېرىپ، مادېيۈەننى شۇ بۇيىچە ئىش كورۇشكە بۇيرۇيدۇ. مادېيۈەن مىنگونىڭ 2-يىلى 9-ئاينىڭ (قايسى كۈنى ئىكەنلىگى يادىمدا يوق) بىر ئەتىگەنلىگى ئەسكەر چىقىرىپ، پىكر بىلەن لىنىڭ

ئويىنى قورشاپ ئوققا توتۇدۇ، پىكر بىلەن لى شۇ كۈنلا ئولتۇرۇلىدۇ، ئىلى شەھەر چىگرا مۇداپىە مەھكىمىسى شەھەر قوغداش مەھكىمىسىگە ئوزگەرتىلىپ، ئولكە مەركىزىگە قارايدىغان بولىدۇ. ياڭ زەنشۇي قاتارلىقلار ئەھۋالغا قاراپ، كەينى-كەينىدىن ئىستېپا بېرىپ بۇ يەردىن ئاجراپ كېتىدۇ.

پىكر، لى قەتىل قىلىنغاندىن كېيىن ما دېيۈەن گېلاۋخۇيچىلار ئىچىدىكى توھپىسى بارىكشى بولۇۋېلىپ، ھاكاۋۇرلىشىپ، بىر مەزگىل قۇلاق كەستىلىك قىلدى. ئىلىنىڭ جەمىيەت تەرتىۋى قالايمىقانلاشتى. ھەرمىللەت خەلقى پىكر، لى لارنىڭ بەختسىزلىككە ئۇچرىغانلىغىغا چوڭقۇر ئىچىندى.

ياڭ زېڭشىن ئەشۇنداق قالايمىقانچىلىقلار ئىچىدە ھاكىمىيەتنى قولىدا تۇتۇپ تۇرالىدى. ئۇ، ھىلە-مىكىر ئىشلىتىپ، تۇرلۇك ۋاستىلەرنى قوللۇنۇپ، بۇلۇنۇش ھالىتىنى بىرلىككە كېلىش ھالىتىگە ئوزگەرتىپ، بۇ جەريانىدا باش كوتەرگەنلەرنى باستۇرۇپ، غەربىي شىمالنىڭ بىر بولىگىنى تېچلاندۇردى. ئۇ، ھوكۈمرانلىق قىلغان 17 يىل ئىچىدە ھاكىمىيەت بېشىغا كىم چىقىشتىن قەتئىي نەزەر مەركەزنى ھىمايە قىلىپ كەلدى. مەركەزمۇ شىنجاڭنى ئۇنداق-مۇنداق دېمىدى. شىنجاڭمۇ مەركەز ئالدىدا بويۇن تولغىمىدى، مەركەزدىكى ۋەزىيەت ھەرقانچە تۇراقسىز بولغان چاغلاردىمۇ، شىنجاڭ تەسىرگە ئۇچرىمىدى، شۇ سەۋەپتىن شىنجاڭ «چىگرىدىكى شاپتۇللۇق باغ» دەپ نام ئالدى. مەملىكەتتە بولۇپ ئوتكەن ئاجايىپ يامان ۋەقەلەر «چىگرىدىكى يىراق-يېقىن» لارنى چىكىپ باققان بولسىمۇ، «تېچ» مەنزىرە بۇزۇلمىدى. بۇ ئاسان ئىش ئەمەس-دە.

1962-يىل 14 — فېۋرال - ئىلى

ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن بىر سەھىپە

گۈك بېچىك
ئادىل ئەھمەت تەرجىمىسى

بۇ 50 نەچچە يىل ئالدىدىكى ئىش بولسىمۇ، مېنى-
دە ھازىرغىچە چوڭقۇر ساقلىنىپ كەلمەكتە. دەۋر ئۆزگە-
گەن بولسىمۇ، بالىلىق دەۋرىدىكى ئىشلار يەنىلا كوز ئال-
دىمغا كەلمەكتە.

1. ئىنقىلاپنىڭ پارتلىشى

شۇەنتۇڭنىڭ 3 - يىلىدىكى قىش كۈنلىرىنىڭ بىر ئاخشىمى
بولۇپ، دادام ئويگە قايتىپ كېلىپ ئادەتتىكىدەك مومام ۋە
ئانامغا «3 پادىشالىق ھەققىدە قىسسە»نى سوزلەپ بېرىۋا-
تاتتى. بىر بالىلارمۇ كاڭدا جىم ئولتۇرۇپ تىڭشاۋاتاتتۇق،
دادام سوزلەپ كېيىنكى باپقا كەلگەندە، ئادەتتىكىدەك
بىر يۇتۇم چاي ئىچىپ دەم ئېلىۋالدى. ئىككىنچى ئابزاس-
نى سوزلەشنىڭ ئالدىدا، دادام تۇيۇقسىز مومامغا قاراپ،
نەچچە كۈندىن بۇيان ئەھۋال ناھايىتى جىددىلىشىپ قال-
دى. ئاڭلىشىمچە لەڭزە (ھەربىلەر) دە ئۇزگۈرۈش بول-
غىدەك. جۇرۇي جاڭجۇن ھەربى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى

يوتكەپ كېلىپ كېچىلىنىڭ چارلاشقا سالغىدەك. بۇگۈن ئىككى
ئابزاسنى سوزلەپ بولدى قىلاي، بالىدۇررىاق يېتىپ ئارام
ئالايلى، ددى.

ئىككىنچى ئابزاسنى ئەمدىلا سوزلەپ بولىشىغا تەخ-
مىنەن سائەت 10لار ئەتراپىدا يىراقتىن ئوق ئاۋازى
ئاڭلىنىشقا باشلىدى. مەن قورقۇپ چوڭ ئانامنىڭ قولتۇغىغا
كىرىۋېلىپ گەپ قىلالماي قالدىم، ئوق ئاۋازى بارغانسېرى
كۈچەيدى، مىلتىق ئاۋازىغا ئەگىشىپلا زەمبىرەك ئاۋازى
ئاڭلىنىشقا باشلىدى. بۇ ئاۋازلار بارغانسېرى يېقىنلىشىۋات-
قاندەك قىلاتتى. يىرىم سائەتتىن كېيىن، تويۇق مىلتىق
ئاۋازلىرى ئىچىدە گۈمبۈرلىگەن زەمبىرەك ئاۋازى ئوينىك
ئەينەك دەرىزىلىرىنى تىترىتىشكە باشلىدى. ئۇدۇلدىكى غەربى
ئوينىك تېمىغا چۈشكەن بورۇقلۇق ئوت ھەممە يەرنى بورۇ-
تەۋەتتى. ئادەملەرنىڭ ۋاقىراش - جاقىراشلىرى بىلەن مىل-
تىق ئاۋازلىرى ناھايىتى يېقىنلاشقان ئىدى. ئۇچاقتا يال-
قۇنجاپ كۆيۋاتقان ئوت جىسم - جىتلىق باسقان قاراڭغۇ
ئوينىڭ تورىسىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. دادام دەرىزە ئالدىغا
بېرىپ پەردىنى ئاچتى. ئۇدۇل تامدىكى ئوت يورىغىغا قاراپ،
مىلتىق، زەمبىرەك ۋە ئادەملەرنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، مومام
بىلەن ئانامغا ئاستاغىنە، جاڭجۇن يامۇلنىڭ ئەتراپىدا بول-
سا كېرەك، ددى.

دادام كورۇپ باقماقچى بولوپ ھويلىغا چىقىپ كەتە-
تى. ئۇزۇن ئوتەمەي شەرق تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئوق
ئاۋازى تېخىمۇ كۈچەيدى. بەزى ئوقلار خۇددى ھويلىدىكى
دەرەخنىڭ ئۇستىدىن ئوتۇپ كېتىۋاتقاندەك ئاڭلىناتتى. زەم-
بىرەكنىڭ گۈلدۇرلىگەن ئاۋازى يەنە ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

بۇنىڭغا ئەگىشىپلا ئادەملەرنىڭ ھۇجۇمىغا ئوتكەن ئاۋازلىرى كۈتۈرۈلدى. دادام قايتىپ كېلىپ جياڭجۇن يامۇل كويۇ- ۋاتقاندەك قىلدىۋ، دېدى. ئالدىنقى ھويلىدا ئولتۇرۇشلۇق چىيەن گۇاڭخەنمۇ ئويىدە يوق ئىدى، بۇ چاغدا غەربى ئوي- نىڭ تېمىدىكى ئوت نۇرى تېخى يوقالمىغان ئىدى، بىراق بايىقىدەك قىپ قىزىل بولماستىن، سەل سۇسلاشقان ئىدى. بىر سائەتتىن كېيىن ئوق ئاۋازىمۇ سۇسلۇشۇپ ئادەملەرنىڭ ۋاراڭ- چۇرۇڭلىرى ئىچىدە ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭ- لىنىشقا باشلىدى. بۇ ئاۋازلار شەرقتىن غەربكە قاراپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى.

يېرىم سائەتتىن كېيىن مىلتىق ئاۋازلىرى يەنە كۈچۈ- يۈپ گۈلدۈرلەشكە باشلىدى. غەربى تەرەپتە بىر پارچە ئوت ئاسمانغا كوتۈرۈلۈپ، ھەممە يەرنى قىپ- قىزىل يورۇتۇۋەتتى. ئوق ۋە ئادەملەرنىڭ ئاۋازلىرى تېخىمۇ كۈچەيدى. دادام يەنە دەرىزە ئالدىغا بېرىپ، بۇ ئوت دوتۇڭ يامۇلدا كۆيۈۋاتىدۇ، دېدى. گەپ تېخى تۈگۈمەيلا، تاشقارقى ئوينىڭ ئىشىگى ئېچىلىپ، مىلتىق كوتەرگەن بىر ئادەم كىرىپ كەلدى. ھەممىمىز چۆچۈپ كەتتۇق، ئۇ ئادەم قۇلاقچىسىنى ئىلىۋەتكەندىن كېيىنلا، ئۇنىڭ بىر نەۋرە ئاكام ۋاڭ يۈلىڭ ئىكەنلىگىنى تونۇدۇم. ئۇ ئىنقىلابىي پارتىيىلىكلەر بۇگۈن قوزغىلاڭ كوتۈرۈپ، جەنۇبى ئامبارنى ئالغاندىن كېيىن، جاڭجۇن يامۇلنى يەكسان قىلدى. جۈرۈي جاڭجۇن قېچىپ كەتتى، ئۇنى ئىزلەۋاتىدۇ. ھازىر دۇتۇڭ يامۇل بىلەن لىكدۇي يامۇلغا ھۇجۇم قىلىۋاتىدۇ. بىزنىڭ ئاشخانىغا ئىنقىلابىي پارتىيىلىكلەرگە كېچىلىك تاماق تەييارلاشنى ئۇختۇرۇش قىلدى، تاڭ يورۇغىچە شىمالى

ئامبارنى چوقۇم ئىلىشىمىز كېرەك، دېدى. دادام ھەم دەپ قويدى، مومام ئەمدىلا گەپ قىلاي دېگىچە ئۇ چىقىپ كەتتى.

مەن ئەمدى بايىقىدەك قورقۇپ كەتمەي، ھويلىغا چىقىپ كورۇپ باققىم كەلدى، لېكىن دادامنىڭ ۋاقىرىشى- دىن توختاپ قالدىم. مومام مېنى پەردىنى قايرىپ كور- گىن دېدى، بۇ چاغدا غەربى- شىمال تەرەپتىن كورۇنە- ۋاتقان ئوت يورۇغى بايىقىدەك چوڭ بولمىسىمۇ، لېكىن ئوق ئاۋازى ئۇزلۇكسىز ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

2. ئىككىنچى كۈندىكى ئەھۋال

قاچان ئۇخلاپ قالغىنىمنى ئۇخلايمەن، ئويغانسام تاڭ ئېتىپتۇ، غەربى- شىمال دوخمۇشتىن تېخىچە شالاڭ ئېتىلغان ئوق ئاۋازى ئاڭلىناتتى، بەزىدە كۈچۈيەتتى، دادام ئويدە يوق ئىدى، ئانامغا دەپ قويۇپ، تالاغا چىق- تىم. شەرقى چوڭ كوچىدىكى دۇكانلار ۋە ھويلىلار تاقال- غان، كوچىدا ئادەم ناھايىتى شالاڭ ئىدى. ھەربىر ئائىلە- نىڭ ئىشىگە بىر پارچە سامان قەغەز قىستۇرۇپ قويۇل- غان بولۇپ، ئۇنىڭغا نۇرلۇق قۇياشنىڭ سۇرىتى چۈشۈرۇل- گەن ئىدى، بەزىدە پەقەت ئانچە چوڭ بولمىغان بىر يۇ- مۇلاق چەمبەرنىڭ ئۇستىگە بىر نەچچە تال قىزىل سىزىق سىزىلغان ئىدى. مەن ھويلىغا قايتىپ كىرىپ، شە- مالدىكى يان ئىشىكتىن چىقىپ ئاشخانىغا باردىم. شىمالى كوچىدىمۇ شەرقى كوچىغا ئوخشاش ھەممە ئائىلىنىڭ دەر- ۋازىلىرى تاقاقلىق بولۇپ، ئىشىك بېشىغا قىزىل قۇياشنىڭ

سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن ئاق قەغەز بايراق سانچىلغان ئىدى.

ئۈزۈن ئوتمەي دادام تالادىن چاچلىرى ئوسكەن ئۈزۈن ساقاللىق ئەسكى جۈۋا كىيگەن بىر ئادەمنى باشلاپ كىردى. سىنچىلاپ قاراپ، ئۇنىڭ ياغاچچى جاڭ سەي ئىكەنلىگىنى تونۇدۇم، بۇ ئادەم خەق بىلەن سوقۇشۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئۆدۈلدىكى باۋجياجۇينىڭ قاماقخانىسىغا كىرىپ قالغان ئىكەن. دادام ئۇنىڭغا: ئاخماق، باشقىلار ھەممىسى قۇيرۇقنى تىكىۋەتتى، سەن يەنە ئۇيەردە ياتىۋېرەمسەن! — دىدى. بۇ چاغدا، كوچىدىن تۈيۈقسىز ئات چاپقان ئۇرغان ئاۋاز بىلەن ئېتىلغان ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى. دادام مېنى دەرۋازىنى ئىتىپ قويۇشقا بۇيرىدى، بىرىپ ئىشىكنىڭ يوچۇغىدىن قاراپ، سىرتتىكىلەرنىڭ، گۇاڭ فۇجاڭجۇن ئاتلىق ئوتۇپ كەتتى، بەزىلەر كەينىدىن ئۇنىڭغا ئوق ئېتىۋاتىدۇ دېيىشكىنىنى ئاڭلىدىم.

چۈشلۈك تاماقنى ئەمدىلا يەپ بولۇشىمىزغا، ئالدىنقى ھويلىدىكى ساۋاقدىشىم مېنى جاڭجۇن يامۇلغا بارايلى دەپ چاقىردى. ئۇنىڭ ئېيتقىچە يامۇل كويگەندىن كېيىن خەقلەر كولاپ نۇرغۇن نەرسىلەرنى تېپىۋاپتۇدەكمىش، بىز بارساق جاڭجۇن يامۇلنىڭ تاملىرى ئورۇلۇپ چۈشكەن، چوڭ دەرۋازىلارنىڭمۇ قاناتلىرى، چوڭ زالدىن 3-زالغىچە بولغان ئويلەرنىڭ ھەممىسى كويۇپ تۈگىگەن ئىكەن، كويۇپ بولمىغان ياغاچلاردىن ھېلىغىچە ئىس چىقىپ تۇرۇپتۇ. نەرسە تېرىۋاتقان چوڭلار ۋە باللار بەك جىق ئىدى. بەزىلەركويۇپ كەتكەن كىيىملەرنى، بەزىلەر بىر بۇرجىگى كويۇپ كەتكەن چامادانلارنى كوتۇرۇۋالغان، بەزىلەر

لەر ئۈستەل سائىتى ۋە باشقا ئوي سايمانلىرنى ئېلىشقان ئىكەن. يېرىمى كويۇپ كەتكەن ھوججەت، قەغەز، دېلوللار ھەممە يەردە ئۇچۇپ يۈرەتتى. ئارىلاپ قانغا بويالغان ئولۇكلەرمۇ كورۇنۇپ قالاتتى، قارىغاندا ئۈستەددىكى نەرسىلەرنى كىشىلەر ئالماچان ئېلىپ كەتكەن بولغاچقا، كېيىن كەلگەنلەر زۇكزىيىپ ئولتۇرۇپ، قول ياكى پىچاق بىلەن كولاۋاتاتتى، ئارقا-ئارقىدىن كېلىپ-كېتىپ تۇرغان ئادەم بەك كوپ ئىدى.

كۈن غەربىكە قىيسايغاندا، بىز تازا بېرىلىپ كولاۋاتاتتۇق، سىرتتىن كىشىلەرنىڭ ۋاراڭ-چۇرۇك ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. بەزىلىرى ۋاقىراپ سوزلەپ: جۇرۇي جاڭجۇننى كوكزى ئىبادەتخانىسىدا موكۇۋالغان يېرىدىن تۇتاپتۇ، ھازىر راۋاقنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ كاللىسىنى ئالغىدەك، دەپ توۋلىشاتتى. راۋاق بۇگۈن ئادەتتىكىدەك قىزىمغان ئىدى، دەرۋازا ئەتراپىدا بىرمۇ تەكزىكەش يوق. ئادەملەر ئۈيەر-بۈيەردە ئىككى ئۈچتىن توپلىشىپ پاراڭلىشاتتى، بەزىلىرى دەرۋازىغا چاپلانغان ئېلانلارنى كورۇۋاتقاندەك قىلاتتى. شەرقى چوڭ كوچىدا ئادەم بارغانسېرى كوپۈيىشكە باشلىدى، مەن دەرۋازىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ، ئالدى تەرەپتە توپلۇشۇۋاتقان بىر توپ ئادەمنى كوردۇم. بىردىنلا ئىككى پاي ئوق ئېتىلدى، يەنە بىر توپ ئادەم ئۈ يەرگە قاراپ يۈگۈردى. كىشىلەر توپى ناھايىتى زىچ بولۇپ، مەن چوڭلارنىڭ پۈتلىرى ئارىسىدىن قىستاپ ئالدىغا ئوتتۇم. يەردە يۈزى جەنۇپ تەرەپكە قارىغان 50 ياشلار ئەتراپىدىكى پاختىلىق ھاۋارەڭ توۋار چاپان كىيگەن بىر ئادەم ياتاتتى. پۈتىدىكى ئاق لاتا پايپاقنىڭ تاۋىنىغا قار چاپلاش-

قان ئىدى. يۈزىنىڭ ئىككى يېرىگە قىلىچ چېپىلغان ئىكەن. ئۇ ئادەم قىمىر قىلماي ياتاتتى. خەقلەر ئۇنى كورسۇتۇپ: جۈرۈي جىياڭجۇن دېگەن شۇ، ئۇنى تۇتۇۋالغانلار ئالدىراپ كېتىپ، مىلتىق بىلەن ئېتىۋاتتى، دېيىشتى. مەن راۋاق دەرۋازىسىدىن ئوتۇپ دۇتۇڭ يامۇلغا باردىم. بۇ يەرمۇ جاڭجۇن يامۇلغا ئوخشاشلا كويگەن ئىكەن. بەزىلەر ئۇ يەردىمۇ بىر نەرسىلەرنى تېپىۋاتاتتى. مەنمۇ زوڭزۇ يۇپ ئولتۇرۇپ، يېرىم سائەتتەك يەر كولۇدۇم، بىر چاغدا ئادەملەرنىڭ كوچىغا يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقانلىغىنى كوردۇم، مەنمۇ كوچىغا چىقسام، گەنزىنىڭ ئۇدۇلىدىكى تېرەككە بىر ئادەمنىڭ كاللىسىنى ئېسىپ قويۇپتۇ. مەن كىشىلەر توپىغا كىرىپ، ئولتۇرۇلگەن ئادەمنىڭ باتالیون باشلىغى بۇلۇپ، ئادەتتە كىشىلەر ئەڭ نەپرەتلىنىدىغان ئادەم ئىكەنلىگىنى ئاڭلىدىم. بەزىلەر بىر تەرەپتىن كورۇپ، بىر تەرەپتىن تىلاۋاتاتتى.

مەن تېپىۋالغان ئەسكى كوزىنى كوتۇرۇپ ئويگە قايتىتىم، ئانام ماڭا، داداڭ سېنى ئەمدى تالاغا چىقمىسۇن دەيدۇ. قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەن ھەربى ھالەت ئېلان قىلىغىدەك دېدى.

3. ئىنقىلاۋى ئارمىيە ھوكۇمىتى

جۈرۈي جىياڭجۇنىڭ قول ئاستىدىكى ئەمەلدالارنىڭ بەزىلىرى ئولدى، بەزىلىرى قېچىپ كەتتى، بەزىلىرى يوشۇرۇنىۋالدى، يىغىپ ئېيتقاندا گۈمران بولدى. ئىنقىلاۋى ئارمىيە تەرىپىدىن كۆيدۇرۇلمەي قالغان يامۇل

دەرۋازىسىنىڭ ئۈستىگە ئېسىلغان يولۋاس بېشى مارکىلىق ھەربى كالتەك بىلەن قامچىمۇ يوقالدى. يامۇل ئىچىدىمۇ بويىنغا تاقاق سېلىنغان ئادەملەر كورۇنمەيدىغان بولدى. كوچىغا، قورقۇپ كەتمەسلىك، ھەممە كىشى ئوز تىرىكچىلىگى بىلەن مەشغۇل بولۇش، سودىگەرلەر كۈندىكىدەك سودا سېتىق قىلىش، پىتنە - ئىغۋالارنى تەكشىماسلىق، ئاممىنى قايمۇقتۇرغانلارنى تۇتۇپ جازالاش ھەققىدە ئېلان چىقىرىلدى. ھەركۈنى گۈگۈم چوشۇشىنىڭ ئالدى - كەينىدە يالڭ زەنشۇي ئەينەك دەرىزىلىك پايتونغا ئولتۇرۇپ، ئالدىدا توت نەپەر قىلىچ تۇتقان ئەسكەر، كەينىدە بىر توپ مۇھاپىزەتچىلەر ماڭغان ھالدا كوچا چارلايتتى. ھەربى ھوكۇمەت بىناسى غەربىي چوڭ كوچىدا ئىدى، ئوتمۇشتە قىزىپ كېتىدىغان شەرقى چوڭ كوچا، بۇرۇنقىغا قارىغاندا چوللاشۇپ قالغان ئىدى.

شۇ ۋاقىتتا، ئىنقىلاۋى ئارمىيە ھەربى ھوكۇمەت تەشكىلەپ ئىلگىرىكى جياڭجۇن گۇاڭ فۇنى ۋاقىتلىق دۇدۇلۇقىغا سايلىدى. يالڭ زەنشۇي، خې جىيادۇڭ، پىك تيېمىن، لى فۇخۇالڭ، خې كېچۈەن، خۇالڭ لىجۇڭلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا ھەربى ئىشلار بۆسى، خەلىق ئىشلىرى، دىپلوماتىيە، مالىيە، دۆدىزىيە قوماندان قاتارلىق خىزمەتلەرگە تەيىنلەندى. ھەربى ھوكۇمەت ئالدى بىلەن ھەربى ئىشلار باشقارمىسى، تەمىنات باشقارمىسى ۋە ھەربى قورال - ياراقلار ساقلىنىدىغان جەنۇبىي ۋە شىمالى ئىسكىلاتلارنى تەرتىپكە سالدى، پۇل ئىدارىسىنى ئەسلىگە كەلتۈردى، قىزىل داچەن ۋە ياماق پۇللار ئادەتتىكىدەك ئوتىدىغان بولدى. شۇنىڭدەك ياغ تىزا قەغەز پۇل تارقاتماقچى بولدى. ژۇڭ-

تىرە شىركىتى (ھويكا)نى ئۇزگەرتىتى ۋە روسىيە بىلەن بولغان ئالاقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، رەخت، سۇ يېغى، كالىلەك قەن ھەم ئادەتتىكى كوندىلىك لاۋازىمات بويۇملىرى بۇرۇنقىدەك ئىمپورت قىلىنىپ، جوڭگونىڭ تېرە، يوڭ، چاي، ئۇچەي ۋە باشقا يەرلىك مەھسۇلاتلىرى ئېكسپورت قىلىنىشقا باشلىدى.

ھەربىي ھوكۇمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئوتمۇشتىكى ئىلى جياڭجۈن ھوكۇمرانلىغى ئاستىدىكى ئىلى دوتىيى، سۇيدوك بازىرى، قورغاس، ساۋگۇ ۋە چېچەكشۇيغىزى قاتارلىق يەرلەر شۇنىڭدەك قازاقلار ئولتۇراقلاشقان تەكەس، كوكگۇس، موڭغۇللار ئولتۇراقلاشقان بورتالا ۋە چىگشورلارنىڭ ھەممىسى ئىلگىرى كېيىن بولۇپ، ھەربى ھوكۇمەتكە بوي سۇندى، ھەرقايسى جايلاردا قاتناش تەدرىجى ئەسلىگە كېلىپ، كىشىلەرنىڭ كوڭلى جايىغا چۈشتى. ئۇياق-بۇيىقىغا توققۇز چاقىرىم كېلىدىغان توت بۇرجەك قوتىدەك شەھەردە يەنە ئاۋات مەنزىرە بارلىققا كەلدى.

بۇرۇنقى جەنۇبتىن كەلگەن ئارمىيە ئوزگەرتىپ قۇرۇلدى. خۇنەن خۇبىلىكلەر بەزىلىرى گوش دوكتىر ئاچتى ياكى چوچۇرە، تالقان ساتتى. شۇڭە سولۇن باتالىيونلىرى (يەڭ) چىڭ سۇلالىسى ھوكۇمىتىنىڭ بۇيەردە تۇرۇشلۇق مۇداپىئە قۇشۇنلىرى بولغاچقا، باشلىق (يەڭ دۇي) لىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلمىغان بولسىمۇ، ئەمىلى ھوقوقى قالمىغاچقا ئوزلىگىدىن تارقىلىپ كەتتى، كوپۇنچىسى ئىلى دەريا سى بويىدىكى يېزىلارغا كېتىپ، تېرىقچىلىق قىلىپ دېخان بولۇپ كەتتى. يېڭى، كونا مانجۇ باتالىيوندا (يەڭدا) جياڭجۈن دۇتۇڭ ئەمەلدىن قالدى، ئۇلارنىڭ تۇغۇلۇپ

لا ئالالايدىغان 7 سەر 3 مىسقال كومۇشمۇ يوق بولدى، بۇلارنىڭ بەزىلىرى سودىگەر بولدى، بەزىلىرى يېزىلارغا بېرىپ تېرىقچىلىق قىلدى.

ھەربى ھوكۇمەت يېڭى قۇرۇلغاچقا مۇھىم نۇقتىنى سىياسى، ئىقتىسادى جەھەتكە قاراتتى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇرۇمچى تەرەپنىڭ بۇلارغا ئاۋاز قوشۇش-قوشماسلىغىدىن تېخى خەۋەر يوق ئىدى. شۇڭلاشقا مەدەنى-ھاۋارىپ ساھەلىرىگە ئوز ۋاختىدا دىققەت قىلىنمىدى، ئىلىدىكى ئىپتىدائى مەكتەپ، كۆرەدىكى ئىككى دەرىجىلىك مەكتەپمۇ ئەسلىگە كەلتۈرۈلمىدى. ئەككى دەرىجىلىك مەكتەپنىڭ جوزا-بەندىك جاھازلىرى ۋە كىتاپلىرىنى بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار ۋە ئەتراپتىكى ئاھالىلار ئېلىپ ئوگەتتى، بەزى سىنىپلارنىڭ ئىشىك-دەرىزىلىرىنى خەقلەر يېرىپ قالاپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ يەرگە ھەربىلەر كىرىپ ئورۇنلاشتى. ئوتمۇشتە بىر مەزگىل داۋراڭ سالغان «ئىلى بەيخۇا گېزىتى»مۇ توختاپ قالدى.

ئىلى ئىنقىلاۋى ھوكۇمىتى قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئوتمەي، ئەرلەر چىچىنى چۈشۈرىۋېتىپ ئۇزۇن چاچ قويمايدىغان ياخشى كەيپىيات ھەممە يەرگە تارقىلىشقا باشلىدى، كوزى ئېچىلغان ئائىلىلەردە بولسا قىز بالىلىرىنىڭ پۇتىنى بوغمايدىغان بولدى، ئىنقىلاۋى ھوكۇمەت پوت تاڭماسلىق بىلەن چاچ چۈشۈرۈشنى تەشەببۇس قىلغاندىن تاشقىرى، پۇخرالارنىڭ ھوكۇمەت ئورۇنلىرىدىن بىر نەرسىنى تەلەپ قىلغاندا يۈكۈنۈپ باش قويۇدىغان ئىشنى ئەمەلدىن قالدۇردى. ئىنقىلاۋى ھوكۇمەت يەنە خەنزۇلارنىڭ ئويغۇرلارنى ھاقارەتلەيدىغان نام بىلەن ئاتىماسلىغى توغرىسىدا ئالاھىدە

ئېلان چىقاردى.

4 - ئىنقىلاپنىڭ ئالدى كەينىدىكى ئەھۋال

ۋۇچاڭ قوزغۇلىڭىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەنلىگى ۋە ھەر قايسى ئولكىلەرنىڭ كەينى - كەينىدىن ئاۋاز قوشقانلىغى توغرىسىدىكى خەۋەرلەر شىنجاڭغا ئارقا - ئارقىدىن يېتىپ كېلىشكە باشلىدى. كىشىلەر ھەممىسى شىنجاڭدا قوزغۇلاڭ بولارمۇ ياكى ئورۇمچىدە كۈتۈرۈلەمۇ دەپ پەرەز قىلىشاتتى.

دادامنىڭ خېلى بۇرۇن بىزگە ئېيتىپ بېرىشىچە، ئىلى دىگىنى غولجا، سۈيدۇڭ، كۇرە، قورغاس قاتارلىق شەھەرلەر ۋە دەريانىڭ جەنۇبىدىكى شۇە باتالیونلىرى بورىتالا، تىكەس، كوكگوس، داخىيەنزە ھەم جىڭ قاتارلىق جايلارنىڭ ئۇمۇمى ئاتلىشى ئىدى. ئىچكىرىدىكىلەر ئىلى دەرياسى ھەققىدە سوزلىگەندە ئولكە مەركىزى ئورۇمچىگە ئوخشاش دېيىشەتتى. ئىلى جياڭجۇنگە ئىلى رايونىدىكى دۇتۇڭ مائاۋېن دۇتۇڭ، شۇە ۋە سولۇن باتالیون (يىڭ) لىرنىڭ باشلىق (لىڭدوي) لىرى موڭغۇل ۋە قازاقلارنىڭ بەگ، مىڭ بېشى، يۈز بېشىلىرى، مانجۇ، خەنزۇ، پىيادە، ئاتلىق، توپچى باتالیونلىرى قارايتتى، شۇنىڭدەك چوچەكنىڭ مائاۋېن دۇتۇڭغا تەۋە بولغان شۇە، سولۇن ۋە موڭغۇل، قازاق قاتارلىق مىللەتلەر ھەمدە ئولكە ئەمىرى، خەلق ئىشلار نازىرى، مۇپەتتىش، دوتەي، رايون، ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدا ئىدى. شىنجاڭنىڭ جەنۇپ، شىمال ئىككى يولىدىكى ئۇيغۇر ۋاڭ گۇڭ، بەگلەر ۋە قاراشەھەر، شىخو ھەم

ئۇرۇمچى دائىرىسىدىكى تورغۇت، ئولونت، خوشۇت، چاخار قاتارلىق جايلاردىكى ۋاڭ گۇڭلارمۇ ئۇنىڭ يوتكەش بۇيرۇغىغا بوي سۇناتتى. شىنجاڭنىڭ غەربىدىكى مۇھىم ئىستراتىگىيلىك ئورۇنغا ئورۇنلاشقان جاڭجۇننىڭ دەرىجىسى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، پىك تېخىن جياڭجون بىلەن خاڭجۇ جاڭجۇنىدىن قېلىشمايتتى. جۇرۇي مەنچىڭ خان جەمەتىدىن بولغاچقا ئونىڭ ئورنى خاڭجۇ جياڭجۇندىن يۇقۇرى قىسمەن جەھەتلەردە پىك تېخىن جياڭجۇن بىلەن تەڭ تۇراتتى. ئىسىمدە قېلىشچە، جۇرۇي ئىلىغا جاڭجۇنىلىققا تەيىنلىنىپ كەلگەن چاغلار، دەل مەنچىڭ خانىدانلىغى، تەختتىن چۈشۈش ئالدىدا تۇرغان شۇەنتۇڭ يىللىرى ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىدىكىسى گۇاڭمۇ بولۇپ، خەقلەر ئۇنى ياخشى ئادەم دېيىشەتتى، جۇرۇينىڭ كوكىلى قارا بولۇپ، ئوزىنى قالتىس ھساپلايتتى. ئۇ ئىلىغا كەلگەندە شىنجاڭدىكى چوڭ - كىچىك ئەمەلدارلار، ۋاڭ گۇڭ. ۋەزىرلەر ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلىش تۇپەيلىدىن كۈتۋالغان ئىدى.

جۇرۇي ئىلىغا كەلگەندىن كېيىن، ئېيتىشلارغا قارىغاندا بىر قېتىم تەرتىپكە سېلىش ئىشىنى يۈرگۈزۈپ، يەرلىكلەرگە كەسكىن ۋە جىددىلىك پەيدا قىلغان ئىدى. تەمىنات باشقارمىسى ۋە ئاشلىق تەمىنات باشقارمىسىدا يۈرگۈزۈلگەن تەدبىرلەردىن ھەر قايسى باتالیونلاردىكى ئەسكەرلەرنىڭ مائاش، ئاشلىق، تەمىناتلىرى يېتىشمەسلىكتەك ئەھۋال كېلىپ چىقىپ، بازارلاردىكى بۇرۇنقى ئاۋاتلىقلار تۇگەپ، راۋاق ئالدىدا بولىدىغان كەچلىك بازارلارمۇ ناھايىتى بالدۇرلا ئاياقلىشىدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. مانجۇلارنىڭ قىيابىتى بۇرۇنقىدىن ئوزگۇرۇپ، پۇخرالار ئۇلاردىن

ئوزنى دالدىغا ئالىدىغان بولۇپ قالدى.

جياڭجۇن كۆرە بازىرىدا تۇراتتى. كونا، يېڭى مانجۇ پاتالىيونلىرى شەرقى-جەنۇپ ۋە شەرقى شىمال-دىكى قورغانلاردا شۇ سولۇنلار غەربى-جەنۇپ ۋە غەربى شىمالدىكى قورغانلاردا تۇراتتى. شەرقى جەنۇپ، غەربى شىمالدىكى خەنزۇلار ئولتۇراقلاشقان چوڭ كوچىدا دۇكانلار بار ئىدى. غۇلجىغا قاتناپدىغان شەرقى دەرۋازىنىڭ سرتىدا ئويغۇر سودىگەرلەر ۋە ئاھالىلار كوپ ئولتۇراقلاشقان، سۇيدۇڭگە قاتناپدىغان شەرقى دەرۋازىنىڭ سرتىدا تۇڭگان، خەنزۇلار بىرقەدەر كوپ ئولتۇراقلاشقان ئىدى، شەھەرنىڭ غەربى جەنۇپ دوخمۇشىدىكى كىچىك مەيدانىنى بىر قىسىم كازارمىلار ئىگەللىگەن. غەربى-شىمال بۇرجەككە شۇە سولۇن پاتالىيونلىرى ئورۇنلاشقان ئىدى، شەرقى دەرۋازا سرتىدىكى چوڭ مەيدانغا بەزى كازارمىلار ئورۇنلاشقان ۋە ئۇلارغا مانجۇ ئاتلىق ئەسكەرلىرى قۇشۇپ بېرىلگەن ئىدى. شەرقى دەرۋازىنىڭ سرتىغىمۇ بەزى كازارمىلار جايلاشقان ئىدى، شەھەر ئىچىدىكى جياڭجۇن، دۇتۇڭ يامۇلىرى ۋە باشقا يامۇل ۋە قورغانلارنىڭ دەرۋازىلىرىدا پوس تۇراتتى. شنجاڭ بويىچە ئورۇنلىششى مۇنداق مۇرەككەپ ئەھەس ئىدى. مومامنىڭ ئېيتىپ بېرىشچە، دادام، ئانامىلار ئىچكىرىدىن كەلگەن ئىكەن. زوزوڭتاڭ، لىيۇجىڭتاڭلار غەربكە يۇرۇش قىلغاندا، خېبەي، خېنەن ۋە شەنشى، گەنسۇ قاتارلىق ئولكىلەردىكى ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى ئەسكەر بولۇپ، بەزىلىرى سودىگەرچىلىك قىلىپ شنجاڭغا چىققان ئىكەن. شنجاڭ ئولكە

بولغاندىن كېيىن، خۇنەن-خۇبېيلىقلاردىن تەشكىللەنگەن جەنۇپ ئارمىيىسى شنجاڭغا كەلگەندىن تاشقىرى، بىر قىسىم ئادەملەر چوڭ ئەمەلدارلارغا ئەگىشىپ كەلگەن، شنجاڭدا جان بېقىش ئاسان بولغانلىقى ئۈچۈن مۇشۇ يەردە تۇرۇپ قالغان ئىكەن. ئىلى ۋە قەزدل بۇيۇت دائىرىسىدىكى شۇە سولۇن ۋە مانجۇلار، چېەنلۇك ۋە داۋگۇاڭ يىللىرىدا شەرقى شىمال ئۇيغۇر سودىگەرلەر ۋە ئاھالىلار كوپ ئولتۇراقلاشقان، سۇيدۇڭگە قاتناپدىغان شەرقى دەرۋازىنىڭ سرتىدا تۇڭگان، خەنزۇلار بىرقەدەر كوپ ئولتۇراقلاشقان ئىدى، شەھەرنىڭ غەربى جەنۇپ دوخمۇشىدىكى كىچىك مەيدانىنى بىر قىسىم كازارمىلار ئىگەللىگەن. غەربى-شىمال بۇرجەككە سولۇن پاتالىيونلىرى ئورۇنلاشقان ئىدى، شەرقى دەرۋازا سرتىدىكى چوڭ مەيدانغا بەزى كازارمىلار ئورۇنلاشقان ۋە ئۇلارغا مانجۇ ئاتلىق ئەسكەرلىرى قۇشۇپ بېرىلگەن ئىدى. شەرقى دەرۋازىنىڭ سرتىغىمۇ بەزى كازارمىلار جايلاشقان ئىدى، شەھەر ئىچىدىكى جياڭجۇن، دۇتۇڭ يامۇلىرى ۋە باشقا يامۇل ۋە قورغانلارنىڭ دەرۋازىلىرىدا پوس تۇراتتى. شنجاڭ بويىچە ئورۇنلىششى مۇنداق مۇرەككەپ ئەھەس ئىدى. مومامنىڭ ئېيتىپ بېرىشچە، دادام، ئانامىلار ئىچكىرىدىن كەلگەن ئىكەن. زوزوڭتاڭ، لىيۇجىڭتاڭلار غەربكە يۇرۇش قىلغاندا، خېبەي، خېنەن ۋە شەنشى، گەنسۇ قاتارلىق ئولكىلەردىكى ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى ئەسكەر بولۇپ، بەزىلىرى سودىگەرچىلىك قىلىپ شنجاڭغا چىققان ئىكەن. شنجاڭ ئولكە

شنجاڭ—چىڭ سۇلالىسى ھوكۈمىتى دەۋرىدە ھەمكارلىق تەمىنات خاراكتېرىدىكى ئولكە ئىدى، رەسمى ئولكە بولۇش ئالدىدا ھەربى ئوزۇق-تۇلۇك ۋە خەلقەرگە لازىملىق چاي قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئىچكىرىدىن كەلتۈرىلەتتى. ۋۇچاڭ ۋە ھەرقايسى ئولكىلەردىكى قوزغۇلاڭلار مۇۋەپپە-

قىيەتكە ئېرىشكەندىن كېيىن، چىك سۇلالىسى ھوكۇمىتى بۇئىشلارغا يېتىشەلمەي قالدى. شىنجاڭغا مال توشۇلىدىغان چوڭ - كىچىك يايلاقلار، شەنشى، گەنسۇ چوڭ يولىمۇ ئىنقىلاپ مۇناسىۋىتى بىلەن ئانچە راۋان بولمىدى ياكى پۈتۈنلەي توسۇلۇپ قالدى. شۇەنتۇڭنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا مائاش بۇرونقىدەك تارقىتىلماي ھەم يارەم قىلىنمايلا قالماستىن، كوندۇلۇك ئېھتىياجلىق بۇيۇملارمۇ يېتىشمەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ بۇاستە ۋە ۋاستىلىق ھالدا كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى پاراكەندە قىلدى.

ئىلىدىكى ئىنقىلاۋى پارتىيەلىكلەر ئىچكى ئولكىلەردىكى قوزغۇلاڭچىلارنىڭ مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مەملىكەت ئىچىدىكى ۋەزىيەت ۋە شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن، ئىلىدا قوزغۇلاڭ كوتۇرۇشنى پىلانلاشقا كىرىشتى. ئۇلار يۇرتداشلار جەمىيىتى بىلەن دىنى تەشكىلاتلىرىنىڭ مۇناسىۋىتىدىن پايدىلىنىپ، ئەسكەرلەرنى قوزغاپ، ئالاقىدار كىشىلەرنى گەپ بىلەن كونترولۇپ، ھەربىي ئىسكىلاتنى قولغا چۈشۈرۈپ، يېڭى، كونا مانجۇ باتالیونلىرى ۋە شۇە سولۇن باتالیونلىرىدىن قانداق مۇداپىئە كورۇش ۋە ھەرقايسى يامۇلارغا قانداق ھوجۇم قىلىشنى پىلانلىدى، قوزغۇلاڭ كوتەرگەن كۈنى ئۇلار جەنۇبى ئىسكىلاتنى ناھايىتى ئاسانلا ئىشخال قىلدى. بۇيرۇق تارقىتىلغان بېيجىڭروكىرات يامۇلارنى گۇمران قىلىپ، مانجۇ باتالیونىنىڭ قارشىلىق كورسىتىش ۋە ھۇجۇم قىلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ئىنقىلاۋى ئارمىيە ھۆكۈمىتىنى قۇردى.

5. ئىنقىلاۋى ھوكۇمەتنىڭ ئۇرۇمچىگە يۇرۇش قىلىشى

ئىلى ئىنقىلاۋى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەندىن كېيىنمۇ، شىنجاڭنىڭ 4 دىن 3 قىسمى يەنىلا ئولكە مەركىزى ئۇرۇمچىدىكى مەنچىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ھوكۇمرانلىغى ئاستىدا ئىدى. ئۇلار خانلىق ھوكۇمەتكە ساداقەتلىك قىلىپ، ئىلى ئىنقىلاۋى ھوكۇمىتى بىلەن قارشىلىشىۋاتاتتى.

ئىلىدىكى ھەربىي ۋە خەلقلەر يېڭى يىلنى ناھايىتى خوشال - خورام ئوتكۈزدى. دېخانلار ئەتىيازلىق تېرىلغۇ تەييارلىغى بىلەن ئالدىرىسا، چارۋىچىلار قىشلاقلىرىنى تەرتىپكە سېلىۋاتاتتى. بىر كۈنى ئەتتىگەندە كوچىلاردىكى توڭلاپ قالغان قېلىن پاتقاقلار تېخى ئېرىمىگەن ئىدى، توپ - توپ قۇراللىق ھەربىلەر، ئاتلىق ئەسكەرلەر، توپچى ئەسكەرلەر ھويلىمىز ئالدىدىن ئوتۇشكە باشلىدى. ئەيتىشلارغا قارىغاندا ئۇلار ئولكە تەرەپ بىلەن سوقۇش قىلغىلى ماڭغانمىش. ئۇلار سوغۇققا قارىماي لوساۋگۈدىن چىقىپ خەتەرلىك ئەگرى - توقاي تەلكى تاغلىرىدىن ئوتۇپ جەڭگا قاراپ ماڭدى. شىنجاڭدىكى قوشۇنلار ئىچىدە، ئىلى قوشۇنلىرى داڭدار خىل قوشۇن ئىدى، جەنۇپ ئارمىيىسىنىڭ قورال - ياراقلىرى مۇكەممەل، موڭغۇل، قازاق ۋە شۇە، سولۇن قوشۇنلىرى باتۇر، سوقۇشقا ماھىر ئىدى. ئىلى جۇغراپىيىلىك ئورۇنلۇشۇش جەھەتتە ئەپلىكلىگى ۋە پاي ئاۋاتلىغى بىلەن ئۇرۇمچىگە قارىغاندا ئوستۇن تۇراتتى، سوقۇش باشلانغاندىن كېيىن غالىبىيەت خەۋەرلىرى

قايتۇرۇپ كېلىنگەن ئاز ساندىكى ياردەم ئەسكەرلەردىن ھەممە جايغا تارقىلىشقا باشلىدى.

ئۇزۇن ئوتمەي، ئىككى تەرەپ قوشۇنلىرى جەڭنىڭ غەربى تەرىپىدە گىرەلىشىپ ئۇرۇشقان خەۋەرلەر يېتىپ كەلدى. شۇنىڭغا ئەگىشىلا يەنە قارشى تەرەپنىڭ جەڭنىڭ شەرقىگە چىكىنىدۇرۇلگەنلىكى، ئۇرۇمچىنىڭ ئادەم ئۈۋەتىپ مۇرەسسە قىلىپ، ئىنقىلاۋى ھوكۇمەتكە ئىتائەت قىلغانلىق ھەققىدىكى خۇش خەۋەرلەر يېتىپ كەلدى، شەھەر ئىچى قىزغىن خوشاللىق كەيپىياتقا چۆمدى.

كىشىلەرنىڭ بۇ خوشاللىغى، چىڭەن گۇاڭخەنىنىڭ ئۇرۇمچىگە تەسلىم بولغانلىغى توغرىسىدىكى خەۋەر بىلەن ئەندىشىگە ئايلاندى. شۇ سولۇن پىيادە ئەسكەرلىرى، موڭغۇل، قازاق ئاتلىقلىرى، تۇڭگان، خەنزۇ، ئۇيغۇرلاردىن تەشكىللەنگەن ئارىلاشما قوشۇن شۇنىڭدەك بىر نەچچە توپچى قىسملارکەينى - كەينىدىن ئالدىنقى سەپكە ئاتلاندى.

چىڭەن گۇاڭخەنىنىڭ تەسلىم بولۇشى ئىنقىلاۋى ھوكۇمەت قوشۇنلىرىنىڭ ئاساسىي كوچىگە خېلى تەسىر كۆرسەتتى، شۇنىڭدەك ئىنقىلاۋى ئارمىيىنىڭ يۇرۇش قىلىش پىلانى قوشۇنلارنىڭ ئورۇلۇشى ۋە ھەربىي تەمىنات ۋەزىپىلىرى ھەمدە مۇھىم ئورۇنلاشتۇرۇش ئەھۋاللىرىنىڭ ھەممىسى ئاشكارا بولۇپ قالدى.

ئېسىمدە قېلىشچە، قىش كۈنلىرى ھاۋا تۇتۇق بىر ئەتىگەنلىكتە، ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازلىرى مېنىڭ ئۇيقۇمنى ئېچىۋەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئوق ئاۋازى، شەھەرنىڭ ھەممىلا يەرلىرىدە ئاڭلىنىشقا باشلىدى، بەزىدە كوچىدىن چېپىپ ئوتكەن ئات تويلىقلىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىناتتى.

بۇخەل ئەھۋال تەخمىنەن 2 - 3 سائەت داۋاملىشىپ، ئاندىن بىسلىدى، مۇمام ماڭا: يېڭى ئېلىنغان ئەسكەرلەر مەشق قىلىۋاتقان ئوخشايدۇ، چۈنكى ئىلى بىلەن ئۇرۇمچى سوقۇشقاندا قۇربان بولغان، كومانداىر، ئەسكەرلەر ئاز ئەمەس، دېگەندەك قىلدى. لېكىن مەن ئالدىنقى ھويلىدىكى ساۋاقداشلىرىمنىڭ، كوچا بەك قالايمىقان بولۇپ كېتىپتۇ دېگىنىنى ئاڭلاپ، مۇمامنىڭ سوزىگە ئىشەنمىگەنتىم.

چۈشلۈك تاماقتىن كېيىنلا ئاندىن سىرتقا چىقىشقا جۈرئەت قىلالمىدىم. كوچىدا كېلىپ كېتىۋاتقان كىشىلەر ئاز ئەمەس ئىدى، بەزى يەرلەردە ئادەملەر توپ - توپ بولۇشۇپ قوللىرىنى شىلتىشىپ بىر نەرسىلەرنى دېيىشۋاتاتتى. نۇرغۇن ئادەملەر شەرقى كوچىدىن شىمالى كوچىغا قاراپ كېتىۋاتاتتى، بەزىلەر مادابىزا (مادىيۇەن، خۇيزۇ)، پىك تېيمىن، لى ياچۇەنلەرنى ئولتۇرىۋېتىپتۇ دېيىشۋاتاتتى. مەن راۋاق ئالدىدىكى چوڭ كوچا ئاغزىغا كەلگەندە، يولنىڭ شەرقىدىكى سىمتاناپ تۇۋرىگىگە ئېسىپ قويۇلغان ئىككى ئادەمنىڭ بېشىنى كوردۇم، قان ئېقىپ تۇراتتى، بىر توپ ئادەم ئولۇشۇپ كورۇۋاتاتتى، بۇلار پىك بىلەن لى لەرنىڭ بېشى بولسا كېرەك، ئۇ ۋاقىتتا بۇنىڭ قانداق ئىش ئىكەنلىگى ماڭا نامەلۇم ئىدى. كېيىن ئۇقسام ئۇرۇمچى بەلەن ئىلى مۇرەسسەگە كېلىپ، بەزى كىلىشىملەر، بۇلۇپمۇ ھەربىي ھوقوقنىڭ كىمگە مەنسۇپ بولۇش مەسىلىسىدە پىك تېيمىن، لى ياچۇەنلەر قاتتىق تالىشىپ، ئىلغا مەنسۇپ بولىشى كېرەك دەپ تۇرۇۋالغاچقا، ئۇرۇمچى تەرەپ بۇنىڭغا قوشۇلماي، قەسلەپ ئولتۇرگەن ئىكەن. سىرتتا

ئىغۇا سوزلەر ناھايىتى كوپ ئىدى. ياك زەنشۇي ئەسكەر باشلاپ بېرىپ ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلغۇدەك، ياك زەنشۇي جەنۇبى شىنجاڭغا ۋالى بولغىلى بارغىدەك، بېيجىڭدىن پىك تېپىمەن، لى ياچۇەنلەرنى يوتكىسە، بارغىلى ئۇنۇماپتىدەك؛ ئۇرۇمچىگە تەسلىم بولغان سالوشەن ئاتلىق قوشۇنى ئۇرۇمچىدە ئىسيان كوتۇرۇپتۇ، قەشقەر دوتىيى يۇەن خۇئېيۇ ئولتۇرۇلۇپتۇ، ھەر قايسى ناھىيىلەردە قوزغىلاك كوتۇرۇلۇپتۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسى، پىك، لى لارنىڭ ئازدۇرۇشىدىن بولۇپتۇ، بېيجىڭدىن گۇاك جياڭجۇنگە ئۇلارنى ئولتۇرۇۋېتىشكە تېلېگىرام كەلگەن ئىكەن ۋە باشقىلار.

ئىلى ھەربى كومىتېتىدىكى ياك زەنشۇي قەشقەرگە كەتتى. پىك تېپىمەن، لى يا چۇەنلەر ئولتۇرۇلدى. خۇاك لەجۇك يوتكىلىپ، ئۇرۇمچىدە مالىيە سىجاڭى بولدى خېجيادۇك ۋە خېچۇەنلەر ئەمەلدار بولۇشنى خالىماي ئىچكىرىگە قايتىپ كەتتى. باشقىلار: مەسىلەن شۇي سەنتەي، جاك گوشىك، تەن جۇڭلىنلەر كەتكىنى كېتىپ يوتكەلگىنى يوتكۇلۇپ كېتىپ گۇاڭشى، فۇجيەن ئولكىلىرىدە كېسەل بولەن ئولگەندىن كېيىن، بۇ تارىخى ئەھمىيەتكە ئىگە ئىنقىلاۋى ھوكۇمەتنۇ ئۇزلىگىدىن پارچىلىنىپ تۇگەپ كەتتى.

6. شىنخەي ئىنقىلاۋىدىكى پىشقەدەملەر بولەن كورۇشۇش

ئىلى ئىنقىلاۋىدىن كېيىنكى 20 نەچچە يىل ۋە 30 نەچچە يىلدا مەن بېيجىڭدە خۇاك لەجۇك لى مىڭبياۋ، ياك زەنشۇيلەر بولەن كورۇشۇپ قالدىم بۇ ئىنقىلاۋى

پىشقەدەملەرنىڭ روھى كوتىرەڭگۇ، تېنى ساغلام، سوزلىرى ناھايىتى چىچەن بولۇپ، ئوتمۇشتىكى ئىشلارنى ئەسلىگەندە، ئۇلار يەڭلىرىنى شىمايلىپ چەكسىز شاتلىقتا چومۇپ، ھەممىسىنىڭ شىنجاڭغا يەنە بىر قېتىم بېرىپ قايتا بىر ئىشلەپ باققىسى كېلەتتى.

ئۇ چاغلاردا خۇاك لەجۇك بولەن لى مىڭبياۋ شىنجاك ۋە شەنشىنىڭ پارلامنت ئەزالىرى ئىدى، خۇاك لەجۇكنىڭ ئېيتقىچە، قوزغۇلاك كوتۇرىدىغان ئاخشىمى، ئۇلار بىر ئەپچىل چارە ئارقىلىق ھەربى ئىسكىلات ئاچقۇچىنى قولغا چۈشۈرۈپ، تۈيۈقسىز ھۇجۇم بولەن جەنۇبى ئامبارنى ئىشغال قىلغان، شۇ ئارقىلىق كازارمىدىكى بۇرادەرلەرنى ناھايىتى تېزلا قۇراللاندۇرۇپ، جاڭجۇن يامۇل ۋە باشقا يامۇللارغا ئوز ۋاقتىدا ھۇجۇم قىلدۇرۇپ ئىمكانىيەت يارىتىتان. لى مىڭبياۋمۇ شۇكۇنى شەرقى دەرۋازا، جەنۇبى دەرۋازىلارنىڭ سىرتىغا قانداق چىققانلىقى، شۇنىڭدەك شەھەر ئىچىگە كىرىپ قوزغۇلاڭچى قوشۇنلار بولەن مۇناسىۋەت باغلاشتا، شەھەر سىرتىدىن ئوز ۋاختىدا قايتىپ كىرەلمەي قوزغۇلاڭغا تەسىر يەتكۈزۈپ قويغىلى تاس قالغانلىقى توغرىسىدا سوزلەپ بەردى. جاڭجۇن يامۇلغا ھۇجۇم قىلغانىدا خېلى ئۇزۇنغىچە دەرۋازىنى ئاچالمىغان، بەزىلەر ئولگەن، بەزىلەر ياردار بولغانىدا ئۇ تىت-تىت بولۇپ، بىر تۈك كىرسىن ئېلىپ كېلىپ دەرۋازىغا چېچىپ، توپ ئېتىپ دەرۋازىنى كويدۇرۇپ ئاچقان، كوپچۇلۇك بىراقلا چوك زالغا (داتاڭغا) بېسىپ كىرگەن، يەنە بىر نەچچە توپ بولەن 2-ۋە 3-زاللارغىمۇ بېسىپ كىرىپ، يامۇل ئىچىدىكى ئادەملەرنى تىزگىنلىگەن. ئوت قويۇش بولەن ھۇجۇم قە-

لىشنى بىرلەشتۇرۇپ، جاڭجۇن يامۇلنى ئىشغال قىلغان ۋە ئۇنى گۇمران قىلغان. دۇتۇك يامۇلغا ھۇجۇم قىلغاندىمۇ يەنىلا ئوت قۇيۇش بىلەن ھۇجۇم قىلىش چارىسىنى قوللانغان. بىرنەچچى كۈنى چۈشتىن تارتىپ، ئىككىنچى كۈنى چۈشكىچە لى مىڭبياۋ پۈتۈن بىر كۈن بىر يۈتۈم سۇمۇ ئىچمىگەن.

شىنجاڭدا شەك شىبەي تەختكە چىقىپ ئۇزۇن ئوتمەي، تەخمىنەن 1933 - يىلىنىڭ ياز كۈنلىرى بولغا كىرەك (؟) گەنسۇدىن كەلگەن ماجۇڭيىڭ قۇمۇل، گۇچۇڭ دائىرىسىدە خوجانىياز ھاجى بىلەن بىرلىشىپ، ئۇرۇمچىگە قاراپ يۇرۇش قىلغان چاغدا، ياڭ زەنشۇي ۋۇخەندىن نەنجىڭگە كېلىپ، ئەكسىيەتچى ھوكۇمەتنىڭ ئۇنى بىرەر خىزمەتكە تەيىنلىشىنى، ئۇنىڭ ئوتمۇشتىكى ئابرويى ۋە شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئۇنى ئونتۇمىغانلىقىغا تايىنىپ، شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشنى ئويلىغان. ئۇ گەرچە ياشىنىپ قالغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ساغلام بەستى، نۇر چاقناپ تۇرىدىغان كوزلىرى ۋە ياڭىراق ئاۋازى، ماڭا ئىلىدىكى چاغدا جاسارەت بىلەن پايتونىدا ئولتۇرغان چېغىدىكى ئاشۇنداق سولەتلىك قىياپىتىنى ئەسلەتتى. ئىلى ئىنقىلابى مەزگىلىدە روھىنىڭ ناھايىتى كوتۇرەڭگۈ، ئاۋازىنىڭ جاراڭلىق ئىكەنلىگىنى ئېيتتى. ئۇنىڭ ئېيتقىنىچە، شىنجاڭدا ئۇ چاغلاردا قاتناش قولايسىز. خەۋەر يەتكۈزۈش ئىشلىرى تەس ئىدى، ھەر قايسى يەرلەرنىڭ قوزغۇلاڭ ۋاختى ھەر خىل بولۇپ، ئىچكى قىسىمدا پىكىر بىرلىگى بولماي، غايە ئەمەلگە ئاشمىغان ئىدى. ئەينى چاغدا بەزىلەر ئىلى بىلەن ئۇرۇمچىنىڭ بىرلا ۋاقىتتا قوزغۇلۇشىنى پىلانلىغان، يەنە بەزىلەر ئىلىدا مۇۋەپپىقىيەتكە

ئېرىشسەك ئۇرۇمچى ئوزلىگىدىن تەسلىم بولىدۇ، دېگەننى تەشەببۇس قىلغان ئىدى. لېكىن ئىش ئۇلارنىڭ كۈتكىنىدەك بولماسلىغىنى كىم بىلسۇن؟! ئىلى قوزغۇلىڭىنىڭ ۋاختىنى بىز ئالدىغا سۈرۈۋق، چۈنكى بىرسى ھەربىي تەلىم - تەربىيە مەكتۇبىدە سىرنى ئاشكارىلاپ قويغاچقا، ۋاختىنى ئالدىغا سۈرۈشكە توغرا كەلدى. چېيەنگۇاڭخەن، سالۇشەنلەر ئۇرۇمچى تەرەپكە تەسلىم بولۇپ كېتىپ، ئىنقىلاۋى كۈچلەر ناھايىتى زور ئوكۇشسىزلىققا ئۇچرىدى، ئۇ ۋاقىتتا مالىيىدە قىيىنچىلىق بولۇپ، ئالدىنقى سەپتىن كىلىۋاتقان ئۇرۇش خەۋەرلىرىمۇ ياخشى بولمىدى، كىشىلەر تېچلىقنى خالاپ ئۇرۇمچى بىلەن سۇلھى قىلغان ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ، ئوزدەمزنى ئوكشۇپلىپ، ئاندىن تۇتۇش قىلىشنى ئويلايتتى، بۇ چاغدا قەشقەردىكى بېەن يۈكفۇ، ۋې دېشىلەر قوزغۇلاڭ كوتۇرۇپ دوتەي يۈەن خۇڭيۇ بىلەن ئەسكەر باشلىغى تاڭ دېەن چىنلارنى ئولتۇردى؛ ئاقسۇدا تاڭيۇتىك، گاۋشاۋ قاتارلىقلار قوزغۇلاڭ كوتۇرۇپ، دوتەي چىك جىڭيۇەن بىلەن ئامبال ۋاڭ نەيفالارنى ئولتۇردى؛ كۇچاردىكى تەن چاڭگۇ، جوك گۇەنخۇالار قۇزغۇلاڭ كوتۇرۇپ ھاكىم ماۋ يىڭۇبېنى ئولتۇردى؛ قاراشەھەردىكى ۋۇ خۇەينىك پىلانلىشى ئارقىسىدا لېەن فۇچۇەن، خى جىڭيۇەنلەر ۋالى جاڭ شېەننى ئولتۇردى؛ باركولدىكى خۇدىك كى، ۋاڭ جەنيۇەنلەر ئامبال يې شىڭفۇنى ئولتۇردى؛ ھەتتا يېرى كەڭ، ئاددىي شالاڭ چارقىلىقتىمۇ ئامبال خۇيىڭخۇا ئولتۇرۇلدى. پەقەت مۇشۇ بىر قانچە جايلاردىلا قوزغۇلاڭ كوتۇرۇلۇپ قالماستىن، پۈتۈن شىنجاڭ مىقياسىدا يۈز بەردى دېيىشكە بولىدۇ. مۇشۇنداق ياخشى ۋەزىيەتتە پىك تېمىمن، لى ياچۇەنلەرنىڭ

سۇلمى ۋاختىدىكى ھەربى، مەمۇرى ھوقوقنى قولغا كەل-
تۈرۈش تۈزۈمىدىكى تەشەببۇسىدا چىقىق تۈرالمىدۇق، خۇاڭ
لىجۇك ئۇرۇمچىگە بېرىپ مالىيە سىجائى بولىدى، خې
جىيادۇك، خې كېچۈەنلەر يۇرتىغا قايتىپ كەتتى، بۇ چاغ-
دا مەنمۇ كېلىشىم مۇۋەپپەقىيەت قازانغان ئوخشايدۇ، چوڭ
ئىش ئەملگە ئاشتى دەپ ئويلاپ جەنۇبى شىنجاڭغا تەشۋىق
تەسەللى ئېيتقىلى كەتتىم. ئەگەر شۇ ۋاقىتتىكى ئەھۋالدا،
سالۇشەن قوشۇنى ئۇرۇمچىدە قايتا قوزغۇلاڭ كو-
تەرگەن بولسا، ياڭ زىڭشىن ئۇرۇمچىدە خاتىرجەم بولالمايت-
تى. ئەگەر كوپچۇلۇك ئوبدانراق كۈچ چىقارغان بولساق،
كىم بىلىدۇ، بۇ كىمنىڭ ئوقىدا ئۆلەتتىكەن؟ ياڭ
زىڭشىن، جەنۇبى شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى قوز-
غۇلاڭچىلاردىن خاتىرجەم بولالمای، جۇمھۇرىيەت "جاكالا-
نىشنىڭ ئالدىدىكى ئىشلارەك» يۈمشاق چارە قوللانماي،
"جۇمھۇرىيەت جاكالانغاندىن كېيىن قوزغۇلاڭ كوتەرگەنلەرنى
باندىتلار" دەپ گېلاۋخۇيىنى باندىت دەپ قارىلاپ ھەممە-
سىنى جايلىۋەتتى. پۈتۈن شىنجاڭدىكى داغدۇغۇلۇق قوزغۇ-
لاڭ مۇشۇنداق بىر نەتىجە بىلەن ئاياقلاشتى! ئەسىت! ئىلى
ھەقىقەتەنمۇ ياخشى جاي! شىنجاڭ ھەقىقەتەنمۇ ياخشى جاي!

مەن كېيىنچە نەنجىڭدە خۇاڭ لىجوك ۋە لى مىڭبياۋ-
لار بىلەن قايتا ئۇچرۇشۇپ قالدىم. بۇ چاغدا ئۇلار 60
ياشتىن ئېشىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا شىنجاڭنى
ئۇنۇتماي، ئىلىنى، ئىنقىلاۋى ھوكۇمەتنى، ئىلى قوزغۇلىڭى
ۋاقتىدا ئىنقىلاپ ئۈچۈن قۇربان بولغان بۇرادەرلەرنى
ئەسلىدى.

1963- يىلى 6- ئاينىڭ 5- كۈنى يېزىلدى.

ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن گېلاۋخۇيغا بىر نەزەر

جاۋ رۇڭجياڭ

ئادىل ئەھمەت تەرجىمىسى

شىنجاڭدىكى گېلاۋخۇي ناھايىتى ئۇزۇن تەرەققىيات
تارىخىغا ئىگە. بىراق نېزائىلار تۇپەيلىدىن، باشتىن-ئاخىر
مەخپى ھەرىكەت ئېلىپ بارغاچقا، تەشكىلاتنىڭ رېئاجلىنىشى
ئاستا بولدى. مەنچىڭ قوشۇنلىرى ئىچىدە گېلاۋخۇينى رەد-
ۋاجلاندۇرۇش چەكلىنەتتى، بىراق كوپ سانلىق خەنزۇلار
شەخسى مەنپەئەت ئۈچۈن قاتنىشاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا يۇر-
تىدىن ئايرىلىپ مۇساپىر بولۇپ يۇرگەن ئەسكەرلەر ۋە قول
ھۇنەرۋەنلەرمۇ بار ئىدى. شۇڭلاشقا بۇ تەشكىلاتقا كىرگەنلەر
ناھايىتى كوپ بولسىمۇ، يەنىلا خەنزۇلارنى ئاساس قىلاتتى.

گېلاۋخۇي ۋىجدانلىق بولۇشنى، ئۆز ئارا ھەمكارلىق-
نى تەكىتلەش ئۇسۇللىرى ئارقىلىق تەشكىلاتتىكى ئادەملەر-
نى ئۆز ئەتراپىغا زىچ ئىتتىپاقلاشتۇراتتى. تەشكىلى شەكلى
ئىنتايىن مەخپى بولۇپ، تەشكىلات ئەزالىرى ئۆزئارا
كورۇشكەندە مەلۇم كورۇشۇش قائىدىسى بولاتتى، ئۇلار
مەخپى سوز ئىشلىتىپ، خەنزۇچىدىكى ھەربىر تاۋۇشنىڭ
ئالدىغا مەنىسىز قوشۇمچە ئاھاڭدىن بىرنى قوشاتتى، گېلاۋ-
خۇي ئەزاسى بولمىغانلار بۇنى چۈشۈنەلمەيتتى. ئادەتتە

شىنجاڭدىكى تەشكىلاتلارمۇ ئىچكى ئولكىلەردىكى تەشكىلات-لارغا ئوخشاش بولۇپ، بۇلاردىمۇ تاغ خوجىسىنىڭ ئاستىدا لۇكتۇ، پيتاك، شياڭتاك، لى تاك، دۇتاڭلار بولاتتى. ئىلدىكى تاغ خوجىسى شۇي سەنتەي بولۇپ، تۇڭگان مادىيۇەن بىلەن خەنزۇ جاڭ شىخۇلار جىڭ ۋە ماڭاۋدن لۇكتۇ (باشلىق-ئەۋدەرها بېشى مەناسىدا) ئىدى.

مەنچىڭ قوشۇنلىرى ئىچىدە، باتالىيونلاردىكى تۇڭەن دەرىجىلىك ئوپتسىرلەر ۋە ئەسكەرلەرلا گېلاۋخۇيغا قاتنىشاتتى. كېيىنچە ئوسۇش، يوتكۇلۇش تۇپەيلىدىن، بەزى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئوپتسىرلارمۇ گېلاۋخۇينىڭ ئەزالىرىغا ئايلاندى. شۇڭلاشقا يۇقۇرى بىلەن تۇڭەن ئوتتۇرىسىدا باشقۇرۇش ئاجىزلىشىپ، ھەربىي تۈزۈمنىڭ بوشاڭلىغىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، توپلۇشۇپ قىمار ئويناىدىغان ئىشلار ئەدەپ كەتتى. 1911-يىلى شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى شەھەر، بازارلىرىدا تەشكىلات پارتىيەلەرنىڭ پائالىيىتى باشلاندى، ئۇلار تەشكىلات ئورۇنلىرى قۇرۇپ، ئالاقە پونكىتلىرىنى تەسىس قىلدى.

شىنجاڭدىكى گېلاۋخۇي دەسلۇدە زوزۇڭتاڭغا ئەگىشىپ شىنجاڭغا كەلگەن بولۇپ، كوپىنچىسى خۇنەنلىكلەر ئىدى. ياڭ زەنشۇي ئېلىپ كەلگەن جەنۇپ ئارمىيىسى ئىچىدىمۇ گېلاۋخۇي ئەزالىرى بار ئىدى، بۇلار خۇبېيدىكى چاغدىلا تۇڭمىنخۇي بىلەن مۇناسىۋەتلەشكەن ئىدى. ياڭ زەنشۇي ئىلغا كەلگەندىن كېيىن، قەشقەردىكى گېلاۋخۇي باشلىقلىرى بىيەن يوفۇ، ۋي دېشىلەر بىلەن ئالاقە باغلىدى. گېلاۋخۇينىڭ ھەر قايسى جايدىكى ئەزالىرى چىڭ سۇلالىسى ھوكۈمىتىگە نىسبەتەن يوشۇرۇن ئولتۇرۇش ئۇسۇلىنى

قوللاندى، لېكىن ھەرمىللەت ئاممىسىغا قىلچىلىكمۇ چېقىلماغاچقا، جايلاردىكى خەلقلەرگە ياخشى تەسىر بەرگەن ئىدى.

ياڭ زەنشۇي، پىك تېيمىن قاتارلىقلار گېلاۋخۇيغا نىسبەتەن ئىتتىپاقلىشىش فاكتىنى قوللاندى. شۇنىڭدەك ئۇلار ھەرقايسى مىللەتنىڭ يۇقۇرى قاتلامدىكىلىرى بىلەن ئىمكان قەدەر ئىتتىپاقلىشىپ، مىللى بۇرژۇئازىيىگە ھېسداشلىق بىلدۇردى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ مىللى زۇلۇم سىياسىتى، مانجۇلارنىڭ ئورۇن ئەۋزەللىگى ۋاڭ گۇك ئاق سۆڭەك دىنى يۇقۇرى قاتلاملارنىڭ چىشىغا تېگەتتى، شۇڭلاشقا ياڭ-زەنشۇينىڭ چىڭ سۇلالىسىغا قارشى كۈرەش ئېلىپ بىرىشنى قوللايدىغان گېلاۋخۇي تەشكىلاتى شىنجاڭدا رېئاجلىنىش جەريانىدا دىنى كۇچلەرنىڭ ۋە مىللى نىزا ئامىلنىڭ توسقۇنلۇقىغا ئۇچرىمىدى. ئىلى، قەشقەرلەردە گېلاۋخۇي تەشكىلى ناھايىتى تېز تەرەققى قىلدى، شۇنىڭدەك ئۇلار مۇھىت شارائىتقا ناھايىتى تېز ماسلىشىپ، مىللى ۋە دىنى چەكلىمىلەرنى بۇزۇپ تاشلىدى، ئەجنەبىلەرگە، زۇلۇمغا قارشى تۇرۇپ، ھەممە كىشى باراۋەر بولۇش شۇئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، تۇڭگان، ئۇيغۇر مىللەتلىرىدىكى ئاكتىپلارنى ئوزىسىگە قوبۇل قىلدى، ھەتتا باشلىق قىلدى. تۇڭگان مادي يۇەن بۇنىڭغا بىر مىسال بولالايدۇ. چاڭ گېنىڭ مەپكۇرىسى بىرقەدەر ئىلغار ئىدى، ئۇ ئىلى جاڭجۇنى بولۇپ تۇرغان مەزگىلدە، ئاساسىي كۇچنى يېڭى ئارمىيە قۇرۇشقا قارىتىپ، ئىدىيىۋى چەكلىمىلەرنى بۇشاتقاچقا ئىنقىلاۋى پارتىيىنىڭ ئىلغار ئىدىيىلەرنى تەشۋىق قىلىش شارائىتى بارلىققا كەلدى. پىك تېيمىن باشقۇرغان «بەيخۇا گېزىتى» دارىتىملاپ ھۇجۇم قىلىش ئۇسۇلى ئارقىلىق

ھەر قايسى مىللەتلەرگە مەنچىك ئەمەلدارلىرىنىڭ زۇلمى مىللەتكە قارىمايدۇ، خەنزۇلار ۋە باشقا مىللەتلەرمۇ ئوخشاشلا چىڭ خاندانلىغى ھوكۇمىتىنىڭ ئىزىش دۇيشاڭى ئىكەنلىگىنى كورسۇتۇپ، ھەر قايسى ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىنقىلابىنى قوللىشىغا رىغبەتلەندۇردى، شۇنىڭدەك ۋە تەنپەرۋەرلىكنى تەشەببۇس قىلدى، نەتىجىدە ئاز سانلىق مىللەتلەر ھەممە ۋاقىت گۈڭ ئاق سوڭكىلەرمۇ ئىنقىلاپقا ھېسداشلىق قىلدى. چاڭ گېن يېڭى ئارمىيىدىكى بەزى ئىلغار ئىدىيەلىك ئوپىتسىرلارنى مۇھىم ئورۇنلارغا قويدى. مەسىلەن، ياڭ زەنشۇينى ھەربى قوماندانلىققا، خۇاڭ لەجۇڭنى ھەربى قۇرال-ياراق باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىغىغا، باشقىلارنىمۇ بىۋاستە قاراشلىق ھەر قايسى ئورۇنلارغا قويۇپ، ئىنقىلاۋخۇينىڭ رىۋاجلىنىشىغا نىسبەتەن قەستەن بىلەمەس بولمۇۋالدى. ياڭ زەنشۇي 1909-يىلى ئاشكارا ئۇتۇق سوزلەپ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىپ، چىڭ خاندانلىغىغا قارشى تۇرۇپ، ئەجنەبىلەرنى يوقۇتۇشنى دەۋەت قىلدى. بۇنىڭ تەسىرى ناھايىتى چوڭ بولدى، شۇنىڭدەك زىيالى خەن يۇشۇ (تۇڭگان) نىڭ ياپونغا قارشى تەشۋىقاتنى بانا قىلىپ تۇرۇپ، ئىنقىلاۋى ئىدىيىنى تەشۋىق قىلىشقا تۇرتكە بولدى.

چاڭ گېننىڭ مەنسۇي ئوسۇپ شەنشى، گەنسۇنىڭ زۇڭدۇسى بولغاندىن كېيىن، مۇئاۋىن دۇتۇڭ گۇاڭفۇ ئىلى جاڭجۇنلىقىغا ئوستى. ساۋاتسىز گۇاڭفۇنىڭ مۇقىم سىياسى كۆز قاراشى يوق ئىدى، ئىنقىلاپ ۋەزىيىتىنى قىلچىلىكمۇ چۈشەنمەيتتى. ئىنقىلاۋى پارتىيىلىكلەرنىڭ ئىلىدىكى ھەرىكەتلىرىنى ئاڭلىسىمۇ ئاڭلىماسقا سالاتتى.

ئۇنىڭدىن پىك تېيمىن بىلەن لى ياچۇەنلەر يەنە رۇسىيىلىك تۇڭگان يۇسېڭچۇن بىلەن ئىتتىپاقلاشتى، يۇسېڭچۇن تېخى گەنسۇلۇق بولۇپ، ئۇنىڭ ئاتا-بوۋىلىرى بەيبەنخۇ باشچىلىغىدىكى تۇڭگانلار قۇزغۇلىڭىغا قاتناشقان، نەتىجىدە دولەت چىگرىسىدىن قوغلاپ چىقىرىلغان ئىدى. ئۇلار شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندە، كېينىش ۋە تۇرمۇش ئادەتلىرى يەرلىك خەلقلەردىن باشقىچە ئىدى. يۇسېڭچۇن ئۇ چاغدا چارروسىيەنىڭ ئىلىدا تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ شاڭيوسى ئىدى. پىك تېيمىن ئارقىلىق چارروسىيە بىلەن ئالاقە باغلايتتى. ياپونىيە بىلەن روسىيە قارمۇ-قارشى بولۇپ قالغاچقا، چارروسىيە ئىنقىلاۋى پارتىيىنى قوللاپ، داۋشىڭ بانكىسى ئارقىلىق قەرز پۇل بېرىپ، گېلاۋخۇينى سېتىۋېلىشنىڭ مەبلىغى قىلدى.

1911-يىلى گۇاڭفۇ خاڭجۇغا جاڭجۇن بولۇپ يوتكەلدى. ھەربى ددۋان مىرزىسى جۈرۇي ئىلى جاڭجۇنى بولدى، ئۇ خانىش جىڭ جىنىڭ ئىنىسى بولۇپ، چەتكە قېقىلىپ ئىلغا كېلىپ قالغان ئىدى. ئوزىنى قابىلىيەتلىك دەپ ھىساپلاپ، باشقىلارغا رەھىمسىز، تۇۋەنگە نىسبەتەن بەكمۇ شەپقەتسىز بولغاچقا، خان ئوردىسىدا ئىناۋەتى يوق، يەرلىك ئەمەلدارلار بىلەنمۇ ئىتتىپاقلىشالمىغان ئىدى. ساۋاتسىز سابىق جاڭجۇن گۇاڭفۇنى تېخىمۇ كوزگە ئىلمايتتى. ئۇ ۋەزىپىگە چىقىپلا، يېڭى ئارمىيىنى قىسقارتىپ، جەنۇپ ئارمىيىسىنى، تارقىتىپ، خۇبېيغا قايتۇرىۋەتمەكچى بولۇپ چۈشەردى، لېكىن ئايلىق پۇل، يول خىراجىتى بەرمىدى. بۇنىڭ بىلەن يېڭى ئارمىيىدىكىلەرنىڭ كوپ سانىدىكىلىرى قانداق قىلىشنى بىلەلمەي قالدى. ئىلى شىنخەي قوزغۇلىڭىدا گېلاۋخۇي ئىنقىلاۋى پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرى ئاساسلىق كۈچ بولۇپ قاتناشتى. ئۇلار ئىچىدە ئاساسلىقى ئىلى ئوقۇغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزالىرى ئىدى. ئۇلار ئىچىدىكى ئەڭ داڭلىقلىرى ئىلى ئوقۇغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ رەئىسى ۋاڭ جىڭجۇ، ئىلى ئوقۇغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى لى جىڭلىن، ئىلى ئوقۇغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى ۋاڭ جىڭجۇ قاتارلىقلار ئىدى.

تىنىگە ھەمكارلىشىپ، كۈچ چىقاردى، ئىنقىلاپ غەلىبە قازان-
خاندىن كېيىن، سودىگەرلەر جەمئىيىتىدە يېڭىن ئىچىپ، جۇمھۇرىيەت ئېلان قىلدى، كونا زىددىيەتلەر ھەل بولدى، ئىنقىلاۋى پارتىيەلىكلەر ئەمەلدار بولدى، كونا ئەمەلدارلار يەكگۈشلۈنۈپ، گېلاۋخۇينىڭ بىر قىسىم باشلىقلىرىمۇ ۋاختىنچە ئەمەلدار بولدى.

ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋىنىڭ ئالدىدا، ئۇرۇمچىدىكى خۇنەنلىك لیۇشیەنجۇن ئۇرۇمچىدىكى گېلاۋخۇينىڭ باشلىغى ۋاڭ شاۋسەن بىلەن بىرلىشىپ قوزغۇلاڭ كۆتەرگەندە يۈەن داخۇا تەرىپىدىن باستۇرۇلغان ئىدى. بۇمۇ گېلاۋخۇينىڭ ھوكۈمەتكە قارىتا ناھايىتى زور ئوچمەنلىكىنى قوزغىدى. ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋىغا ئەگىشىپلا، قەشقەردىكى گېلاۋخۇي باشلىقلىرى بىيەن يۈفۇ، ۋي دىشىڭلەر ئۇرۇمچىگە شىنجاڭ نىڭ ئەمىرى بولۇشقا بارماقچى بولغان قەشقەر دوتىيى يۈەن خۇگىيۈنى ئولتۇرۇۋەتتى، بۈنىڭدىن قورقۇپ كەتكەن يۈەن داخۇا ئالدىراپ-تىنەپ ئىچكىرىگە كەتتى. بۇنىڭ بىلەن ياڭ زېڭشىن ئۇرۇمچىدە شىنجاڭ دۇدۇسى بولۇپ، ھاكىمىيەت ھوقوقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالدى.

1912-يىلى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ چىرا يېزىسىدا چارروسىيە سودىگەرلىرىنىڭ بوزەك قىلىش، زىيانكەشلىك قىلىشىغا قارشى كۈرەش يۈز بەردى، گېلاۋخۇي ئەزالىرىنىڭ ياردىمى ئاستىدا، روسىيە مۇھاجىرلىرىنىڭ ئويلىرىنى قورشۇۋلىپ، 20 نەچچە روسىيە مۇھاجىرىنى ئولتۇردى، روسىيە ئەسكەر چىقىرىپ قەشقەرگە قوراللىق تەھدىت سالدى، قەشقەر دائىرلىرى ئەلنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى كەيپىياتىدىن پايدىلىنىپ، بىر لۈي ئەسكەر كۆپەيتتى، بىراق ئەكسىيەتچى ھوكۈمەت چارروسىيە جاھانگىرلىگىگە تەسلىم بولۇپ، پۇل تولەش شەرتىنى قوبۇل قىلدى.

گېلاۋخۇي چىڭ خاندانلىغىنىڭ ئەمەلدارلىرىنى ئوا-تۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە ياڭ زېڭشىنىڭ سۇئىستىمال قىلىشتەك ھىلە-نەيرەڭلىرىگە ئالدىنىپ، گېلاۋخۇي ئەزاسى مادىيۇەننىڭ قولى بىلەن ئىنقىلاۋى پارتىيىدىكى پىك تېيمىن بىلەن لى ياچۇەننى ئولتۇرۇۋەتتى.

ياڭ زېڭشىن گېلاۋخۇيغا چىش-تىرنىغىچە ئوچ ئىدى. ھاكىمىيەت بىشىغا چىققاندىن كېيىن، تۇڭ مىڭسىيىنىڭ تۇڭگان قوشۇنى ئارقىلىق، گېلاۋخۇينى باستۇرۇپ، بىرنەچچە يىلغا قالمايلا گېلاۋخۇينى پاك-پاكىزە تازىلىۋەتتى.

كۇره شەھرىنىڭ تارىخى

ئادىل ئەھمەت تەرجىمىسى

(1884 — 1944)

1. كونا كۇره شەھرىنىڭ يوقۇلۇشى ۋە يېڭى شەھەرنىڭ قۇرۇلۇشى

كونا كۇره ئورنى ئىلى دەريا‌سىنىڭ شىمالى قىرغىدا بولۇپ، جەنۇبتىن شىمالغا ئىككى كىلومېتر، شەرقتىن غەربكە تەخمىنەن بىر يېرىم كىلومېتر كېلەتتى.

شىيەنفىڭنىڭ 11- يىلى (1862- يىلى) مەملىكەت بويىچە ئومۇمى يۈزلۈك قۇرغاقچىلىق ئاپىتى يۈز بەردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە چىڭ خاندانلىغىنىڭ ئوز مەيلىچە تالاڭ-تاراج قىلىشى ئارقىسىدا، گەنسۇدىكى تۈڭگانلار بەي يەنە خۇنىڭ رەھبەرلىگى ئاستىدا چىڭ سۇلالىسىغا قارشى قوزغۇلاڭ كوتەردى. بىراق كۇچ ئېلىشالمىاي ئىلىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. ھەمدە شۇ يىلى ئويغۇرلار بىلەن بىرلىشىپ، مانجۇلارغا قارشى تۇردى. بىر يىل شىددەتلىك ئۇرۇش قىلىش ئارقىلىق، كونا شەھەر (كونا كوره شەھرى — تەرجىمانى) ئىشغال قىلدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ قوشۇنلىرى پۈتۈنلەي تار-مار بولدى. جياڭجۇن منشۇي (كونا كۇرەدە تۇرۇشلۇق ئەمەلدار) پۈتۈن ئائىلىسى بىلەن ئوق-دورا ئامبىرىدا ئوزىنى ئولتۇرۇۋالدى. شەھەر ئىچىدىكى قۇرۇلۇشلار كويۇپ تۈگىدى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن كونا شەھەر گۇمران بولدى.

ئۇزۇن ئوتمەي ئويغۇرلار بىلەن تۈڭگانلار ئوتتۇرىسىدا ھوقۇق تالىشىش ئۇرۇشى پارتلىدى. چارروسىيە پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ ھەر ئىككى تەرەپكە قورال سېتىپ، كوپ پايدا ئالدى. بىر قانچە يىللاردىن كېيىن، تۈڭجىرنىڭ 10- يىلى (1872- يىل)، چارروسىيە، مۇھاجىرلىرىنى قوغداش نامى بىلەن، بىر پولك ئەسكەر كىرگۈزۈپ، ئىلىنى بېسىۋالدى. شۇ ۋاقىتتا، مەنچىڭ ھوكۇمىتى پۈتۈن كۇچى بىلەن تەيپىڭ تيەنگوغا تاقابىل تۇرۇۋاتقاچقا ئىلىنىڭ قولدىن كېتىپ قېلىشى، ئىككى مىللەتنىڭ ئۇرۇشى، شۇ-نىڭدەك چارروسىيەنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشىنى سۇرۇشتە قىلىشقا مادارى يوق ئىدى. گۇاڭ شۈينىڭ 7- يىلى (1882- يىل) 9- ئايغا كەلگەندە چىڭ سۇلالىسى ئىلىنى ئوتكۇزۇۋېلىشقا جېەن شۇننى ئۈەتتى. چىگرا مەسىلىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشنى تىلگىراما ئارقىلىق شەي لۇن بىلەن لىيۇ جىڭتاڭغا تاپشۇردى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ رۇسىيىدە تۇرۇشلۇق ئەلچىسى زىڭ جېزى، روسىيە بىلەن جوڭگو-روسىيە چىگرا شەرتنامىسى ئىمزالىغاندىن كېيىن، روسىيە قوشۇنلىرى چېكىنىپ چىقىپ كەتكەندە ئاندىن جىن شۇن ئىلىغا كىردى. ئاساسى ھەربى كۇچ بىلەن جىن شۇن سۇيدۇڭ شەھرىگە ئورۇنلاشتى.

چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى، ئىلى رايونىنى كونترول قىلىش، ئەسكەر تۇرغۇزۇپ، ئات بېقىش ۋە مانجۇلارنىڭ ئورۇنلۇشۇشىغا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، 1884- يىلى جياڭ-

جۇن جەن شۇنىڭ تەشەببۇسى بىلەن يېڭىدىن بىر قۇرۇلۇش ياساشنى ۋە 9 شەھەر (سۇيدۇك، تالىچى، غۇلجا، كۇرە ۋە كونا كۇرە ... قاتارلىقلار) نىڭ ئوتتۇرا سەدىكى چېگرا خاندانلىغىنىڭ ئاق سۇگەكلىرى ئۈچ چوققۇر (ئىسىملىرى ئېنىق ئەمەس) قەۋرىلىرىنىڭ سىرتىدا (سۇيدۇك نىڭ شەرقى - جەنۇبى، ئىلى - ئۇرۇمچى تاش يولىنىڭ جەنۇبىدىكى جايدا) يېڭى كۇرە شەھىرى قۇرۇشنى بەلگىلەپ، شۇ يىلى ئېككىنچى ئايدا ئىش باشلىدى. 3 يىلدىن كېيىن (1884 — 1887) شەھەرنىڭ 4 دەرۋازىسى قەد كوتەرگەن چاغدا، جەن شۇن قوشۇنلىرىدا "ھەربىي ئوزگىرىش" يۈز بەردى. سەۋەبى:① مانچۇ ئوتتۇرىلىش ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەن.② ئەسكەرلەرنىڭ كويۇنچىسى خۇنەنلىك، شۇنىڭدەك دائىم پايتەختتە تۇرۇپ كەلگەن مانجۇ قوشۇنلىرى. چەتنىڭ تۇرمۇشىغا كونەلمەي، ئائىلىسىگە قايتىپ كېتىشنى تەلەپ قىلغاندا، تەلىۋى رەت قىلىنغانلىقتىن بولدى، نەتىجىدە " يۈز ئورىگەن" 2 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەر ئىچكىرىگە كېتىمىز دەپ قېچىپ، جىڭغا بارغاندا، ھەممىسى قىرىپ تاشلاندى. دەمەك ھەربىي ئوزگۈرۈش ۋە جەن شۇنىڭ بېيجىڭنى يوتكۇلۇپ كېتىشى بىلەن شەھەر قۇرۇلۇشى توختاپ قالدى. جەن شۇن كەتكەندىن كېيىن گۈچۈڭدا تۇرۇشلۇق شۇلۇن جىياڭجۇن ئۇنىڭ خىزمىتىنى بىر يىلدەك بېجىرىپ تۇرغاندىن كېيىن، چىڭ سۇلالىسى سەي ×× (ئىسمى ئېنىق ئەمەس) نى رەسمى جىياڭجۇن تەينىلەپ ئەۋەتتى. (سەينىڭ خوتەنى سېپىي تەيخۇنىڭ بېقىۋالغان قىزى ئىدى) سەي 20 مىڭدەك ئەسكەرنى باشلاپ ئىلىغا كېلىپ، يەنىلا سۇيدۇ

دۇڭگە ئورۇنلاشتى. بىر يىلدىن كېيىن، "پۇل ئاپىتى" گە ئۇچرىغانلىقتىن ۋەھەر ئىچىپ ئولىۋالدى. بۇنىڭ سەۋەبى ئەينى ۋاقىتتا ئاساسلىق پۇل ھىساپلىنىدىغان داچەن پۇل يېتىشمەسلىك ئەھۋالىنى ئوزگەرتىش ئۈچۈن، سەي باشقا جايدىن كۈمۈشكە داچەن پۇل تېگىشىپ كەلمەكچى بولدۇ. بۇ ئىشنى ئىچكى ئولكىلەردىكى ھايانكەش سودىگەرلەر بىلىپ، كوپلەپ داچەن پۇل ئەكەلگەنلىكتىن، پۇل قىممىتى چۈشۈپ كېتىدۇ. سەي بۇنىڭغا تاقابىل تۇرالمايدۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە خوتۇنىنىڭ تىل - ھاقارىتىگە چىدىمايى، ئەپيۇن يەپ ئولىۋالىدۇ. گۇاڭ شۈيىنىڭ 14 - يىلى (1889 - يىل) مەنچىڭ ئوردىسى ئەسلىدە شىزاڭدا تۇرۇشلۇق ژەنزۇ فۇ × نى ئىلى جىياڭجۇنلىگىگە تەيىنلىدى. فۇ كەلگەندىن كېيىن، كۇرەنىڭ ئىچىدىكى قۇرۇلۇشلارنى داۋاملاشتۇردى. گۇاڭشۈيىنىڭ 19 - يىلى (1894 - يىل) غا كەلگەندە پۈتۈن قۇرۇلۇش پۈتتى. كېيىن مىنگونىڭ 9 - يىلى ھازىرقى تۇەنبۇ شىپاڭى ياسالدى.

كۇرە شەھىرى — 10 يىل ياسالغان (1884 — 1894) بۇ قورغانىنىڭ تىوت تەرىپىدە 4 كازارما بولۇپ، ئەسكەرلەر تۇراتتى. شەھەر ئىچىدىكى 4 چوڭ كوچا، 4 دەرۋازىغا تۇتاشاتتى، شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ناغرا راۋۇغى بار ئىدى، كەلگەن مانجۇ سودىگەرلەر ئۈچۈن ياسالغان 40 ئېغىزلىق ئوي بار سارايدىن باشقا يەنە جاڭجۇن، دوتۇك قاتارلىق 72 چوك - كىچىك يامۇل ۋە ئوق - دورا، ئاشلىق، تەمىنات ساقلىنىدىغان ئىككى چوك ھوكۈمەت ئامبىرى قاتارلىق قۇرۇلۇشلار بار ئىدى.

2. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىكى ھوكۇمرانلارنىڭ كۇرەشى قىسقىچە تارىخى

(1) چىڭ خاندانلىغىنىڭ ھوكۇمرانلىق ئورگىنى (72 يامۇل) ۋەكىلى — جياڭجۇننىڭ ۋەزىپىلىرى:

جياڭجۇن مەكسىمىسى تيانشاننىڭ شىمالى يولىدىكى بارلىق ھەربى ئىشلارنى باشقۇرىدىغان باش ئورگان ئىدى. دوتۇڭ يامۇل پۇتۇن رايونىنىڭ ھەربى قوشۇنلىرىنى، شۇڭە، سولۇن، ئولۇنت، چاخار قاتارلىق 4 چوڭ يامۇل ئارقىلىق ئايرىم ھالدا ھەر مىللەت خەلقى، شۇنىڭدەك كونا مانجۇ باتالىيونىنىڭ بېقىنىدىكى ئىككى شىلىك يامۇلنى، يېڭى مانجۇ باتالىيونىنىڭ بېقىنىدىكى ئىككى شىلىك يامۇلنى باشقۇراتتى. كونا مانجۇر باتالىيونىنىڭ شىلىك يامۇللىرى 8، مۇداپىئە يامۇلى 6، ئاتلىق قوشۇن يامۇلى 8، ئاشلىق نازارىتىنىڭ يامۇلى 4، شۇنىڭدەك 5 چوڭ باشقارما (خەنزۇ، مانجۇ ئىشلىرى باشقارمىسى، ھەربى دۋان باشقارمىسى، مەتبە باشقارمىسى، ئاشلىق، مۇئاش باشقارمىسى، ئات - ئۇلاق باشقارمىسى) ۋە ساقچى ئىدارىسىنىڭ يامۇللىرى بولۇپ جەمى 72 يامۇل بار ئىدى.

گۇاڭشۈينىڭ 23 - يىلى (1898 - يىل) جياڭجۇن فۇنى يوتكەپ كېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا چاڭ گەن (مانجۇ ئىلگىرى ھەربى دۋان بىگى بولغان) نى جياڭجۇن تەيىنلەپ ئىشلەتتى. گىڭزى يىلى (1900 - يىل) ئىچكىرىدىكى يې خېتىۋەننىڭ تەسىرى ئاستىدا بۇ يەردىمۇ يې خېتىۋەن ھەركىتى قوزغالدى. بۇ ھەركەتنى چاڭگەن باستۇرۇپ تاشلىدى. شۇ يىلى چار-

روسىيە يەنە مۇھاجىرلىرىنى قوغداش نامى ئاستىدا سەنداۋ-خېزىغا ئەسكەر كىرگۈزۈپ كۇرەنى بېسىۋالماقچى بولدى. شۇ ۋاقىتتا سۇيدۇڭ ئامۇلى مالياڭ (لەقەمى مىن سەن) بىلەن ئەسكەر باشلىغى گۇاڭ فۇ، روسىيىگە قارشى جازا يۇرۇشى قىلىشقا ماناملەن دەپ ئوتتۇرىغا چىقتى. چارروسىيە قورقۇپ سەنداۋ خېزىدا "كېلىشىم" قىلىش ئارقىلىق بۇ ئىشنى ئاخىرلاشتۇردى، ما بىلەن گۇاڭ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، چاڭ گېنىڭ ماختىشى ۋە مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى ۋە سېشىي تەيىخۇغا مەلۇم قىلىپ، ئۇلارغا ئەمەل - ئىنئام بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى. گۇاڭ شۈيىنىڭ 27 - يىلى (1902 - يىل) چاڭگەن بېيجىڭغا قايتىپ ھەربى دۋان بېگى بولدى. مالياڭمۇ چاڭ گېنىڭ مۇھاپىزەت قىلىپ بېيجىڭگە قايتتى. شۇنگە بارغاندا، قالايمىقانچىلىقتىن ئوزىنى دالا-دىغا ئېلىپ شۇنگە كەلگەن (8 دولەت ئارمىيىسى بىرىمپ كىرگەن چاغدىكى قالايمىقانچىلىق) سېشىي تەيىخۇ بىلەن ئوچراشتى، مالياڭ بۇ پۇرسەتتە ئۇنىڭ ئەتراپىدا مۇھاپىزەتچىلىك قىلدى. ۋە سېشىي تەيخۇنى قوغداپ بېيجىڭگە ئاپىرىپ قويۇپ ئۇنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولدى. ھەمدە چاڭ گېنىڭ مالياڭنى ئىلى جاڭجۇنلىگىگە، گۇاڭ فۇنى ماناۋدن دوتۇڭلىققا تەيىنلەش ئىلتىماسىنى تەستىقلىدى.

گۇاڭشۈينىڭ 32 - يىلى (1906 - يىل) مالياڭ چىڭ-دۇنىڭ جياڭجۇنلىگىگە يوتكۇلۇپ، گۇاڭ فۇ ئىلىنىڭ مۇۋەققەت جياڭجۇنى بولۇپ قالدى. ئۇ داۋاملىق دوتۇڭ يامۇلىدا تۇرۇپ، يەققەت ھەر ئاينىڭ 1 - ، 15 - كۇنلىرى جياڭجۇن مەكسىمىسگە كېلىپ ئىش بىجىرەتتى.

بىر يىلدىن كېيىن، چاڭگەن ئىككىنچى قېتىم ئىلى

جياڭجۇنلىنگگە تەيىنلىنىپ كەلدى. ئۇ ھەربى قوشۇن ئىچىدە كەتتى. سەي جياڭجۇن ئىلى جياڭجۇنى بولۇپ كەلگەندە ئىسلاھات يۈرگۈزۈپ، يېڭى ئارمىيە قۇردى. ئىككىنچى يىلى بېيجىڭدىن 15 مىڭدەك مانجۇ ئەسكەرنى باشلاپ كەلدى، ئۇ يەنە ئەسلى خىزمىتىگە قايتىپ كېتىپ، ئىلىنىڭ ئىشلىرى ئەسلىدە قېپقالغانلار بىلەن قوشۇلۇپ 20 مىڭدەك بولدى. گۇاڭ فۇغا قالدى، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن (1909 - يىلى) شۇ ۋاقىتتا، جاڭجۇننىڭ بىر كۈنلۈك ماڭاشى بىر يامبۇ ئىدى، گۇاڭ فۇ ئىلىدا تۈرۈشلۇق رەسمىي جياڭجۇن بولۇپ، مىنگونىڭ ئەترەت باشلىقلىرىنىڭ بىر ئايلىق ماڭاشى بىر يامبۇ ئىدى، 2 - يىلى كېسەل بولۇپ كۈرەدە ئولگەنگە قەدەر شۇ ۋەزىكىبىن ئادەم كوپۈيۈپ كەتكەچكە، ئات - كالا تارقىتىپ چىسىنى ئىشلىدى. بېرىلىپ، ياشانغان، ئاجىز، مېيىپ، كېسەل ئەسكەرلەرنى

گۇاڭفۇنى يەرلىك سودىگەرلەر: "گۇاڭ جاڭجۇن گەرچە دىخانچىلىققا چىقاردى. شۇڭا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى خەت تونىمىسىمۇ (ئەسكەرلىكتىن كېلىپ چىققان) كىشى ۋاقىتلىرىغا كەلگەندە، ئەسكەرلەرنىڭ سانى 5 مىڭدەك قالغان يوق ياخشى ئادەم ئىدى. دائىم تاماكا خالتىسىنى كوتۇرۇپ، ئىدى. بۇلار شەھەر ئىچىدىكى مانجۇ ئەسكەر 8 چى، شۇنداق كوچىدا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرەتتى، پۇخرالار ئەسكەرلەر 8 چى، بىر پولىك خەنزۇ ئەسكەر بولۇپ، ئۇنىڭغا ئېگىلىپ سالام بەرسە قاقاقىلاپ كۈلۈپ ئەھۋال تەخمىنەن 4مىڭدەك ئادەم ئىدى. شەھەر سىرتىدىكى 4 سورايتتى. كەمبەغەللەر ئۇچراپ قالسا كىيىم - كېچەك، كازارمىدا 8چى ئەسكەر بولۇپ، تەخمىنەن 1500 گە ئون، پۇل تارقىتىپ بېرىدىغان ئاق كوڭۇل جاڭجۇن ئىدى." يېتەتتى، پۇتۇن شەھەر ئاھالىسى (ئەسكەرلەرمۇ بۇنىڭ دەپ ماختايتتى. ئولگەندىن كېيىن، جەسىدىنى ھارۋىدا ئۇچىدە) جەمى 13 مىڭدەك ئادەم ئىدى. گۇاڭشۇينىڭ بېيجىڭغا ئېلىپ بېرىپ دەپن قىلدى. 32 - يىلى چاڭگېن ئىككىنچى قېتىم ئىلى جياڭجۇنى بولغاندا، يېڭى ئارمىيە قۇرۇشنى ئۈستىگە ئېلىپ بىر جىڭ (بىر

3) چىڭ سۇلالىسىنىڭ كۈرەدە تۈرۈشلۇق قوشۇنلىرى

ئىلى شەرتنامىسىدىن كېيىن، جەمئىي 30 مىڭ دىزىنىيەگە باراۋەر) ئەسكەر بىلەن كەلگەن ئىدى. بۇنىڭ ئەسكەر باشلاپ ئىلىغا كەلدى ۋە ئەسكىرى كۈچىنىڭ ئىچىدە جەنۇبتىن يوتكەپ كېلىنگەن 3 باتالىون (خۇبەي كوپ قىسمىنى كۈرەنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشىغا سالدى. ئۇچ قوشۇنى) بىر تەلىم - تەربىيە باتالىونى، بىر ساپپورلار باتالىونى، يىلدىن كېيىن، ھەربىلەرنىڭ ئىسيان كوتىرىشى بىلەن 10 بىر ئاتلىق پولىك (گەنسۇدىن قوبۇل قىلىنغان 1000 دەك مىڭدەك ئادەمنى ئۇلدى، كېيىن جەنۇبتىن يوتكەپ كېتىلدى، ئادەم) بار ئىدى. شۇنىڭدەك ئارمىيە قۇرۇش خىراجىتى ئۈچۈن قېپقالغان 10 مىڭدەك ئادەمنۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئىچكىرىگە 2مىليون سەر كۈمۈش ئېلىپ كەلدى. سىرتىغا ئورۇنلاشتى، كېيىن تەلىم - تەربىيە باتالىونى

يەنە ئۇرۇشقا تەييارلىق قىلىش مەكتىۋىگە ئوزگەرتىلىدى مەخسۇس باتالیون كوماندىرلىرىنى تەربىيىلىدى. ئۇنىڭدا پىيادە، ئاتلىق، توپچى، ساپيور قاتارلىق 4 قىسىم بولۇپ 100 دەك ئوقۇغۇچى ئوقۇيتتى، مەكتەپ ئورنى غەربىي كوچىدا ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر ھەربى تەلىم تەربىيە باتالیونى قۇرۇپ، ئەترەت باشلىقلىرى (روتا ئىزۇۋتلارنىڭ كوماندىرلىرى) تەربىيىلىنەتتى، 500 دەك ئوقۇغۇچىسى بار ئىدى. قوشۇننى تەربىيلەش ئۇچۇن، چىڭ سۇلالىسى ئارمىيىسىدە قۇرۇغلۇق ئارمىيە تەربىيلەش ئەتىردى تەسىس قىلىپ، ياپونىيەدىن يۇەن شاڭجىر ئىسىملىك بىر- سىنى تەكلىپ قىلىپ ھەربى مەكتەپنىڭ ئىلمى مۇدىرى قىلغان ئىدى. شۇ ۋاقىتتا ئوقۇغۇچىسى يۇزدەك بولۇپ ئوقۇتىلىۋاتقان ئەسكەر 400 ئىدى. ئۇلار كۇن بويى مەشق قىلاتتى، ھەقىقەتەنمۇ بىر يېڭىلىق كەيپىياتى بارلىققا كەلگەن ئىدى.

قوشۇندا ئىسلاھات يۇرگۇزۇلگەندىن كېيىن، ئەسلىدىكى چىڭ سۇلالىسى ئەسكەرلىرىنىڭ بەزىلىرى باشلىقلىققا ئوستۇرۇلۇپ، قوشۇندا قالدۇرۇلدى، بەزىلىرى كوتۇرۇلۇپ ئاق سۇڭەكلەر سىنىپىغا كىرىپ كەتتى، يەنە بەزىلىرى يېڭى ئارمىيىگە كىرگۇزۇلدى.

4) مەنچىڭ دەۋرىدە كۇرەدىكى مىللەتلەرنىڭ ئەھۋالى ۋە ئەمەلدارلارنىڭ تۇرەۋشى

شۇ دەۋردە كۇرە شەھرى ئىنتايىن ئاۋات ئىدى. يېڭى شەھەر قۇرۇلۇشى پۇتكەندىن كېيىن، گەرچە چىڭ سۇلالىسى

قوشۇنلىرىغا ئەگىشىپ، خېبىي، سەنشى، شەنشى، گەنسۇ قاتارلىق جايلاردىن كوپلىگەن سودىگەرلەر كەلگەن بولسىمۇ، چىڭ سۇلالىسى يەنە ئىككى خىل ئۇسۇل ئارقىلىق بۇ شەھەرنى ئاۋاتلاشتۇردى. بىرسى دولەت خىراجىتىدىن قو- شۇمچە يارەدەم بېرىش ئۇسۇلىنى قوللۇنۇپ، سودىگەرلەرنى بۇ شەھەرگە جەلپ قىلدى. ئەسلىدە قوشۇنغا ئەگىشىپ شىنجاڭغا كەلگەن سودىگەرلەرنى كۇرەگە يوتكىدى ھەمدە سودىگەرلەر ئۇچۇن مەخسۇس دۇكان قۇرۇپ بەردى. ھازىرقى شەرقى كوچىنىڭ جەنۇبىدىكى 40 يۇرۇش ئويىنى سودا- گەرلەرنىڭ سودا قىلىشىغا ھەقسىز بەردى. يەنە بىرسى، ئىچكىرىدىن ھوكۇمەت پۇل خەجلەپ ئاھالە يوتكىدى، قوشۇندىكىلەرنىڭمۇ ئائىلە - تاۋاباتلىرىنى بىللە ئېلىپ كېلىشكە رۇخسەت قىلدى. بۇنىڭ بىلەن كۇرەنىڭ نوپۇسى (ئاساسەن خەنزۇ سودىگەرلەرنى كوزدە تۇتىدۇ) تەدرىجى كوپەيدى. ئەينى ۋاقىتتا، تەخمىنەن، 7000 ئويلۇك ئاھالە بار ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇلار 2000 ئويلۇك بولۇپ، 10 مىڭدەك نوپۇسقا ئىگە ئىدى، قوشۇندىكىلەرنى قوشقاندا 30 مىڭغا يېتەتتى. شەرقى چوڭ كوچىدا 10 دەك سەيپۇڭخانا بار ئىدى. (كوپۇنچىسى خۇبېي، خۇنەنلىك ئىدى)؛ شىمالى چوڭ كوچىدا 7 يەردە چوڭ قىمارخانا بولۇپ، شەرقى - شىمال چوڭ كوچىسىدىكى چوڭ سارايلاردا ئىدى (ئاساسەن تىيەنجىن، شەنشىلىكلەر ئاچقان ئىدى.)؛ ئەپيۇنخانىلار بازار- دىكى تىجارەت شەكلىدىكى ئەپيۇنخانىلاردىن تاشقىرى، ھەممە ئويدە دېگۈدەك ئەپيۇن چىراقلىرى بار ئىدى..... بۇ يەرگە ئەڭ كوپ كېلىدىغانلار چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئەمەلدارلىرى ۋە ئەسكەرلىرى، شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ ئائىلە - تاباۋاتلىرى

ئىدى. ھەر كۈنى ئۈچ پاي زەمبىرەك ئوقى ئېتىلغاند
"بازار باشلىناتتى"، توت تەرەپتىكى سېپىل دەرۋازىلىرى
ئېچىلىپ ھەرخىل سودا دۇكانلىرى تىجارەت قىلىشنى باش
لايتتى، شەھەر سىرتىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ ئارقا
ئارقىدىن شەھەرگە كىرىپ، يەرلىك مەھسۇلاتلىرىنى سېتىپ
كۈندۈلۈك لازىمەت بۇيۇملارنى سېتىۋالاتتى. شۇ چاغلاردا
ئېچىكىرىدىن كەلگەنلەرنىڭ "غەرپتىكى چوڭ لاگىر"غا بېرىش
دىگىنى، كۆرەگە بېرىشنى كورسىتەتتى، بىرمۇنچە سودىگەرلەر
كېلىپ بىر ئىككى يىلدىلا نۇرغۇن پايدا ئالاتتى.

مەنچىڭ ئوردىسى خەلقنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش
ھەممىلا تەرەپكە قول سالاتتى، ئۇ چاغلاردا ھەر قايسى
مىللەتلەرنى باشقۇرىدىغان لىگدۈيلەر چارۋىچىلىق رايونلىرىغا
بىر قېتىم بارسا، "نەچچە يىل يېتىپ خەشلىمىگە تۇگۈمەيدى
دىغان" باج كۆمۈشكە ئىگە بولاتتى. جاڭجۈن ۋە ئۇنىڭ
جەمەتلىرى سىرتقا چىقسا چوڭ تەختىراۋانغا ئولتۇراتتى،
ئالدىدا 50 كىشىلىك ئاتلىق ئەترەت، ئوتتۇرىدا مۇزىكا
دۇيى، كەينىدە مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتى، يامۇلدىن چىقىشقا
6 پاي زەمبىرەك ئېتىلىپ، شەھەردىكى بارلىق ھەركەتلەر
دەرھال توختاپ، ئۇلار ئوتۇپ كەتكىچە سالام بېرىپ تۇ
راتتى. مەھكىمىگە قايتقاندىمۇ ئۈچ پاي زەمبىرەك ئوقى
ئېتىلاتتى. ئادەتتىكى مانجۇرلارمۇ "يەر تۇتسا سىلىق تولسمەيدى
دىغان، ئات باقسا ئالۇاڭغا چىقمايدىغان" ئالاھىدە ھوقۇقلا
لاردىن بەھرىمەن ئىدى. مانجۇلار تۇغۇلۇپ ئەتسىدىن
باشلاپلا، "ئوغۇل بولسا ئاشلىق ۋە ماڭاش ئالىدىغان، قىز
بولسا ماڭاش يوق، ئاشلىق ئالىدىغان" ئالاھىدە ھوقۇقلاردىن
بەھرىمەن بولاتتى. ئۇلار شەھەر ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت

لەرنىڭ ئولتۇراقلىشىشىنى چەكلىگەن ئىدى، كەچتۇرۇن
دەرۋازا تاقاش بەلگىسىنى بىرىپ توپ ئېتىلغان ھامان،
ئاز سانلىق مىللەتلەر شەھەردىن چىقىپ كېتىشى لازىم
ئىدى.

5. مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى مىللەتلەرنىڭ قالايمىقان ئۇرۇش دەۋرىدىكى كۆرە شەھرى

مىنگونىڭ ئىككىنچى يىلىدىن (1913 - يىل) باشلاپ
ياڭفېيشيا مۇداپىە ئەلچىسى بولغاندىن كېيىن، بىر قىسىم
قوشۇنلارنى تارقىتىۋېتىپ، ئوزى باشلاپ كەلگەن يۇننەن-
لىكلەر بىلەن كۆرەدە ئەسلىدە بار قوشۇنلارنىڭ بىر قىسمىنى
توت ئاتلىق ئەترەتكە ئايرىدى، ئۇلار تەخمىنەن 2000 دەك
ئادەم ئىدى. مىنگونىڭ 8 - يىلى (1919 - يىل) روسىيەدە
مەغلۇپ بولغان ئاقلاردىن بىرەر مىڭدەك كىشى قېچىپ
ئىلىغا كەلدى. ياڭ فېيشيا دۇڭبىلىق قوشۇنلارنى 4 چوڭ
لىيەنگە ئايرىپ، شەھەر سىرتىدىكى كازارمىلارغا ئورۇن-
لاشتۇردى، ئاقلار جان بېقىش ئۈچۈن ھەرقايسى جايلارغا
كەتتى. بۇ چاغدا ياڭنىڭ ئەسكىرى كۆچى ئاتاقتا بىر
دىۋىزىيە ئىدى. مىنگونىڭ 9 - يىلى (1920 - يىل) گۇرۇھ-
ۋازلىق قىلىشىپ، ئەسلىدىكى شەرقى - شىمال قوشۇنىدىكى
1 - 2 - لىيەنلەر بىلەن يۇننەنلىك قوشۇن ئوز - ئارا ئۇرۇ-
شۇش نەتىجىسىدە، يۇننەنلىكلەر يېڭىلىپ قالدى، قېپقالغان
ئادەملىرى سوۋېتكە قېچىپ كەتتى. شۇ يىلى 11 - ئايدا
ياڭ باشقا خىزمەتكە يوتكۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا نيۇشى
مۇۋەققەت مۇداپىە ئەلچىسى بولدى. ئۇزۇن ئوتمەي رەسمى

جۇنجياڭلىققا كوتۇرۇلدى. 1921 - يىلى ئەسلىدىكى شەرقىي شىمال قوشۇنىدىكى باشقا ئىككى لىيەنىمۇ ئىسيان كوتەردى. ئىككى كۇنلۇك شىددەتلىك جەڭ ئارقىلىق تىنچىتىلدى. كۇرە نىڭ ئەسكىرى كۈچىنى تولۇقلاش ئۈچۈن، ئولكە مەركىزىدىن 500 كىشىلىك ئاتلىق قوشۇن كەلتۇردى، بۇ چاغدا كۇرەدە تۇرۇشلۇق قوشۇن تەخمىنەن 4000 كىشىگە يەتتى. مىنگو نىڭ 19 - يىلى، جاڭ پىيىۋەن (شىنجاڭنىڭ، سابىق ئولكىلىك ھەربىي ئىشلار نازىرى) نيۇشىنىڭ ئورنىغا كەلدى. 1933 يىلى شىڭ شىسەي دۇبەن بولدى، جاڭنىڭ ئارقا تىرەكى (ئولكە باشلىغى جىنشۇرىن) يىقىلدى. بۇنىڭغا قارىتا جاڭ ئوچمەنلىك يۇزىسىدىن شىڭ شىسەيگە قارشى جازا يۇرۇشى قىلىشقا پۇرسەت كۇتتى. بىراق ئەسكىرى كۈچى ئازلىق قىلغاچقا قارامىلىق قىلىشقا پىتىنالمىدى.

1934 - يىلى جاڭ بىلەن ما جۇڭيىڭ ئوز - ئارا ماسلىشىپ، شىڭ شىسەيگە قارشى جازا يۇرۇشى قىلىپ، مەغلۇپ بولدى. كۇرە رايونىمۇ ئالتايىسكىلار (كىشىلەر ئاغزىدىكى گەپكە قارىغاندا قىزىل ئارمىيەمىش) تەرىپىدىن تارمار قىلىندى، جاڭ ئوزىنى ئولتۇرۇۋالىش بىلەن ئاياقلاشتى.

جاڭ ئوزىنى ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەي قەينى ئاتىسى چىۋ زۇجۇن (1935 - يىلى)نى ئىلىنىڭ مۇداپىئە سىلىگىلىغا تەيىنلىدى. بۇ چاغدىكى كۇرە چولدەرە، قالغان چوڭراق دۇكانلار تاقالغان، كوپۇنچىسى غۇلجا قاتارلىق جايلارغا كوچۇپ كەتكەن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ يەرگە بەيياڭگۇدىن سۇ كېلەتتى. بۇ سۇنىڭ سۈيدۈكىدىن ئوتىدىغان ئېقىنى توسۇلۇپ قېلىپ، ئىچىدىغان ۋە ئىشلىتىدىغان سۇ يېتىشمىگەچكە، دىخانلار كەينى - كەينىدىن باشقا

يۇرتلارغا كوچۇپ كەتتى. شۇڭلاشقا چىۋزۇڭجۇنمۇ سىلىگىنى غۇلجىغا يوتكىدى، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن كۇرە تېخىمۇ چوللۇشۇپ قالدى.

6. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىدا كۇرەنىڭ ئەھۋالى

1944 - يىلى ئىلى، چوچەك، ئالتاي ئۇچ رايوندا ئىنقىلاۋى ھەركەت قوزغالدى. مىللى ئارمىيەنىڭ بىر قىسمى غۇلجىنىڭ بوشلىغىدىن پايدىلىنىپ (بۇ چاغدا غۇلجىنى ساقلاۋاتقان بىر دىۋىزىيە ئەسكەر مىللى ئارمىيەنى باستۇرۇش ئۈچۈن قورغاسقا كېتىپ، كۇرەدە جاڭ شىجى قوماندانلىغىدىكى بىر پولىك قالغان ئىدى.) غۇلجىنى تېزلا ئىشغال قىلدى. جاڭنىڭ ئەسكەرلىرى شىمالدىكى چوڭ كازارمىغا چېكىنىپ، ئۇچ ئاي تىركەشكەن بولسىمۇ، ئاخىرى پۈتۈنلەي يوقۇتۇلدى.

ئىلىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، مىللى ئارمىيە ئالدى بىلەن سۈيدۈكىنى قورشۇۋالدى، چۈنكى سۈيدۈكىدە ئاشلىق تەمىنات ئىسكىلاتلىرى بولسىمۇ، ئەسكەر ئاز ئىدى (تەخمىنەن بىر پولىك)، بۇ ۋاقىتتا كۇرەدە گەرچە ئامانلىق ساقلاش 4 - پولكى ۋە ئۇيغۇرلاردىن تەشكىللەنگەن بىر پولىك خەلق ئەسكەرلىرى بولسىمۇ، لېكىن خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ "ئىچىدىن ماسلىشىپ" ھەركەت قىلىشىدىن ئەندىسىرەيتتى. شۇڭلاشقا سۈيدۈكنى مۇھاسىرىگە ئېلىنغاندا خەلق ئەسكەرلىرىنى تارقىتىۋېتىپ، شەھەر ئىچىدە قالدۇردى، ئامانلىق ساقلاش پولكى ھەركەت قىلالمايلا، سېپىلىنىڭ 4 دەرۋازىسىنى چىڭ تاقاپ ياتتى. سۈيدۈكى 28 كۈنلۈك

قورشاپ سوقوش قىلىش نەتىجىسىدە مەغلۇپ بولدى، مىللى ئارمىيە قەدەممۇ - قەدەم كۇرەنىڭ شەرقى چوڭ كازارمىسىغا يېتىپ كەلدى، كۇرەدىكى ئامانلىق ساقلاش پولكىنىڭ باشلىغى چىن زىلياڭ ۋە غۇلجىدىن قېچىپ كەلگەن ۋالى دېڭ جۈللار تاقابىل تۇرالماسلىغىنى كۆزى يېتىپ سودىگەرلەر جەمئىيىتىنىڭ باشلىغى گاۋشىڭۇ (ئازاتلىقتىن كېيىن يەر ئىسلاھاتىدا باستۇرۇلدى. ئىسمى گاۋ ××× ھازىرغىچە كۇرەدە تۇرۇۋاتىدۇ) مەجرۇھلار دوختۇرخانىسىنىڭ باشلىغى گۇيېڭكۇي (گومىنداڭنىڭ تەخمىنەن 500 دەك ياردەملىرى بار ئىدى) 6 - بىرىگادىنىڭ باشلىغى لىيۇ ۋېنجۈ قاتارلىقلار شەھەردىن چېقىپ سۇلھى قىلىشقا باردى. سۇلھى مۇزاكىرە قىلىنىدىغان بولدى. شەھەر ئىچىدىكى خەلق قوشۇنىنىڭ لېيەنجاڭى چىڭ ××، قارشىلىق قىلىشقا قۇتراتقۇلۇق قىلغان بولسىمۇ، لېكىن مىللى ئارمىيە شەھەرگە كىرىپ بولغاچقا، قارشىلىغى ئەمەلگە ئاشماي، قالدۇق قىسىملىرىنىڭ ھەممىسى يوقۇتۇلدى. ئامانلىق ساقلاش پولكىنىڭ باشلىغى ۋە قورچاق ۋالىلار ئۇزىنى ئولتۇرۇۋالدى، مەجرۇھلار دوختۇرخانىسىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى قىرىپ تاشلاندى. شۇنىڭدەك نەچچە يۈزلىگەن شەرقى - شىمالىلىق (كوپۇنچىسى گومىنداڭغا ئەسكەر بولغان) لارمۇ ئولتۇرۇلدى. قالغان 4000 دەك ئاھالىنى شەھەرنىڭ جەنۇبىدىكى چوڭ بىر جايغا توپلاپ قويدى. بىر يىلدىن كېيىن، بۇ ئادەملەرنى ۋە قاماپ قويۇلغان بىر قىسىم (2000 دەك ئادەم) ئەسىرلەرنى ئارقا - ئارقىدىن قويۇپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ، شىڭ شىسەي سىستېمىسىنىڭ كۇرەدىكى ھاكىمىيىتىمۇ بەربات بولدى.

(بۇ ماقالىنى ئىلى ئوبلاستى تەمىنلىگەن)

شىنخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى ئىلى قوزغىلىڭى

مۇختەبەر

بۇندىن 70 يىل ئىلگىرى پۈتۈن دۇنيانى زىل - زىلىگە كەلتۈرگەن ئۇلۇق شىنخەي ئىنقىلاۋى 1911 - يىلى 10 - ئوكتەبىردە جۇڭگودا پارتلىدى.

بۇ مەزگىلدە ئىچكى جەھەتتە چىڭ خاندانلىق ھوكۇمىتىنىڭ دەھشەتلىك زۇلمى، تاشقى جەھەتتە جاھانگىرلىكنىڭ قۇل قىلىشى ئارقىسىدا، قاتمۇ - قات ئېزىلىشكە ئۇچراپ، كۇندىن - كۇنگە نامراتلىشىپ ھالسىزلانغان جۇڭگو خەلقى ئازاپ - ئوقۇبەتكە چىدىماي ئاخىرى ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ئۇلۇق شىنخەي ئىنقىلاۋىنى قوزغىدى.

شىنخەي ئىنقىلاۋىنىڭ يالقۇنى بولغان ۋۇچاڭ قوزغىلىڭى ۋۇچاڭ شەھىرىدىكى يېڭى ئارمىيىنىڭ 8 - قورغىنىغا قاراشلىق قۇرۇلۇش 7 - يېڭىدىكىلەر تەرىپىدىن بىرىنچى ئوقنى ئېتىش بىلەن باشلاندى.

توپ ئاۋازى ياڭراش بىلەنلا، قوزغىلاڭچىلار بىر كېچىدە ۋۇچاڭ شەھىرىنى ئىشغال قىلىپ، ئىككى - ئۈچ كۇنگە قالماي خەنياڭ، خەنكۇنى بېسىۋالدى. قوزغىلاڭ تۇنجى قېتىم ئۇخەندە غەلبە قازاندى.

بۇ غەلبە سىگنالى چاقماق تېزلىكىدە پۈتۈن مەم-

لىكەتكە تارقىلىپ، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قوللىشىغا ۋە ھىمايىسىگە ئېرىشتى. چىڭ خاندانلىغىغا قارشى كولىمى ئەڭ زور بولغان بۇ كۈرەش دەرھال پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىغا قانات يايدى. بۇ ئىنقىلاۋى ھەربىر ئەت شۇ چاغدىكى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىغىنى قولغا كەلتۈرۈپ، دېموكراتىك جۇمھۇرىيەت قۇرۇش ئارزۇسىنى مەركەزلىك ھالدا ئەكس ئەتتۈردى.

شىنخەي ئىنقىلاۋى جۇڭگونىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى بىر قېتىملىق ئۇلۇق ئىنقىلاپ بولۇپ، چاھانگىرلىكنىڭ غالچىسى بولغان ئەكسىيەتچى چىڭ خانلىق ھوكۇمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپلا قالماستىن، ئىككى مىڭ يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ھوكۇم سۈرگەن مۇستەبىت فېئودال پادىشالىق تۈزۈمىنىمۇ ئاغدۇرۇپ تاشلىدى.

سۇن جۇڭشەن ئەپەندى باشچىلىغىدىكى بۈرژۇئا ئىنقىلاپچىلىرى جۇڭگو تارىخىدا تۇنجى قېتىم بۇرژۇئا جۇمھۇرىيىتىنى قۇردى. بۇ، جۇڭگو تارىخىدىكى مىسلىسىز زور بۈرۇلۇش باسقۇچى بولۇپ، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن مەملىكىتىمىز يېڭى تەرەققىيات باسقۇچىغا قەدەم قويدى. بۇ جۇمھۇرىيەت جۇڭگو مىنەتكەشلىرىنىڭ دېموكراتىك ئېڭىنى زور دەرىجىدە ئۇستۈردى. ئىنقىلاۋى روھىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتەردى ۋە يېڭى ئىنقىلاۋى كۈرەشنىڭ راۋاجلىنىشى ئۈچۈن پارلاق يول ئېچىپ بەردى.

پۈتۈن مەملىكەتنى قاپلىغان شىنخەي ئىنقىلاۋىنىڭ ئوت يالقۇنى يانار تاغ ھالىتىدە تۇرغان شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقلىرىنىڭ كۈرەش پىلتىسىگە ئوت تۇتاشتۇرۇپ، شىنجاڭدىكى بۈرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاۋى

ھەركىتىنى ئالغا سۈردى. نەتىجىدە پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى چوڭ شەھەرلىرىدە چىڭ خاندانلىغىنىڭ ئىستىبداد ھاكىمىيىتىگە قارشى ئومۇمىيۈزلۈك ئىنقىلاپ دولقۇنى كوتۇرۇلدى.

شىنخەي ئىنقىلاۋى غەلبىسە قازىنىش بىلەن ئىلى رايونىدىكى ئىنقىلاپچىلاردىن بولغان ياڭ زەنشۇي باشچىلىغىدىكى ئىنقىلاۋى پاتىمىدىكىلەر سۇن جۇڭشەن ئەپەندى رەھبەرلىك قىلغان تۇڭمىڭخۇيىنىڭ ھەركىتىنى ئاكتىپ قاناتياياردۇرۇپ، يېڭى ئارمىيە بىلەن گېلاۋخۇيىنىڭ ئىچىگە چوڭقۇر چوكۇپ، ئىنقىلاۋى پائالىيەتلەرنى قاناتياياردۇرۇشقا باشلىدى. ئۇلار ئالدى بىلەن تەشۋىقات ئىشلىرىنى كەڭ ئېلىپ بېرىپ، ئاممىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىغىنى قوزغاشقا ئەھمىيەت بەردى. ئۇرۇشنىڭ ماددىي تەييارلىغىنى ھازىرلاش ئۈچۈن مىجىتلارغا بېرىپ، نامازغا ئىشتىراك قىلغان شەھەر خەلقىغە نۇتۇق سوزلەپ، ئىئانە توپلىدى، تەسىرلەنگەن كەڭ خەلق ئاممىسى ھاياجان بىلەن ئىنقىلاپنى قوللايدىغانلىغىنى ئىپادىلىدى. ھەتتا بىر تۇل ئايال ئالتۇن بىلەيزۈگىنى چىقىرىپ تەقدىم قىلدى، يۇقىرىقى قاتلام قولىنى كېيىپ قېنىنى ئاققۇزۇپ، ئىنقىلاپنىڭ بىرىنچى سېپىگە ئاتلىنىش ھەققىدە قەسەمىيات قىلىشتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىلى ئىنقىلاپچىلىرى ياڭ زەنشۇي قاتارلىقلارنىڭ رەھبەرلىگىدە خەنزۇ، ئۇيغۇر، مانجۇ، موڭغۇل قاتارلىقلار «ئىلى بەيخۇا گېزىتى»②نى چىقىرىپ، ئىنقىلاۋى ئىدىيىلەرنى تەرغىپ قىلىپ، ھەرمىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ ئىنقىلاۋى تونۇشىنى يۇقىرى كوتەردى. شۇنىڭ بىلەن ئىنقىلاپ ئۈچۈن جامائەت پىكرى تەييارلاپ،

ئۇيغۇر، خەنزۇ، خۇيزۇ، موڭغۇل، شۇۋە، سۇلۇن، ئويرات قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ئىنقىلاپقا بولغان ھېسسداشلىغىنى ۋە ياردىمىنى قوبۇل كەلتۈردى.

ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى زۇرغۇن نوپۇزلۇق يۇقۇرى قاتلامدىكى زاتلاردىن ھكسمبەك غوجا، ھۇسەنباي، ياقۇپ باي، سەئىد، ماشگۇك، ماشيۇدىن، گېلاۋخوجا باشلىق- لىرىدىن شۇي سەنتەي قاتارلىقلار قوزغۇلاڭچىلارغا يېقىندىن ياردەملىشىپ، يېزا ئىگىلىك مەسئۇلاتلىرى، ئوتۇك، ئىگەر توقۇم قاتارلىق ماددىي نەرسىلەرنى تەقدىم قىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئىنقىلاپ ۋەزىيىتى ناھايىتى قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا ئۇچقاندەك تېز تەرەققى قىلىشقا باشلىدى.

ئىنقىلاۋي ئارمىيە، ئىشچى - دېخانلار ۋە ئىنقىلاۋي زىيالىلار قىزغىنلىق بىلەن قوزغۇلۇپ چىقىشنى تەلەپ قىلدى. ئىنقىلاپچىلار «پۇرسەت كەلدى، قوزغۇلاڭنى ئارقىغا سۈرۈشكە بولمايدۇ»③دەپ قارىدى.

ئىلى ئىنقىلاۋي پارتىيىسى جۇش ئۇرۇپ راۋاج- لىنىۋاتقان ئىنقىلاۋى ۋەزىيەتتىن پايدىلىنىپ، دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ قوزغۇلاڭ كوتۇرۇشنى رەسمى قارار قىلدى. نەتىجىدە 1912 - يىلى 1 - ئاينىڭ 7 - كۈنى كەچ سائەت 12دە ئىلى قوزغىلىڭى پارتلىدى. قوزغۇلاڭچى قوشۇن شۇكۈنى كېچىسى 5 يولغا بولۇنۇپ ھۇجۇمغا ئاتلاندى. ئىلى فۇخۇاڭ باشچىلىغىدىكى قىسىم شەرقى دەرۋازىغا، پىلك تېيمىن باشچىلىغىدىكى قىسىم جەنۇبى دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلدى. شەرقى دەرۋازا ئىشغال قىلىنسا، تاشقىرىدىكى قوزغۇلاڭچى قىسمىنىڭ ئوڭۇشلۇق ھالدا شەھەرگە كىرىشىگە كاپالەتلىك قىلىشقا بولاتتى. جەنۇبى ئامبار ئىشغال قىلىنسا،

ئوق - دورىلارنى قولغا چۈشۈرۈشكە ئىمكانىيەت تۇغۇلاتتى.

قوزغۇلاڭ كوتۇرۇلگەن كېچىسى، كۈرەنىڭ ئىچىدىكى قوزغىلاڭغا يېڭى زەنشۇي قوماندانلىق قىلدى. ئۇ ئالدى بىلەن شەرقى دەرۋازىغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ، غەلىبە قىلغاندىن كېيىن، بۇ دەرۋازا ئارقىلىق سىرتتىكى ئاتلىق ۋە پىيادە ئەسكەرلەر، پىدايى قىسىملار پولكلىرى شەھەرگە بېسىپ كىردى. قوزغۇلاڭچى قىسىملار جەنۇبى ئامبارغا بېرىپ ئوزلىرىنى تېولۇق قوراللاندۇرۇپ، ئاندىن جياڭجۇن مەھكىمىسى بىلەن دوتۇك يامۇلغا ھۇجۇم قىلدى. جەڭ ئىنتايىن كەسكىن ئېلىپ بېرىلدى. قاخشاتقۇچ زەربىدىن كېيىن جۇرۇنىڭ ھۇھاپىزەتچىلىرى قارشىلىق كۆرسۈتۈپ باقماقان بولسىمۇ، قوزغۇلاڭچى قوشۇن- لارنىڭ قەيسەرلىك بىلەن قىلغان ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي جۇرۇي قېچىپ كەتتى. جياڭجۇن مەھكىمىسى ئىشغال قىلىندى. ئۇزۇن ئوتمەي دوتۇك يامۇلمۇ ئېلىندى. قوزغۇلاڭچى قوشۇن كۈچنى توپلاپ يەنە شىمالى ئامباردىكى بىرقەدەر كۈچلۈك بولغان چىڭ قوشۇنىغا ھۇجۇم قىلدى. ئۇلار تولۇق تەييارلانغان ھالدا ئەتراپنى قاتتىق ھۇھاپە- زەت قىلىپ، ھۇھاپىزەتچىلەر بىلەن بىر مەزگىل قاتتىق ئېلىشقان بولسىمۇ، شىمالى ئامبارنى ئىشغال قىلالمىدى. ۋاقىت يېرىم كېچىدىن ئوتكەن ئىدى. يېڭى زەنشۇي ۋە- زىيەتنى كۆزۈتۈپ، دۇشمەن تەرەپكە تاشقى جەھەتتىن يار- دەمنىڭ يوقلىغىنى، ئىچكى جەھەتتە ئۇلارنىڭ جەڭ قىلىش ئىرادىسىنىڭ ئاجىزلىغىنى مولچەرلەپ، تاڭ ئېتىش ئالدىدا بىرنەچچە يېقىن ئادەملىرىنى ئېلىپ، گۇاڭغۇ④نىڭ ئويىغە بېرىپ، قوزغۇلاڭنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ، ئۇنىڭ تېز-

دىن ئەسكەرلىرىگە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، جۇمھۇرىيەتنى ھىمايە قىلىشنى تەكلىپ قىلدى. بۇ ۋەزىپىنى ئورۇندىسا، ئىلغار قىسىمنىڭ چوڭ دۇدۇسى بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى. گۇاڭفۇ ئوزۇنىڭ تۇزاقتا چۈشۈپ قالغانلىقىنى سەزىپ، ئامالاج بۇ پىكىرنى قوبۇل قىلدى، شۇنىڭ بىلەن ئىلى قوزغىلىڭى غەلىبىگە ئېرىشتى.

1912-يىلى 1-ئاينىڭ 10-كۈنى ئىلى ۋاقىتلىق ھوكۇمىتى رەسمىي قۇرۇلۇپ، گۇاڭفۇ ۋاقىتلىق ھوكۇمەتنىڭ دۇدۇلىقىغا، ياڭ زەنشۇي ھەربىي باش قوماندانلىققا تەيىنلەندى. ئاۋالقى ئەمەلدارلارنىڭ كوپ قىسمى ئوزۇ ۋەزىپىلىرىنى ئوتەشكە قالدۇرۇلدى. ئىچكى ئورۇنلاشتۇرۇشلار ئايا قالاشقاندىن كېيىن، نەنجىڭ ۋاقىتلىق ھوكۇمىتىنىڭ تېلېگرام يولاپ، ئىنقىلاپنىڭ ئوتمۇشىنى مەلۇم قىلدى، ھەمدە شىنجاڭدا، خەنزۇ، مانجۇ، مۇڭغۇل، مۇسۇلمان، زاكزۇ قاتارلىق 5 مىللەتنىڭ ئورتاق ئالغا بېسىش جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنى ئېلان قىلىنىدى. ئىلى ۋاقىتلىق ھوكۇمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى چىڭ خاندانلىغىنىڭ ئىلدىكى ئەكسىيەتچى ھوكۇمرانلىغىنىڭ ئاياقلاشقانلىغىنى جاكالاپ ھەرمىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ۋە قوللاپ-قۇۋۋەتلىشىگە ئېرىشتى. «ھەربى ۋە خەلقلەر ئىنقىلاپ ياشسۇن»⑤ دەپ مەدھىلەشتى. ۋەزىيەت تىنچىپ، خەلق خاتىرجەم ئىشلەپ-ئېچىرىشقا كىرىشتى.

ئىلى ۋاقىتلىق ھوكۇمىتىنىڭ تۇرۇلۇشى چىڭ خاندانلىقىنىڭ شىنجاڭدىكى چىرىكلەشكەن ھوكۇمىتىنى ئاغدۇرۇپ قالماستىن، جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭدىكى تاجاۋۇزچى كۈچلىرىنى گۈمۇ قاخشاتقۇچ زەربە بەردى.

ئىلى ۋاقىتلىق ھوكۇمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىنقىلاپنى

قانداق داۋاملاشتۇرۇش مەسىلىسى نۆۋەتتىكى مۇھىم مەسىلە بولۇپ قالغان ئىدى. شۇ مەزگىلدە ئىلى ۋەزىيىتى ئېغىر ئەھۋالدا بولۇپ، ئىچكى-تاشقى دۇشمەنلەرنىڭ قورشاۋىدا قالغان ئىدى. چىڭ ھوكۇمىتىنىڭ شىنجاڭدىكى سادىق ئەمىرى يۈەن داخۇا جاھىل باۋخۇاڭچەيلەردىن بولغانلىغى ئۈچۈن، ئىلى قوزغىلىڭىغا چىش-تىرنىغى بىلەن قارشى ئىدى. يۈەن داخۇا ئىلىدا جۇمھۇرىيەت ئېلان قىلىش رادىو پروگراممىسىنى رەت قىلىپ، ئىلى قوزغىلىڭىنىڭ غەلىبە مۇناسىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن قوراللىق كۈچ ئۇيۇشتۇرۇپ، چىڭ ۋە شىخو ئەتراپىدا ھۇجۇمغا ئوتمەكچى بولىدۇ. دەل شۇ مەزگىلدە ئىلى قوزغۇلاڭچىلىرى «ھۇجۇمغا ئوتۇپ، باھار بايرىمىنى ئۇرۇمچىدە ئوتكۈزۈمىز»⑥ دېگەن شوئار بىلەن دۇشمەنلىنىڭ ئالدىنى توسۇپ قۇمبۇلاقتا قاخشاتقۇچ زەربە بېرىدۇ. دۇشمەنلەر چېكىنگەندىن كېيىن، قوزغۇلاڭچىلارنىڭ ئاتلىق قىسمى ئىلگىرلەپ كېتىپ، توپچى قىسىم قۇمۇلۇق يېرىدا ئارقىدا قالىدۇ. ئاۋۋال كەتكەنلەر كېيىن قالغانلارنى «ئۇستاتلىق قىلىۋاتىدۇ» دېگەن گۇمان بىلەن نارازىلىق بىلدۇرۇپ، ئوتتۇرىدا زىددىيەت پەيدا بولىدۇ. چىڭ قوشۇنى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى بولۇنىشىدىن پايدىلىنىپ، كورتۇنى قورشىۋالىدۇ. ئۇزۇن ئوتمەي يەنە قۇمبۇلاقنى ئىشغال قىلىۋالىدۇ، پوتۇن قىسىم ھالاك بولۇشقا تاس قالىدۇ. ياڭ زەنشۇي بۇ خەۋەرنى ئاڭلاش بىلەنلا 5 يىڭ ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ جەڭگاھقا بېرىپ جەڭگاھ قوماندانلىق قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ساخار، ئۇيىرات باتالىونلىرىغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، بىرلەشمە ئاتلىق قوشۇنىدىن مىڭچە ئادەمنى يوتكەپ، جەڭگاھ بەلگىلەن

گەن ۋاقىتتا يېتىپ كېلىشنى تاپشۇرىدۇ.

بۇ مەزگىللەر چىڭ قوشۇنلىرىنىڭ قوزغىلاڭچىلار تەرەپكە بولۇپ كەتتى. دەپ تەييارلىقسىز تۇرغان ۋاقىتتا تۇغرا كېلىپ ياڭ زەنشۇي پۈتۈن كۈچىنى ئۈيۈشتۇرۇپ، ئۇچ يولغا بولۇنۇپ، چىڭ قوشۇنىغا قارشى ھۇجۇمغا ئوتىدۇ. دۇشمەن ئالاقزادە بولۇپ، كورتۇنى تاشلاپ شىخوغا چېكىنىدۇ. قوزغىلاڭچىلار شىخونى ئىشغال قىلىپ تۇرۇپ، ھوكۇمەت تەرەپ بىلەن تەنپەنگە كېلىشىدۇ.

ئىنقىلابچىلار چىڭ قوشۇنىنىڭ ئارىسىدا بولۇپ تۇرۇۋاتقانلىقىدىن پايدىلىنىپ، ھەرقايسى ئورۇنلاردىكى گېلاۋخۇيلار بىلەن ئالاقىلىشىشقا ئادەم ئۇەتىپ، تىيانشاننىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىدىكى چىڭ قوشۇنىنىڭ ئارقا سەپىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىدۇ. دەل شۇ مەزگىلدە كۇچار، بۈگۈر، ئاقسۇ، قەشقەر قاتارلىق جايلاردىكى گېلاۋخۇيلار جىددى ھەرىكەتكە كېلىپ، ئىلى قوزغىلاڭچىلىرىنى قوللاپ-قۇۋەتلەپ ئاۋاز قوشۇپ، پۈتۈن شىنجاڭدا ئىنقىلاپ بورىنى جۇش ئورۇپ راۋاجلىنىۋاتاتتى.

1912-يىلى 2-ئاينىڭ 12-كۈنى چىڭ خاندانلىغى تەختتىن چۈشىدۇ. يۈەن شىكەي جۇمھۇرىيەتنى قوللايدىغانلىغىنى جاكالايدۇ. سۇن جۇڭشەن يۈەن شىكەيگە ئوزىنىڭ زۇڭتۇڭلۇق ئورنىنى بېرىدىغانلىغىنى ئېلان قىلىدۇ، ئاخىرى ۋاقىتلىق ھوكۇمەتنىڭ زۇڭتۇڭلۇقىغا يۈەن شىكەي سايلىنىدۇ. لى يۈەنخۇڭ مۇئاۋىن زۇڭتۇڭلۇقىغا بەلگىلىنىدۇ.

1912 يىلى 15 مارتتا مەركىزى ۋاقىتلىق ھوكۇمەت شىنجاڭغا رادىيو گىراممافون ئۇەتىپ، ئىلگىركى شۇڭفۇ (ئەمىر)نى دۇدۇغا ئوزگەرتكەنلىگىنى ئۇقتۇرىدۇ، ئۇزۇن ئوتمەي

27-مارتتا، مەركىزى ۋاقىتلىق ھوكۇمەت يەنە بىر قېتىم رادىيو گىراممافون ئۇەتىپ، «ئۇرۇشنى دەرھال توختۇتۇش» يۇيرۇغنى چۈشۈرىدۇ. دەل مۇشۇ مەزگىلدە يۈەن داخۇا داۋاملىق يېڭىلىپ تۇرىۋاتقانلىغى ئۇچۇن، دەرھال ئىلى ۋاقىتلىق ھوكۇمىتىنى ئۇرۇش توختۇتۇش بىتىمى تۇزۇشكە مەجبۇرلايدۇ. ئاخىرى ئىككى تەرەپ چوچەكتە سۇلھ قىلىدۇ. ياڭ زېڭشىن ھىلى-مىكىرلىك ۋاستىلار بىلەن ئىنقىلاپچىلارنى تەسلىم يولۇشقا ئۇندەيدۇ، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ئىلى ۋاقىتلىق ھوكۇمىتى ئەمەلدىن قالىپ، ئىنقىلاۋى پارتىيە رەھبەرلىك قىلغان ئىلى قوراللىق قوزغىلىڭى تەل-توكۇس مەغلۇپ بولىدۇ

ئىلى قوزغىلىڭى — شىنخەي ئىنقىلاۋىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، چىڭ خاندانلىغىنىڭ شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچى ھوكۇمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ زور غەلبىنى قولغا كەلتۇرگەن بولسىمۇ، بارلىق بۇرژۇئا ئىنقىلاۋىنىڭ تەقدىرىگە ئوخشاش ئاخىرقى ھىساپتا مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشتى.

ئىلى قوزغىلىڭى نىمە ئۇچۇن مەغلۇپ بولدى؟

ئىلى قوزغىلاڭچىلىرى ھەرىللەت خەلقىنىڭ ئىنقىلاپقا بولغان ھېسداشلىقىنى قولغا كەلتۇرگەن بولسىمۇ، ئاممىغا تايىنىدىغان ۋە ئاممىنى ھەرىكەتكە كەلتۇرىدىغان ھەقىقى بىر ئىنقىلاۋى لۇشيەن بولمىدى، پەقەت خۇيداڭ ۋە يېڭى ئارمىيە بىلەنلا چەكلىنىپ قالدى. كەڭ ئىشچى-دېخانلار ئاممىسىنى تولۇق ھەرىكەتكە كەلتۇرمىدى. يولداش ماۋزېدۇڭ كورسەتكەندەك، «پۈتۈن مەملىكەت ئاھالىسىنىڭ 90 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدىغان ئىشچى-دېخانلار ئاممىسىنى سەپەرۋەرقىلغاندىلا، جاھانگىرلىكنى يەڭگىلى بولىدۇ، فېئودالىزىمنى يەڭگىلى

بولىدۇ.» ⑧

ئىلى قوزغىلىڭى چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئىلىدىكى ئەكسىيەتچى هوكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغان بولسىمۇ، كۆچلۈك ئىنقىلاۋى هاكىمىيەت قۇرۇپ چىقالمىدى. هاكىمىيەت ئىچىدىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەرنى باستۇرمىدى. هاكىمىيەتنىڭ قايسى سىنىپنىڭ قولىدا بولىدىغانلىقىنى، يۇرگۈزگەن سىياسىتىنىڭ قايسى سىنىپنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغانلىقىنى تونۇپ يېتەلمىدى، بۇنىڭ بىلەن ئىنقىلاپ مۇۋەپپەقىيەتسىز چىڭ خاندانلىقىنىڭ جىياڭجۇنى گۇاڭدۇڭنىڭ قولىغا ئوتۇپ كەتتى. ئىلى ۋاقىتلىق هوكۈمىتى كۇنا گۇەنليانۇ، كۇنامىللىتارىستلار رىنىڭ دۇنياسىغا ئايلىنىپ كەتتى. شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئەشەددى دۇشمىنى ياڭ زىڭشىن تۈلكىلىك بىلەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئاجىزلىغىدىن پايدىلىنىپ "كېلىشتۇرۇش" ئارقىلىق ئىلى قوزغىلىڭىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى تارتىۋالدى.

ئىلى قوزغىلاڭچىلىرى جاھانگىرلارغا نىسبەتەن خام خىيالدا بولۇپ، جاھانگىرلارنىڭ ماهىيىتىنى تولۇق تونۇپ يېتەلمىدى، شۇڭلاشقا ئۇلار قوزغىلاڭنىڭ هارپىسىدا شىنجاڭنى يالماپ يۇتۇۋېتىشكە تەييار تۇرغان چارروسىيەدىن «بىتەرەپلىكنى ساقلاشنى» تەلەپ قىلدى.

ئىلى قوزغىلىڭىنىڭ مەغلۇبىيىتى بىرگە شۇنداق بىر هەقىقەتنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، ئۇ بولسىمۇ جۇڭگو مىللى بۇرژۇئازىيىسى ئۇزۇنتۇق ئاجىزلىقى ۋە مۇۋەسسەچىلىگىنى ئىنقىلاپنى ئادەققىچە ئېلىپ بارالمايدۇ. ئىنقىلاپتىكى تۈپ مەسىلە بولغان هاكىمىيەت مەسىلىسىنىمۇ تولۇق هەل قىلالمايدۇ.

يولداش ماۋزېدۇڭ كۆرسەتكەندەك: «جۇڭگو مىللى بۇرژۇئازىيىسى مۇستەملىكە ۋە يېرىم مۇستەملىكە بۇرژۇئازى-

ىيسى بولغانلىقتىن، ئىقتىسادى ۋە سىياسى جەهەتتە ئادەتتىن تاشقىرى ئاجىز بولغانلىقتىن، ئۇ يەنە بىر خاراكتېرنى يەنى ئىنقىلاپ دۇشمەنلىرى ئالدىدىكى مۇۋەسسەچىلىگىنى ساقلاپ قالغان. جۇڭگو مىللى بۇرژۇئازىيىسى ئىنقىلاپ مەزگىلىدىمۇ جاھانگىرلىكتىن پۈتۈنلەي ئايرىلىپ كېتىشنى خالىمايدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇ، يىزدلاردىكى يەرئىجارىسى ئېكسپلاتاتسىيىسى بىلەن زىچ باغلانغان، شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ جاھانگىرلىكنىڭ تەل-توكۇس ئاغدۇرۇپ تاشلاشنى خالىمايدۇ، ۋە ئاغدۇرۇپ تاشلىيالمايدۇ هەم، شۇنداق قىلىپ، جۇڭگو مىللى بۇرژۇئازىيىسى جۇڭگو بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ ئىككى تۈپ مەسلىسىنىڭ، ئىككى تۈپ ۋەزىپىسىنىڭ هېچ قايسىسىنى هەل قىلالمايدۇ»

ئىلى قوزغىلىڭىنىڭ مەغلۇبىيىتى شىنجاڭدىكى هەرمىللەت خەلقىنە ئىنتايىن چوڭقۇر تەجرىبە ساۋاق ئېلىپ كەلدى، ئۇ بولسىمۇ ئەكسىيەتچى، هاكىمىيەتكە، جاھانگىرلىككە نىسبەتەن هەرگىز خام-خىيال قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى، ئۇلارغا قارشى ئەڭ قەتئى، ئەڭ ئۇزۇل-كېسىل كۈرەش قىلىش لازىملىقىنى تونۇتتى. شىنجاڭدىمۇ ھېۋدالىزىم ۋە جاھانگىرلىكنىڭ زۇلمىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىمغىچە هەرمىللەت خەلقىنىڭ ئازاتلىققا چىقىشى مۇمكىن ئەمەسلىگىنى چۈشەندۈردى. بۇ ئىنقىلاۋۇار ۋەزىپىنى پەقەت پۇرولېتارىيات ۋە ئۇنىڭ ئاۋانگارت قوشۇنى — جۇڭگو كومموپنىستلار پارتىيىسى مىليونلىغان خەلق ئاممىسىغا رەھبەرلىك قىلىپ، جاپاغا چىداپ كۈرەش قىلىش ئارقىلىقلا ئەمەلگە ئاشۇرالايدۇ. جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ پۈتۈن بىر تارىخى جەريانى شۇ بىر هەقىقەتنى ئىسپاتلىدى.

ئىلى قوزغىلىڭى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، شىنجاڭ

تاریخی یاك زېكشىن باشچىلىغىدىكى قاراڭغۇ زۇلمەتلىك
مىللىتارىستلارنىڭ ھوكۈمرانلىق دەۋرىگە قەدەم قويغان بولسىمۇ
لېكىن شىنخەي ئىنقىلاۋىدىي قوزغىغان ئىنقىلاپ دولقۇنى ئۇزۇلمەس
ئېقىم سۈپىتىدە، شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئازاتلىق
ئۈچۈن ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىنى جۈگگو يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ ھەيۋەتلىك قايناملىغا ئېلىپ كىردى.

ئىزاھاتلار:

① گىلاۋخۇي — چىڭ دەۋرىدىكى ئاممىۋى مەخپى تەشكىلات رەھبىرى لاۋداگى.

② «ئىلى بەيخۇا گېزىتى» — 1910 - يىلى 3- ئايدا كۈرە شەھرىنىڭ شىمالىي كوچىسىدا خەنزۇ، موڭغۇل، مانجۇ، ئويغۇر 4 مىللەت تىلىدا نەشر قىلىنغان. بۇگېزىت تۇڭمىڭخۇينىڭ تەشۋىقات قورالى بولۇپ، شىنجاڭدا ئەڭ دەسلەپ پەيدا بولغان بۇرژۇئا گېزىتى.

③ «شىنخەي ئىنقىلاۋىنى ئەسلەش خاتىرىلىرى» 5 - قىسىم 506 - بەت (خەنزۇچە نەشرى)

④ گۇاڭفۇ — چىڭ خاندانلىغىنىڭ ئىلىدىكى جياڭجۇنى.

⑤ «شىنخەي ئىنقىلاۋى» 7 - قىسىم (431 - بەت) (خەنزۇچە نەشرى)

⑥ «شىنخەي ئىنقىلاۋى» 5 - قىسىم 507 - بەت (خەنزۇچە نەشرى)

⑦ «شىنخەي ئىنقىلازى» 7 - قىسىم 435 - بەت.

⑧ ماۋزېدۇڭ «تاللانما ئەسەرلەر» 2 - توم 428 - بەت (ئۇيغۇرچە نەشرى)

⑨ ماۋزېدۇڭ «تاللانما ئەسەرلەر» 2- توم 625 - بەت (ئۇيغۇرچە نەشرى)

"چىرا ۋەقەسى" توغرىسىدا تەكشۈرۈش دوكلادى

خوتەن كەسپىي سىنەن مەكتىۋى تەكشۈرۈش گورۇپپىسى خېۋېرتومۇر تەرجىمىسى

كىرىش سوز

1911 -يىلى پارتلىغان شىنخەي ئىنقىلاۋى شىنجاڭدا غايەت زور دولقۇن قوزغىدى. 1912- يىلى 6- ئايدا ئىچكى، تاشقى جەھەتتە ھەمىمىنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان چىرا ۋەقەسى ئەشۇ دولقۇننىڭ بىۋاستە ئىنكاسى بولۇپ، چىرىيدە ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلغان ھەر مىللەت خەلقلىرى چار پادىشاسىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق ھەركەتلىرىگە قارشى تۇرۇپ غەزەپ بىلەن قورقماستىن، ئېگىلمەستىن كۈرەش قىلغان قەھرىمانلىقلىرىنىڭ بىر ئىپادىسى.

كوزنى يۇمۇپ ئاچقۇچىلىك يېرىم ئەسىر ئوتۇپ كەتتى. ئەپسۇسلىنىدىغىنى يېرىمىز شۇكى: بوگۈنكى كۈنگە قەدەر بىز كورگەن تارىخلاردا چىرا خەلقىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى قىلغان قەھرىمانانە كۈرەشلىرىنىڭ ئوتۇشى ۋەباش - ئاخىرى توغرىسىدا تەپسىلى خاتىرىلەر ئىنتايىن

كەمچىل. بار بولغان ماتېرياللارمۇ شۇ ۋاقىتتىكى خەت چەكلە
ۋە دېلولار ياكى چەتئەللىكلەرنىڭ ماتېرياللىرى، سوز - چو
چەكلەردىن ئىبارەت بولۇپ، بىرمۇنچە جايلىرى ئەملىي ئەھ
ۋالغا ئۇيغۇن ئەمەس. ئەينى ۋاقىتتا ۋەقەگە قاتناشقان
ياكى ئوز كوزى بىلەن كورگەن كىشىلەرنىڭ تولىسى ئالەمدىن
ئوتتى. بەختكە يارىشا ھايات قالغانلار ئانچە كوپ ئەمەس
بۇگۇنكى كۇنگە قەدەر كەڭ خەلق ئاممىسى مەدھىيىلەپ كەلگەن
تارىخىي ئىزلار ۋاقىتنىڭ ئوتۇشى بىلەن كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن
كوتۇرۇلۇشكە باشلىدى. پارتىيە مەركىزى كومىتېتى خوتەن
ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ يوليورۇغى، ۋىلايەتلىك مەدەنىي
ماتارىپ ئىدارىسىنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى ئارقىسىدا سەھەن
مەكتىۋىدىكى مەسئۇل يولداشلار نەق مەيداندا بىر قېتىملىق
تەكشۇرۇش يۇرگۇزۇشمىزنى بەلگىلىدى. تەكشۇرۇش جەريانىدا
چىرا ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆسى، مەدەنىيەت بۇرتى
دۇڭفاڭخۇڭ گۇڭشېڭدىكى يولداشلار نۇرغۇنلىغان يارەم
كورسەتتى. بىز ئۇلارغا كوپ رەھمەت ئەيتىمىز.

بۇخىل خىزمەتنى ئىشلەشتە تەجرىبىمىز كەمچىل
بولغانلىقتىن ھەرخىل شەرت - شارائىتلار چەكلىمىسىگە ئۇچ
رىدۇق. ئايرىم ھال سوراش ۋە سوھبەت يىغىنلىرى
ئوتكۇزۇش ئارقىلىق ۋەقەنىڭ پۈتۈن جەريانىنى ئاساسى
جەھەتتىن ئېنىقلاپ چىققان بولساقمۇ، قىسمەن ۋاربىيانتلار
تېخى ئايدىڭلاشمىدى. بۇندىن كېيىن تۇزۇتۇپ تولۇقلىماق
چىمىز.

خوتەن بىلەن كىرىيە ئارىلىغىدىكى چىرا ناھىيىسى 10-
ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بىرەر مىڭ ئائىلىلىك 3 مىڭ ئاھالە
ئىگە يېزا بولۇپ كىرىيە ناھىيىسىگە قارايتتى. يېزىنىڭ

ھەركىزى بۇگۇنكى چىرا ناھىيىسىنىڭ غەربى شىمال بۇر-
جىسىغا توغرا كېلىدىغان كوكمەتتە بولۇپ، دۇڭفاڭخۇڭ
گۇڭشېڭنىڭ 19 - دادۇي ئەتراپىدىكى جايلارغا توغرى
كېلەتتى. ئانچە ئۇزۇن بولمىغان بىر گىنە كوچىنىڭ ئىككى
تەرىپىدىكى ئېگىز - پەس ئويلەر ھازىرمۇ ئەسلىدىكى قىيا-
پىتىنى ساقلاپ قۇرماقتا. ئەيتىشلارغا قارىغاندا ئۇ چاغلاردا
بازار كۇنلىرى ئىنتايىن قىزىپ كېتەتتى. جانلىق بازار بو-
لاتتى. بۇغداي، قوناق ساتىدىغان ئاشلىق بازىرى، قوي، كالا،
ئات، ئېشەك ساتىدىغان مال بازىرى، دوپپا بازىرى، ئوتۇك باز-
ىرى ھەر خىل كىيىم - كېچەك ساتىدىغان بازارلار بارئىدى. ئا-
دەتتە دائىم سودا قىلىدىغان 16-17 دەك دۇكان بولۇپ،
چېبەرقۇت، گەزمال، كوندىلىك ئىستىمال بۇيۇملىرى ساتاتتى.
تومۇرچى، مىسكەر، زەرگەرلەر ۋە ئايالارغا خاس ھالقا
ياسايدىغان دۇكانلارمۇ بار ئىدى. بۇ يەردە يەرلىك مال ۋە
ئىچكى ئولكىلەردىن كەلتۈرۈلگەن تاۋار سودىسى بولۇپلا قال-
ماستىن، ھىندىستان ۋە روسىيەدىن كەلتۈرۈلگەن كالاش، ئوتۇ-
ك، گەزمال قاتارلىق مالالارمۇ سېتىلاتتى. شۇڭا بازارغا ئولاش-
قان يەرلىك خەلق توپى ئىچىدە دائىم دېگىدەك ھىندى سودە-
گەرلىرى ۋە روسىيەدىن كەلگەن سودىگەرلەر پەيدا بولۇپ قا-
لاتتى. ئولار بىرمۇنچە سانائەت مالىلىرى ئالغاچ كېلىپ، زور
ئوركۇمدىكى تېرە، يۇڭ، يىپەك، ئوچەي قاتارلىقلارغا ئالماش-
تۇرۇپ كېتەتتى. بازارنىڭ ئوپچورىسى باراقسانلاشقان
قوۇم بارخانلىرى ۋە كەڭ مۇنبەت تېرىلغۇ يەرلەر بىلەن
ئورالغان ئىدى. يېرى مۇنبەت، ياز كۇنلىرى ئۇزۇن بولۇپ
يىلدا ئىككى قېتىم ھوسۇل ئېلىنىدىغان ياكى 2 يىلدا 3 قېتىم
ھوسۇل ئېلىنىدىغان زىرائەتلەر تېرىلاتتى. بۇ يەرلەر بۇغداي،

قوناق ئوستۇرۇشكه ئۇيغۇن بولۇپلا قالماستىن، قوغۇن، ئانار قاتارلىق مۆلەرگىمۇ ئۇيغۇن بولۇپ، يېقىن ئەتراپتىكى خوشنا جايلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا سازاۋەر ئىدى.

شۇ ۋاقىتلاردا پۈتۈن چىرانىڭ تېرىلغۇ مەيدانى 50 مىڭ مو ئەتراپىدا بولۇپ، كوپۈنچىسى پومىشچىك، بايلارنىڭ قولىدا ئىدى. چوڭراقلىرى بىرەر مىڭ مو، ئاز ئىگەللىگەنلىرىمۇ 200 مودىن ئارتۇق يەرگە ئىگە ئىدى. يېرى يوق ياكى ئاز يەرگە ئىگە كەمبەغەل دېخانلار بايلارغا ئورتاقچىلىق قىلىپ ھايات كوچۇرەتتى. ئېغىر زۇلۇم ۋە ئېكسپلاتاتسىيىگە ئۇچرايتتى. يىللىق مەھسۇلات ئەگەر 10 چارەك بولسا، 3 چارەك ئاشنى ئۇرۇقلۇققا، قالغان 7 چارەك ئاشنى ئىجارىسىگە تولەيتتى. بەلگىلىك ۋاقىتتا دېخانلار بايلارغا ھەقسىز ئەمگەك ئىشلەيتتى. ئاش يېتىشمەسلىكتەك قىيىنچىلىقتا قالغاندا دېخانلار پومىششكلاردىن جازانە ئاش ئالاتتى. بىر چارەك قوناق ئالغان بولسا، كۈزلىگى بىر چارەك بۇغداي ياكى ئىككى چارەك قوناق تولەيتتى.

دېخانلار ئېغىر يەرئىجارىسى ۋە جازانىخورلارنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيىسىگە ئۇچراپلا قالماستىن، بەلكى ئېغىر باج - سېلىق ئازاۋىغىمۇ گىرىپتار بولاتتى. ئەگەر بىر قوي ساتسا 60 تىيىن باج تولەيتتى. ھەتتا پوچتكەشلەرنىڭ (خەت توشىغۇچىلار) ئات - ئۇلاق خىراجەتلىرىمۇ دېخانلارنىڭ بېشىغا چېچىلاتتى. كەڭ دېخانلار ئاممىسى يىل بويى ئاچ - يالىڭاچلىق ئازاۋىدا جان تالىشاتتى. شۇنىڭدەك سۇ مەسلىسىدىمۇ كىشىلەر ھەمىشە بوغۇلۇپ قالاتتى. تەكلىماكاننىڭ جەنۇبى ئىتەكلىرىدە ھاۋا كېلىماتى ئېنتايىن قۇرغاق بولۇپ، دېخانچىلىققا ئىشلىتىلىدىغان سۇ مەسلىسىدە كوئېنلۇن تاغلىرىنىڭ قار - سۇلىرىغا

تايىناتتى. 7 - ئايدىن 10 - ئايغىچە تاغ سۇيى كېلەتتى. بۇ چاغدا سۇ بايباشات بولاتتى. باشقا پەسىللەردە بولۇپمۇ 4-5- ئايلاردا زىرائەتلەرنى سۇغۇرىدىغان سۇ يوق بولۇپلا قالماستىن، ھەتتا ئادەم ئىچىدىغان سۇمۇ سىلىسسىمۇ جىددىلىشىپ كەتتى. شۇ ۋاقىتلاردا كىرىيە ناھىيىسىدىن تەيىنلەنگەن بەگنىڭ قول ئاستىدا ئاقسۇ بېشى (مىڭ ئويلۇك باشلىغى) بىر ئادەم، مىرشەپ (مىراپ) بىر ئادەم بولاتتى. بەگە ئوز تەۋەلىگىنى 16 مەلىگە ئايرىپ ھەر مەلىگە يۇز بېشى قويىاتتى. مىرشەپنىڭ قول ئاستىدا نوۋەت بىلەن سۇ ئىچەتتى (يەر سۇغۇراتتى) يۇز بېشى ئەگەر بىرىيگىرمىنى باشقۇرسا بىركىچە - كۈندۈز سۇ ئىچەتتى. ئەگەر ئىككى يىگىرمىنى باشقۇرسا ئىككى كىچە-كۈندۈز سۇ ئىچەتتى. سۇ كىشىلەرنىڭ جېنى ئىدى. يىللىق تىرىكچىلىك دەل شۇ سۇغا قاراشلىق بولغىنى ئۈچۈن، سۇغۇرۇش نوۋىتى كەلگەندە جاننى تىكىپ قوپۇپ كۈرەشكە چۈشكەندەك جىددىلىك بولاتتى.

سىيىت ھاجىنىڭ چىرىغا كېلىشى

تەخمىنەن 1907 - يىلى 5- ئايلاردا، بۇ ياقا يۇرتتا توساتتىن بىر مېھمان پەيدا بولۇپ قالدى. يېشى 40 لارغا يېقىنلاشقان. ئورتا بوي، قارامتۇل، ئوروق يۈزلۈك ۋە ئازىراق چېچەك ئىزلىق بۇ ئادەم، ئۇزۇن چېچىنى گەدىنىگە چۈشۈرۈپ تارايتتى. بىر تۇتام چېچى دائىم دىگدەك بېيىپ تۇرىدىغان كوزلىرىدىن ئاسان چۈشۈنۈپ بولمايدىغان قۇۋلۇق چىقىپ تۇراتتى. غەرىپ پاسونىدا كىيىنگەن بۇ ئادەم ئارغىماقتا مىنىپ ئەچىنەبى قىياپىتىدە چىرىغا كېلىپ شەرىپ

ئىسملىك بىر ئادەمنىڭ ساريىغا چۈشتى. (بۇساراي ھا-
زىرقى چىرادىكى خەلق مەيدانىنىڭ ئەتراپىغا توغرى كە-
لىدۇ.) ئۇ ھەر ۋاقىتتا ئارغىماقتا مىنىپ ئوزىنى كورسىتەتتى.
يەرلىك خەلق ئىچىدە ئوز ئابرويىنى تېخىمۇ كوتۈرۈش
ئۈچۈن رۇسچە "زاكازچى" دەپ يېزىلغان ئىزناكنى كوكرىگىگە
ئېسىۋالاتتى. چىرانلىك جۈغراپىيە ئورنى شەرقتە كىرىمگە 170
يول، غەربتە لوپقا 130 يول كېلىدىغان بولغاشقا، ھەر
ئىككى تەرەپنىڭ ئىدارە قىلىشى قىيىن بولغانلىقتىن ئۇستىگە
چىرا ئاھالىسىنىڭ خۇراپىلىغى كۈچلۈك بولغاشقا، سىيىت ھاجى
بۇيەردە چوڭ ئىش قىلىش قارارىغا كېلىپ سارايدىكىلەر-
گە ئۈزۈن ئۇرۇپ بىر ئاز تىجارەت قىلىمەن دەپ ئەيتقان.
سارايۇەن كۈر مىڭ يولۇچىلارنى كۈتۈپ ئوزاتقان بولسىمۇ،
بۇنىڭغا ئوخشاش ئەجنەبىچە كىيىنگەن يولۇچىنى تېخى بىر-
مىچى قېتىم ئۇچراتقانلىقى ئۈچۈن دەسلىۋىدە بىر ئاز ھەيران
بولۇپ قانداق قىلىشنى بىلمىگەن بولسىمۇ، كېيىنچە بۇ ئادەمگە
ئاستا-ئاستا يېقىنلاپ كوپلىگەن يەرلىك ئەھۋاللاردىن مەلۇمات
بەرگەن.

سىيىت ھاجى ئوزىنى ئورتا ئازىيادىن كەلگەن ئەنجانلىق
دەپ تونۇشتۇرۇپ تولۇق ئوزبەكچە سوزلەيتتى. يەرلىك ئۇ-
ئۇرچە سوزنى تولۇق بىلمىسۇ، ئەمما سوزلىمەيتتى. ۋاقىت ئۇيـ
زارغانسېرى كىشىلەر، ئوزىنى ئەجنەبى دەپ ئاتىۋالغان بۇ ئا-
دەمنىڭ تېگى - تەكتىنى چۈشۈنۈشكە باشلىدى. سىيىت ھاجـ
نىڭ كىچىك خوتۇنىنىڭ جىيەنى تۇرسۇنىنىيازخان (ھازىر 84
ياش) چىرا دۇكانچۇك گۈكشې 19 - داۋىيدە ئولتۇرۇشـ
لۇق بۇ ئايالنىڭ يەرگەن ماتېرىالى ۋە ئۇن ئالغۇغا ئېلىنغان
سوزى بار) قاتارلقلارنىڭ ئەسلىمىسىگە قارىغاندا سىيىت ھاجى

خوتەنلىك داموللا سىيىت ئەھەت دېگەنىنىڭ ئوغلى بولۇپ
15-16 ياش چاغلىرىدا ئوز بېكىستانلىق سودىگەرلەرگە
ئەگىشىپ تاشكەنت، ئەنجانغا بېرىپ پارچە - پۇرات ئىش
قىلىدۇ. كېيىنچە دىنى مەكتەپلەردە بىر مەزگىل ئوقۇغاندىن
كېيىن شۇ يەردە تۇرۇپ قېلىپ تىجارەت قىلىدۇ. رۇسىيىگە
گىراژدان بولىدۇ. كېيىن قەشقەرگە يېتىپ كېلىدۇ. 20 -
ئەسىرنىڭ باشلىرىدا چار پادىشاسى، تۇرلۇك يوللار بىلەن
جۇڭگوغا غالجىرانە تاجاۋۇز قىلغاندا بۇ غالچا قەشقەردىكى
رۇس كونسۇلخانىسىنىڭ تاپشۇرۇغى بىلەن يەركەن، قارغـ
لىقلارنى بىرقۇر ئايلىنىپ بۇيەلەردە تۇرالما يدىغانلىغىغا كوزى
يېتىپ، ئاخىرى تىجارەتچى دېگەن قالپاق ئاستىدا خوتەنگە
كېلىپ خوتەن بىلەن چىرا ئوتنۇرىسىدا قاتناپ سودا قىلىدۇ.
دەسلەپتە خوتەندىن نەچچە يۈز پارچە گىلەم ئېلىپ چىرىغا
ئاپىرىپ سېتىپ ھەر بىر گىلەمدىن 5 سەزدىن تەڭگە پايدا ئالـ
دۇ. سېتىپ بولالمىغانلىرىنى ئالداپ يۇرۇپ چىرىلىق تىجارەتـ
چى كېرىم دېگەنگە بىر يىلدىن كېيىن پۇلىنى تولەشكە يۈز دانە
گىلەم تۇتقۇزىدۇ. ئەمما يېرىم يىل بولماستىنلا كېرەمنى
قىستاپ پۇل ئالىدۇ. شۇنداق قىلىپ چاپسانلا نۇرغۇن
پايدا تاپىدۇ. بىراق ئۇ قوۋلۇق - شۇملۇق بىلەن ئىش
قىلغانلىقتىن تىجارەت قىلغانسېرى ئىش راۋاج تاپمىدى.
ئۇ بىر قېتىم باشقىچە يول تېپىش ئۈچۈن ھاشىم دېگەن بىلەن
شېرىكلىشىپ 25 سەر تەڭگە ئۇگمە ياساتتى. ئۇ چاغلاردا
چىرىدا ئۇگمە دەيدىغان بىر نىمە يوق ئىدى. يېزىلىقلار
بۇ يېڭى نەرسىنى كورسە تالىشىپ سېتىۋالىدۇ، بۇ ئارقـ
لىق جىق پايدا ئالغىلى بولىدۇ دەپ ئويلىغان ئىدى. بىراق
دېغانلار ئالدى ئوچۇق چاپان كوڭلەك كېيىپ بىلىنى بەلۋاغ

بىلەن باغلايتتى. پۇلى يارلارمۇ ئالدى ئوچۇق پەرىجە كىيىپ گۈللۈك چاسا رومال بىلەن بىلىنى باغلايتتى. شۇڭا بۇ يەردە تۇگمە لازىم بولمىغانلىقتىن ھېچكىم ئۇنى سېتىۋالمىدى. سىيىت ھاجىنىڭ بۇ تىجارىتى قوروق خىيالغا ئايلىنىپ قالدى. ئەمما ئۇ مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەيتتى. بىر كېچىسى ئەل ئۇيقىغا كەتكەندە ياساتقان تۇگمىلەرگە كىرسىن چېچىپ ئوت يېقىۋېتىدۇ. ئەرتىسى يامۇلغا بېرىپ سارايۇەن 200 سەرتەكچىلىك مىلىمغا ئوت قويىۋەتتى تولەپ بەرسۇن دەپ ئەرز قىلدى. چىرا ئامبىلى ئۇنىڭ سوزىگە ئانچە ئىشەنمىگەن بولسىمۇ لېكىن رۇسىيە پۇخرالىرىنى خاپا قىلماي دەپ سارايۇەن تۇردى ئاخۇن ئوز باھاسى بويىچە تولەپ بەرسۇن. ئەگەر تولەپ بەرمىسە 300 پالاق ئۇرۇلىدۇ. قىلىچە كەچىلىك قىلىنمايدۇ دەپ ھوكۈم چىقىرىدۇ. ئادەتتە كىچىككىنە سارايى ئىگىسىدە نەدىمۇ 200 سەر كۆمۈش بولسۇن؟ شۇڭا ئۇ تەن جازاسى تارتىشقا مەھكۇم بولىدۇ. ئۇ چاغلاردا يامۇل كىشىلىرى پالاق بىلەن ئۇرغاندا ئوشۇقىنىڭ ئېچ تەرىپىگە تاش قويۇپ تاشقى ئوشۇققا ئۇراتتى. يامۇل ئادەملىرى تۇردى ئاخۇنىنى ئەشۇ ئۇسۇلدا ياتقۇزۇپ ئۇرۇپ ئولگىدەك ھالەتكە كەلتۈرۈۋەتتىدۇ. يۈز پالاق ئۇرۇلغاندا ئۇرۇلغۇچىنىڭ پۈتى ئىشىپ كېتىدۇ. دەسلەپتە تۇردى ئاخۇن تاياقنىڭ زەربىدىن ناھەرىيات قىلىپ ئەتراپىدا تۇرغان كىشىلەرنى لەرزىگە كەلتۈرىدۇ. بىراق بارغانسېرى ئاۋازى ئوچۇپ ھوشىدىن كېتىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ چىرىدا بۇ كاززاپنىڭ ئېتى چىقىدۇ. يوۋاش دېخانلار ئۇنى كورگەندە خۇددى ئالۋاستىغا ئوچراپ قالغاندەك قورقوشۇدۇ. بىراق ئادەم تولا بولغانلىقتىن ئۇنى

ھىمايە قىلغۇچىلارمۇ بار ئىدى. مەسىلەن ئابلىز قارى دېگەندەك سىيىت ھاجىغا ئېيتقات قىلاتتى.

ئابلىز قارى قەشقەر قوغانلىق بولۇپ، دەسلەپ چىرىغا كەلگەندە ئوزىنى دىنى ئادەم دەپ يۇقۇرى كوتەرگەن ئىدى. كېيىنچە توغراقلىقتىكى ئىمىن شاۋاپنىڭ يەر-مۇلكىنى سېتىۋالغاندىن كېيىن سودىگەرچىلىك قىلىشقا كىرىشتى. ئۇ، ئاساسەن ئەتلەش-شايىچىلىك قىلىدى، 60 ياشلارغا كىرىپ قالغان پاكار-دوغلات بۇ ئادەم، سەمىز ۋە مىختا كورىنەتتى. ئوزىنى ياخشى كۆتكەنلىگى ئۈچۈن قارامتۇل يۈزىدىن دائىم ياغ تەپچىرەپ پاقىراپ تۇراتتى. بۇ قېرى ئەبلەغ دەل شۇ چاغلاردا ئوزى ئۈچۈن قاقتى-سوقتى قىلىشقا ئۇستا بىر ئادەمگە مۇھتاج ئىدى. سىيىت ھاجىمۇ بۇ يەردە دەسسەپ تۇرغىنىدەك بىر جايغا مۇھتاج ئىدى. شۇڭا بۇ ئىككىسى ئوز-ئارا مەنپەئەت ئىھتىياجىدىن شېرىكلىشىۋالدى. بەش ئايدىن كېيىن ئابلىز قارىنىڭ كىشىگە ئوڭاي يېقىپ قالمىغان سەتەك قىزى مەرەمخان سىيىت ھاجىنىڭ ئايالى بولۇپ قالدى.

ساختا مۇھاجىر بولۇپ، ھەرخىل ئەسكىلىكلەرنى قىلىپ خوجايىنى چار پادىشاسىنىڭ پايدىسىغا ئىشلەش

سىيىت ھاجى چىرىغا ئورۇنلاشقاندىن كېيىن قەشقەر-دىكى چار رۇسىيە كونسۇلخانىسى ئۇنىڭغا تاپشۇرغان ۋەزىپىنى كۆندىن-كۈنگە كۈچەپ قىستاشقا باشلايدۇ.

تارىخى تەرەققىياتلارغا ئەگىشىپ جۇڭگو بىلەن غەرپ-

نىڭ قۇرۇقلۇقتىكى ئالاقىسىنى تەدرىجى يوسۇندا دېڭىز قاتنىشى ئىگەللىگەن بولسىمۇ، لېكىن تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبى ئىتتەك-لىرىدىكى بوستانلىقلار — قەدىمقى يىپەك يولىدىكى مۇھىم مەنزىللار، ئارقىلىق يەنىلا خوشنا ئەللەر بىلەن كىچىك دائىرىدە خەلق ئارىسىدىكى سودا تىجارەت قاتنىشى مەۋجۇت بولۇپ كەلدى. چار پادىشاسى ئېلىمىزنىڭ غەربىي شىمال رايونلىرىغا پىلە قۇرۇتمەك يەپ كىرىشنى ھامان شۇ تىجارەت يولى بىلەن سىڭىپ كىرىشتىن باشلىغان ئىدى. بەزەن چەتئەل سودىگەرلىرى بۇ يەرلەردە پايدا بارلىغىنى كۆرۈپ مۇنبەت جايلاردا ئورۇنلىشىپ قالاتتى، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى سودا - سېتىقتا يولۇنۇپ ھايات كوچۇرەتتى، بەزىلىرى كونسۇلخانىلارنىڭ كوز - قۇلىغى بولۇپ يەنى تىجارەت نامى ئاستىدا جاسۇسلۇق ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، خوجايىنلىرىغا ئاخبارات يەتكۈزۈپ بېرەتتى. سىيەت ھاجى ئەنە شۇنداق ئىككى قوللۇق ئادەم ئىدى. ئۇ چىرىغا كەلگەندىن كېيىن، ئۇزىنىڭ زومىگەرلىك تەسىرىنى ئۇلغايتىپ قەشقەردىكى چارروسىيە كونسۇلخانىسىغا خىزمەت كورسۇتۇش ئۈچۈن، بىر تۈركۈم كىشىلەرنى تارتىپ رۇس مۇھاجىرلىرىنى كوپەيتىدۇ. ئەمما مۇھاجىرلەرنى كۆرگەن 20 نەچچە ئائىلىلىكلاردىن باشقا ئوز ۋەتىنىگە يۇز ئورۇشنى ھېچكىم خالىمايتتى. سىيەت ھاجى ئوز ئىشىنى راۋاج تاپتۇرالماي تۇرغان ۋاقىتتا، كوتۇلمىگەن بىر ئىش ئۇنىڭغا زور مەدەت بەردى.

1906 - يىلى شىنجاڭ ھوكۈمىتى تەرىپىدىن ھەرقايسى ناھىيىلەردە شياۋتاڭ مەكتەپلىرى ئېچىپ ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارغا خەنزۇ تىلى ئوقۇتۇلسۇن دېگەن بۇيرۇق ئېلان

قىلىندى. بۇنىڭغا بىنائەن چىرىدىمۇ شياۋتاڭ مەكتەپ قۇرۇلدى. بەزەن مۇتەئەسسىپ باي، پۇمىشچىلار ۋە ئولىمالار بۇ پۇرسەتتە ئاممىنى قورقۇتۇپ، كىمكى بالىسىنى شياۋتاڭغا كىرگۈزۈپ خەنزۇچە ئوقۇتسا، ئودانىڭ غەزىۋىگە ئۇچرايدۇ دەپ ئوسەك تارقاتتى. قورقۇچ سالىدىغان مۇنداق ئوسەك سوزلەرنى ئاڭلىغان سودىگەر نۇرۇل ھاجى مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرگەن بالىسىنى قايتۇرۋالدى. ئۇ بىر قېتىم تۇققىنى غوپۇر ئاخۇنغا: بالامنى مەكتەپتىن چىقىرۋېلىش ئۈچۈن، قانچە پۇل كەتسىمۇ مەيلى! دېگەندە غوپۇر ئاخۇن سىيەت ھاجىنىڭ يېنىغا بېرىپ: مەلىزدىكى نورۇل ھاجىنىڭ بالىسىنى شياۋتاڭ مەكتەپكە تۇتۇۋالغان ئىكەن، ئۇ ئادەم بالامنى قوتقۇزۇۋېلىش يولىدا بىر - ئىككى مىڭ سەرتەڭگە كەتسىمۇ مەيلى دەيدۇ، ئوزلىرىنىڭ بىرەر ئاماللىرى بارمۇ؟ دەيدۇ. سىيەت ھاجى ئۇنىڭغا قاراپ غولىنى شاپىلاقلاپ تۇرۇپ: ئەرتە ئۇكىشى مېنىڭ قېشىمغا كېلىپ 2 يېرىم سەرتەڭگە خەشلەپ بېرگۈزۈنامە سېتىۋالسۇن، ھەممە ئىش ھەل بولىدۇ دەيدۇ. ئەتىسى نۇرۇل ھاجى، سىيەت ھاجىنىڭ ئويىغا كېلىپ ئۇنىڭ ئالدىغا 2 يېرىم سەرتەڭگە قويىدۇ. ئاڭغىچە سىيەت ھاجى ھويلىسىغا توپلاپ تەييارلاپ قويغان بىرمۇنچە ئادەملىرىگە قاراپ: بۇ ئادەم (نۇرۇل ھاجىنى كورسۇتۇپ) ئاتىسى ھەمدۇللا ئەسلىدە ئوشلۇق بولۇپ چىرادىكى مازارلارنى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن كېلىپ بۇيەردە ئولتۇرۇشلۇق بولۇپ قالغان. نۇرۇل ھاجىنىڭ ئوغلى تورسۇن نىيازنى شاۋتاڭ مەكتەپكە تۇتۇۋاپتۇ. خەنزۇچە ئوقسا خۇدانىڭ غەزىۋىگە ئۇچرايدۇ. لېكىن رەھمىدل خۇدا بۇ ئادەمنىڭ ئەتجانلىق

بولغانلىقىنى نەزەردە توتۇپ قەھرىدىن كەچتى. قېنى بىز بۇنىڭ ئۈچۈن بىر دوئا قىلايلى. بۇ كىشى پۇشمان قىلىپ توۋە قىلسۇن: دېگەندە تەييارلاپ قويغان ئادەملارنىڭ ھەممىسى يۈزىنى قىبلىگە قىلىپ ئولتۇرۇپ دۇئاغا قول كوتۇرىدۇ: سىيىت ھاجى دەرقام تۇرغان ئادەملارنى گۇۋاچى قىلىپ كىرىيە ئامبىلغا بىر پارچە خەت يېزىپ نۇرۇل ھاجىنىڭ قولىغا بېرىدۇ. نۇرۇل ھاجى كىرىيە ئامبىلغا خەتنى ئېلىپ بارغاندا ئامبال كورۇپ چەتئەل ئادەملىرىنىڭ ئىشى بولغاشقا دەرھال جاۋاپ خەت يېزىپ سەن بۇ خەتنى مەكتەپكە كورسەتسەڭ بالاڭنى قايتۇرۇپ بېرىدۇ" دەيدۇ. نۇرۇل ھاجى چېرىغا كېلىپ خەتنى مەكتەپكە تاپشۇرۇپ بالىسىنى قايتۇرۇپ چىقىپ كېتىدۇ. "سىيىت ھاجىنىڭ يۈزى نىمىدىگەن چوڭ!" بۇ گەپ تارقالغاندىن كېيىن داماگۇ ۋە گولاخمادىكى 50 نەچچە باي دىخان ئائىلىلىرى سىيىت ھاجىنى ئىزدەپ كېلىپ رۇس يۇخراسى بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. سىيىت ھاجى بۇ پۇرسەتتە ئۇلارغا گۇۋانامە تارقىتىپ بېرىدۇ ۋە قاقتى-سوقتى قىلىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ سىيىت ھاجىنىڭ تەسىرى چوڭۇيىدۇ. سىيىت ھاجى چېرىدا سۇ مەسلىسى يۈرتىنىڭ جان تومۇرى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر چۈشۈنۈپ، ئابلىز قارى ۋە شۇنىڭدەك پۇل-مېلى بار روسىيە پۇخرالىرى بىلەن بىرلىشىپ، ئەتراپىغا لۇكچەكلەرنى توپلاپ چىرانىڭ پوتۇن سۈيىنى ئىگەللىۋالىدۇ. روزى ھاجى دېگەن بىر كىشى ھىراپلىق قىلىپ ئەنجانلىق بولغالارنىلا سۇبىلەن تەمىنلەيدۇ. ئۇ تۈمىغىنى ياكى بەلۋىغىنى ئوستەڭ بويىغا تاشلاپ قويسىلا، بەلگە بولۇپ تۇراتتى. ھەچكىم ئۇنى يوتكۈپ

تەلمەيتتى. ئەگەر ئۇلارنىڭ سۈيى ئۇچ كۈنلۈك بولسىمۇ، ئون كۈنلەپ سۇغۇراتتى. بۇيانقىلارنىڭ 5 كۈنلۈك سۈيى بولسا، ئاران 2 كۈن يەر سۇغۇرالايتتى.

1910-يىلى توۋەن جاي، ماخمال دېگەن جايلاردىكى دىخانلار ئوز يەرلىرىنى سۇغۇرالماي زىرائەتلەرنىڭ سۇسىزلىقتا قۇرۇپ كېتىۋاتقانلىغىنى كورۇپ بىمارام بولاتتى. سىيىت ھاجى ئەشۇنداق ۋەزىيەتنىڭ بولۇشىنى كۈتەتتى ۋە كىمنىلا كورسە: "نىمە غەم قىلىسىلە!. ماڭا ئەگىشىپ رۇسىيە پۇقرالىغا كىرىسىلار، يالغۇز سۇغۇرۇش مەسىلىسىدە ئەركىن بولۇپلا قالماستىن، بەلكى باجمۇ تولىمەيسىلە" دەيتتى. شۇنىڭ بىلەن پومىشچىك، باي دىخانلار بىر-بىرلەپ ئۇنىڭ قويىغا ئوزىنى ئاتاتتى. ئاتا-بوۋىلىرىدىن تارتىپ چىرىيدە ياشىغان يەرلىكلەر سىيىت ھاجىغا 20 ياكى 25 سەر تەڭگە تولەپلا دەرھال مۇھاجىرلىق گۇۋاناممىسى ئېلىپ ئەنجانلىق بولۇۋېلىپ باشقىلاردىن بىر دەرىجە ئۇستۇن بولۇۋالاتتى. ئاقساقال تۇردى ئاخۇنمۇ بۇنىڭ سىرتىدا قالمىدى، ئۇ راسا تەۋەككۇلچى ئىدى. ئۇنىڭ ئاتىسى ئالماس ئەزەلدىن چىرىيلىك بولۇپ چەتئەلگە بارمىغان ئىدى. تۇردى ئاقساقال، سىيىت ھاجى بىلەن مۇناسىۋەت باغلىغاندىن كېيىن بىر دومۇلاپلا ئوشۇق بولۇۋالدى. ئۇنىڭ بېشىغا روسىيە بايرىغىنى ئېسىپ رۇس مۇھاجىرلىرىنىڭ باشلىغى بولۇۋالدۇ. ئاتا-بوۋىسىدىن تارتىپ سېرىق ۋە كوساك ھەللىرىدە ياشاپ ئوتكەن ئۇرۇغلارمۇ روسىيە پۇخراسى بولۇشنىڭ بۇ قەدەر ھەشەمەتلىك بولىدىغانلىغىنى كورۇپ، بوۋىلىرىمىز ئەنجاندىن كوچۇپ كەلگەن دەپ ئوزگەرتۇالدى

ئومۇمەن ئۇ چاغدا روسىيە گۇۋانامىسى ئالغانلار كۆكرىسگە نى كېرىپ ئەركىن يۈرەتتى. سودا قىلسا باج تولىمەيتتى. سۇغۇرۇش ئىشلىرىدا تېخىمۇ ئەركىن ئىدى. ئوزى ئىشلىتىپ بولالمىغان سۇنى باشقىلارغا ساتاتتى. بىر مو يەرنى سۇغۇرۇدىغان سۇغا بەش مىسقال تەڭگە ھەق ئالاتتى. بۇخىل ئۇسۇلدا سىيىت ھاجىغا بېقىندىغان ئادەم بارغا نىسبەتى كۆپەيدى. ئادەتتە توغرى كەسىپ قىلىپ يەيدىغان بىكارچىلارمۇ بۇنىڭدىن نەپ چىقىدىغانلىقىنى كۆرۈپ سىيىت ھاجىغا تول-چوماق بولۇشقا باشلىدى. لىكىن بىر نۇركۆم ھەقىقى ئادەملەر ئۇز ۋەتىنىدىن يۇزئۇرۇشنى خالىماي. ئۇ تەرەپكە ئوتمىدى. شۇڭا سىيىت ھاجى قاتتىق قولىلۇق قىلىپ ئۇلارنى ئوزىگە بېقىندۇرۇش يولىنى تۇتقان ئىدى.

سېرىق ئوستەڭ بويىدا سۇلايمان ئىسمىلىك دىخان، تېرىغان كومىمە قوناقلىرىنىڭ سۇسىز قۇرۇپ كىتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ سۇ زومىگىرى سىيىت ھاجى بىلەن زاكۇنلىشىدۇ. نەتىجىدە ئۇنىڭدىن سۇ ئېلىشنىڭ ئورنىغا بىر مۇنچا دۇمبا يەيدۇ. ئايالى پاتمىخان سۇلايمان ئاخۇنغا مەسلىھەت بېرىپ: "بولدى قىلىڭ! بىز قانداقمۇ ئۇلارغا تەڭ كېلەلەيمىز. ئۇلارنىڭ پۇلى بار ھەم كۆچى بار. ئەنجان پۇقراسى بولساق بولايلى، ئەسكى ئىش قىلىمساقلا بولىدىغۇ!؟" دىدى. بۇ ئىككىسى مەسلىھەتلىشىپ، زىرائەتلەرنى يېغىپ ئەيتقاندا ئۇزھايا تىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن، دەرت-ئەلىمنى ئىچىگە يۇتۇپ، رۇس پۇخرالىغىغا ئوتۇپ "ئەنجانلىق" بولۇشالدى. سۇ قىس چاغلاردا ئەنجان پۇقرالىرى سۇغا قىستالمايتتى. سېرىقتىكى غۇلام ئىسمىلىك مۇھاجىر ئوز يېرىدىن ئاشقان سۇنى بىكاردىن بىكار جاڭگالغا قويۇۋاتقا-

قاندا مىك بېشى زۇمرەت ئۇنىڭدىن سۇ تەلەپ قىلىپ 16 ئادەم ئىشەكنده غۇلام كۆلۈپ كېتىپ: "ماقۇل مەن كەتمەن ئەكىلىپ سىلەرگە سۇ ئېچىپ بېرەي! دەپ ئويىگە بېرىپ ئىشىكىگە مېنىپ خوجايىنىنىڭ ئويىگە باردى. سىيىت ھاجىنى كۆرۈپلا بىچارە قىياپەتكە كىرىۋېلىپ: زۇمرەتنىڭ ئادەملىرى مېنى ئولتۇرۇپ قويۇشقا قىل قالدى، مېنى قۇتقۇزۇۋېلىڭ! دەيدۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان سىيىت ھاجى غۇلام ۋە باشقا يالاقچىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۇچىتاندەك زۇمۇرەتنىڭ ئويىگە ماڭدى. بالا-قازا ئوز ئايىغى بىلەن دېگەندەك زۇمرەت ئۇلارغا بازاردا ئۇچراپ قالدى. غۇلام يۈگۈرگەن بويى بېرىپ زۇمرەتنى ئورۇشقا باشلايدۇ. زۇمرەت ئاچچىغى كەلگەن بولسىمۇ قارشى تۇرۇشقا مۇمكىن بولماي ئاخىرى ئوي-ماكانىنى تاشلاپ باشقا يۇرتلارغا كېتىشكە مەجبۇر بولدى.

مەنپەئەت بىلەن قايمۇقتۇرۇش، تەھدىت سېلىپ قورقۇتۇش ئارقىلىق قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە "ئەنجان پۇخرالىرى بولغانلار كوپۈيۈپ گۇۋانامە ئالغانلار 200 دىن ئاشىدۇ. سىيىت ھاجىنىڭ قوللىشى ئاستىدا ئۇلارنىڭ بەزىلىرى يەرلەرنى ئوزىگە قوشۇۋالدى، بەزىلىرى بازارنى ماناپول قىلىۋالدى، يەرلىك ھوكۈمەتنى كوزىگە ئىلماي ئوزمەيلىچە كورەڭلىدى. بۇ ئەھۋالنى كىرىيە ئامبىلى ئاڭلىغان بولسىمۇ چەكلەشكە كۈچى يەتمەيتتى. ئۇلارنىڭ ئۇستىدىن ئەرز قىلىدىغانلار بارغانسېرى كوپەيگەن بولسىمۇ، قۇرۇق بۇيرۇقنى ئېلىپ قايتاتتى. كىرىيە ئامبىلى چىرا بىگىگە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ: يۇرتۇڭلاردا رۇس مۇھاجىرلىرى يەر-زىمىن، جاي-مولۇك سېتىۋالمەن دىسە ھەرگىز سېتىپ بەرمەڭلار!"

دگەن بولسىمۇ، بۇ سوز ئەملگە ئاشۇرغىلى بولمايدىغان قۇرۇق سوزدىن ئىبارەت ئىدى.

"ئەنجان پۇخراسى" ھوسۇيۇن مەمەت ئىسملىك بىرسى ئوستەڭ بويىدىكى ئومەر ئاخۇن دىگەنىنىڭ ئويىنى سېتىۋالىدۇ. ئۇچاغدا مۇلۇك سودىسىدىكى توختام خەتلەرگە بەگ بىلەن قازى موھۇر باساتتى. ھوسۇيۇن مەمەت، ئەنجان پۇخرالىرىغا يەر-زىمىن سېتىپ بېرىلمىسۇن دەيدىغان بۇيرۇقنىڭ بارلىغىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، ئەمما ئارقا تىرىگىگە ئىشىنىپ توختام خەتنى بەككە ئاپىرىپ مەجبۇرى تامغا باستۇرماقچى بولىدۇ. بەگ بىرتەرەپتىن ئامبالنىڭ بۇيرۇغىغا خىلاپ كېلىشتىن تارتىنسا يەنە بىرتەرەپتىن: ئەنجان پۇخراسىنى خاپا قىلىپ قويۇشتىن ۋەھىمە قىلىپ كۆلۈپ تۇرۇپ: "قازىغا موھۇر باستۇرساڭلا بولىدۇ" دىدى. ھوسۇيۇن مەمەت خەتنى قازىغا ئېلىپ بارسا، تۇرسۇن مەمەت قازى خەتكە بەگنىڭ تامغا باسمىغانلىقىنى كۆرۈپ، ئالدى بىلەن بەگ تامغا باسسۇن ئاندىن مەن موھۇر قويىمەن دەيدۇ. يوسۇيۇن مەمەت ئاچچىقى كېلىپ سېيىت ھاجىغا ئەرز قىلىدۇ. سېيىت ھاجى بۇ مەسىلە ئوزىنىڭ چىرىدا ئۇزۇن مۇددەت تۇرۇش مەسىلىسىگە مۇناسىۋەتلىك ئىش دەپ بىلىپ غەزەپ بىلەن قازىنىڭ ئالدىغا بېرىپ گەپ سوز سورىماستىنلا ئىككى شاپىلاق ئۇرىدۇ ۋە باشقا قازىلارغا موھۇر باستۇرمەن دەپ چىقىپ كېتىدۇ. قازى تورسۇن مەمەت داۋلىسى بولسىمۇ سوزلۇشۇشكە مۇمكىن بولمىغانلىقتىن دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ مازار غوجامغا بېرىپ ئون نەچچە كۈن يېتىۋالىدۇ.

زۇلۇم كىشىلەرنى بوي سۇندۇرسىمۇ لىكىن بويسۇنمايدىغانلارمۇ بولىدۇ. ھازىر چىرا دۆڭقاڭخۇك گۈڭشې 15-دادۇي ئەزاسى خوجا ئالىمنىڭ ئاتىسى روزى ئەھمەت بويسۇنمىغانلاردىن بىرسى. سېيىت ھاجى ئۇنى يېرىم ئاي قاماپ ئوستەڭ بويىغا ئېسىپ ئۇرغان بولسىمۇ يەنىلا باش ئەگمىگەن ئىكەن. سېيىت ھاجى چىرا بازىرىدا زومىگەر بولۇپلا قالماستىن داماگۇ، گولاخما قاتارلىق جايلاردىمۇ ھەركەتلىنىپ، ئەنجان پۇقرالىرى"نى كوپەيتتى. كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن سىلىق يولىلارنى، بولۇپمۇ دىنى تەسىرىدىن پايدىلىنىپ ئوز ئىناۋىتىنى ئوستۇرمەكچى بولغان سېيىت ھاجى ئاتىغا مىنىپ ئوك تەرەپىگە قىلىچ، سول تەرىپىگە قورئان ئېسىپ ئامىنى قايموقتۇراتتى. بۇ ئەبلەخ چىرىغا كېلىپ ئانچە ئۇزۇن ئوتمەيلا مىرزا خەيبەر ھاجىنىڭ مەدرىسەسىدە ۋەزىپە ئوتىدى. ئەسلىيەتتە خېلى بۇرۇنلا ئەنجان پۇخراسى"نىڭ مەدرىسىنى قۇرماقچى بولغان ئىدى. لىكىن يەرلىك ئاممىنىڭ قارشى تۇرۇشىدىن قورقاتتى. كېيىن قازى بىلەن يامانلىشىپ قالغاندىن كېيىن باشقا بانا تېپىپ ماخمالى مەلىسىدە ئوستەڭ ياقىسىدىن مىرزەم ھاجىنىڭ يېرىنى سېتىۋېلىپ ئەنجان مەدرىسە"سىنى سالدى. مەدرىسە پۇتكەندە قەشقەرىدىن ئوزىگە خىزمەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئاخۇن ئېلىپ كەلدى. مەدرىسىدىكى مىرزا خەيبەر ھاجى 16 تالىپ بەردى. بۇ تالىپلار سېيىت ھاجىغا كورۇنۇپ قويغاندىن كېيىن، تولىسى ئوقۇشقا كەلمىدى. كېيىن ئابلىز قارى مەلىدىكى ئەنجان پۇخرالىرىنىڭ بالىلىرىنى توپلاپ ۋەزنەسىھەت قىلغاندىن كېيىن تالىپلار كوپۇيۇشكە باشلىدى.

بۇلار ئاتاقتا تالىپ بولسىمۇ ئەمىلىيەتتە ئابىلىز قارى بىلەن سىيىت ھاجىنىڭ قوللىرى ئىدى.

چىرا خەلقنىڭ قارشى تۇرۇشى سىيىت ھاجىنىڭ زور-لۇق-زومبۇلۇق قىلىپ خەلقنى بوزەك ئەتكەنلىگىگە يەرلىك خەلق نارازى ئىدى. ئادەتتە ئاچچىقى كەلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە، سوزلىيەلمەيتتى. بەزەنلىرى ئاستىرتىن شىكايەت قىلاتتى. سىيىت ھاجىنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى قاغاپ تىللايتتى. ھەچكىم ئوتتۇرىغا چىقىپ كوپچىلىكنى باشلاپ بۇ ئالۋاستى بىلەن كۈرەش قىلىشتا جۈرئەت قىلالمايتتى. سۇپۇرگە ئىسىملىك بىر ئادەم ئوتتۇرىغا چىقىپ كوپچىلىككە باشلامچىلىق قىلىپ سىيىت ھاجى بىلەن قاتتىق كۈرەش قىلدى.

سۇپۇرگە توپا مەلىسىدىن بولۇپ 40 ياشلارغا كىرگەن ئورتا ھال ئاۋقەتچى ئىدى. ئۇنىڭ بىر قانچە سارايلىرى بار ئىدى. ئادەتتە جەمىيەت ئىشىغا قىزغىن ئارىلىشىدىغان، خەقنىڭ ھمايىسىگە ئىگە ئىناۋەتلىك ئادەم ئىدى. كىشىلەر بىلەن ياخشى مۇئامىلە قىلىدىغان ئوچۇق كوڭۈل بۇئادەمگە يولدا كىچىك بالا سالام قىلسىمۇ، ھورمەت بىلەن ئېھتىرام بىلدۇرىدىغان كەمتەر ئادەم ئىدى.

سىيىت ھاجىنىڭ زوراۋانلىغىنى كورۇپ تۇرغان سۇپۇرگە خېلى بۇرۇنلا يۇرتداشلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ قارشى تۇرۇش قارارىغا كەلگەن ئىدى. ئۇ ھەمىشە بىر تۇركۈم تونۇشى مۇجمەل ئادەملەرگە نەسىھەت قىلىپ مەسىلىنى ئەتراپلىق چۈشۈنۈپ باشقىلارنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كەتمەسلىكنى ئاگاھلاندۇراتتى. سىيىت ھاجىدىن تاياق يىگەنىدىن كېيىن ئوي-جايىنى تاشلاپ كەتكەن

زۇمرەتكە سۇپۇرگە نەسىھەت قىلىپ: "سەن ئوي-ماكانىڭنى تاشلاپ ياقا يۇرتلاردا يۇرسەڭ بالايى-ئاپەتتىن قۇتۇلۇپ كەتكىنىڭ ھېساپلىنامدۇ؟ ئۇنداق ئەمەس. بىز ئويلۇشۇپ باشقىلاردىن سوزلۇشۇپ كورەيلى" دەپ ئۇنى ئوز يېنىدا تۇتۇپ قالدى. سىيىت ھاجى سۇپۇرگە ئاخۇننى خۇددى كوزىگە قادالغان مىق، تېنىگە سانچىلغان تىكەندەك كورۇپ ئۇنى يوقۇتۇۋېتىشكە ئامال ئىزدەيتتى. بىراق سۇپۇرگىنىڭ جەمىيەتتە ئىناۋىتى بولۇپ بىر توپ جامائەت ھمايە قىلغاشقا سىيىت ھاجى قاتتىق قوللۇق قىلىشتا ئامال قىلالماي، باشقىچە ئۇسۇل قوللىنىماقچى بولدى. بىركۈنى سىيىت ھاجى ئوزىنىڭ غالچىسى ئىدرس تاتارلىق 4 ئادىمىنى ئەگەشتۈرۈپ توپا مەلىسىگە كىرىپ كەلدى. بۇ چاغدا سۇپۇرگە ئوز ھويلىسىدىكى سۇپىدا ئولتۇرۇپ تەرجىمە قىلىنغان بىر دىنى كىتابىنى ئوقۇۋاتاتتى. سىيىت ھاجى ئۇنىڭ ئىشىگى ئالدىغا كەلگەندە سۇپۇرگىنىڭ ھويلىسىدىن بىرمۇ ئادەم چىقمىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ قائىدىسىدا كەلگەن مېھمانغا ئوي ئىگىسى ئالدىغا چىقمىسا، ئۇ مېھمان قارشى ئېلىنمىغان ھېساپلىنىدۇ. ئەمۇ سىيىت ھاجى ھويلىغا ئوسۇپ كىرىپ يىراقتىنلا كۇلۇپ ئامانلىق سوراشتى. سۇپۇرگە ئۇنىڭ كەلگىنىگە قىمىرلاپمۇ قويمىدى. سىيىت ھاجى ئالغاچ كەلگەن تەڭگە پۇللارنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويۇپ قېلىنلىق بىلەن: ئىنىم چىرا بويىچە يالغۇز سەنلا يارايسەن! باشقا ھەچكىم ماڭا يارىمايدۇ" — دىدى. "خاتىرجەم بولۇڭ ھەممە ئىش سۇپۇرگە مولىنىڭ قولىدىن ئوتىدۇ" — دىدى سۇپۇرگە سوغۇققىنە كۇلۇپ، سىيىت ھاجى ئۇنىڭ ئېغىز ئاچقانلىغىنى كورۇپ پۇرسەتنى

قولدن بەرمەي: سۇپۇرگە ئاكا، بىزنىڭ ئىشقا ئارىلاشمايدىغانسىز؟! كوپچىلىك ئىناقلىشىپ ئوتتۇرىغا نەسىھەت قىلىشىپ ياخشى! سۇپۇرگە بۇ سوزنى ئاڭلاپ چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ سەيت ھاجىغا قولىنى سانچىپ: "سىلەر بىزنىڭ جۇڭگو زېمىنىدا قانۇنسىز ئىشلارنى قىلساڭلار، بىزنىڭ كارىمىز بولماسلىق ۋىژدانسىزلىق بولىدۇ، دەپ بىرمۇنچە تىللاپ سەيت ھاجىنى ئېغىز ئاچتۇرغىلى قويمىدى.

قەيسەر سۇپۇرگە ئاكا يالغۇز ئەمەس ئىدى. يېقىن خوشنىسى توختى ئاخۇن. سەيت ھاجىنىڭ ياخشى نىيەتتە كەلمىگەنلىگىنى كۆرۈپ، بىر ئەھۋال تۇغۇلمىسۇن دەپ بىرنەچچە ئادەم توپلاپ ھويلا ئەتراپىدا تۇرۇشقان ئىدى. بۇلاردىن بەزىلىرى شۇ ۋاقىتتىكى تارىخنىڭ جانلىق پاكىتى بولۇپ ھازىرمۇ ھايات بار.

سەيت ھاجى تامغا ئۇسسۇۋلىپ قۇيرۇغىنى چۈسىگە قىسىپ قاپىتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. لېكىن سۇپۇرگە ئۇلارنىڭ توختاپ قالمايدىغانلىغىنى بىلىپ سەيت ھاجى بىلەن ئاخىرغىچە كۈرەش قىلىش قارارىغا كەلدى.

ئەتىسى، ئەتىگەنلىكتە سۇپۇرگە بىر مەسلىھەتتىكى بىرمۇنچە ئادەملەرنى توپلاپ مەسلىھەت قىلغاندا، سېرىق مەللىك زۇمرەت، كانچارلىق قۇناجى، ئىساق ئېقىنبېشى: غول ئېرىقتىكى ھامۇت ئېقىنبېشى، مەمەت سەيدى: ماخمالىلىق مەمەت دوغا بەگ، رۇستەمباي، توغراق ئىگەردىكى مەمەت شىبىرىپ خەلىپەت، ئوچالىق توختى بەگ، جىرقىدىكى ياقۇپ ھاجى، بازاردىكى تۇرسۇن مەمەت، كېرىم ھاجى قاتارلىق 17 نەپەر خالىس ئادەملار قەسەمىيات قىلىشىپ: "سەيت ھاجىنىڭ چىرا خەلقلىرىنىڭ شىللىسىغا مىنىپ

زوراۋانلىق قىلىشىغا قەتئى يول قويمايمىز. دەۋا قىلىشقا قانچە پۇل كېتىشىدىن قورقمايمىز، بىر سەردىن 17 سەر، 17 سەردىن 170 سەر؛ 170 سەردىن 1700 سەر كەتسىمۇ چىرا خەلقىغە ئېغىرچىلىق سالماسىتىن ھەممىنى ئۆزىمىز چىقىرىمىز، مەخسەتكە يەتمىگىچە ھەرگىز توختاپ قالمايمىز دېيىشتى. مەسلىھەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئۇلار تەرەپ - تەرەپ بىلەن ئالاقە باغلاپ ئۆز كۈچىنى ئۇلغايتتى ۋە باشقىلارنىڭ قوللاپ قۇۋۋەتلىشىنى قولغا كەلتۇردى.

بۇ چاغدا سەيت ھاجى چار پادىشاسىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا تەپ تارتىماستىن ھاكاۋۇرلۇق قىلاتتى. بولۇپمۇ 1911 - يىلى 9 - ئايدا مۇئاۋىن كونسۇل بەيرۇنىس خوتەنگە كېلىپ سەيت ھاجى قاتارلىقلار بىلەن كۆرۈشۈپ يەل بەرگەندىن كېيىن تېخىمۇ ھاكاۋۇرلىشىپ كەتتى.

سەيت ھاجىنىڭ بۇ قەدەر غالجىرانە ھەرىكەت قىلالىشىدا ئارقا تىرىگى بارلىغىنى بىلگەن سۇپۇرگە، ئۇنىڭغا قارشى كۈرەش قىلىشتا يالغۇز ئۆز كۈچىنىڭ يېتەرسىزلىگىنى چۈشۈنۈپ يەرلىك ھوكۇمەتنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن 1912 - يىلى 2 - ئايدا سۇپۇرگە، زومرەت قاتارلىق 17 كىشىنى باشلاپ كىرىيە ئامبىلىغا سەيت ھاجىنىڭ سۇنى ئېگەللىۋالغان، جۇڭگو پۇخرالىرىنى ئەنجان پۇخرالىسى بولۇشقا مەجبۇرلىغان قىلمىشلىرى ئۈستىدىن ئەرز قىلدى. كىرىيە ئامبىلى شىن يۈڭچاڭ سەيت ھاجىنىڭ زور تۇركۈمدىكى ئاممىنى ئازغاشتۇرۇپ باج - خىراج تولىمەيۋاتقان زومىگەرلىكلىرىنى بىلىپ نارازى بولغان بولسىمۇ، لېكىن چارروسىيە كونسۇلخانىسىنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا تۇرۇ-

ۋاتقان "ئەجنەبى دارىنلەر"گە گەپ قىلىشقا جۇرئەت قىلالـ
مای سۇپۇرگە باشلىق دەۋاگەرلەرنى بىرنەچچە ئاي جىم
يېتىپ تۇرۇڭلار ددى. سۇپۇرگە قەتئى قارشىلىق كورسۇ-
تۇپ: "بىز جىم تۇرالمايمىز. زىرائەتلىرىمىزنى شۇنچە ئۇ-
زۇنغىچە سۇغۇرالمىساق، قۇرۇپ كەتمەمدۇ؟ بىز جۇڭگۇ
پۇخراسى سىز ئادالەتتە چىڭ تۇرۇپ بىزگە مەدەت بىرد-
شىڭىز كېرەك!" دەپ تەلەپ قويدى. كىرىيە ئامبىلى بۇ
ئەھۋالنى خوتەنگە مەلۇم قىلدى. خوتەن ئامبىلى تاڭ-
يۇنجۇڭمۇ ئوخشاشلا قورقۇنچاقلىق قىلىپ، دېلىل ئىسپات
تولۇق ئەمەس دەپ بانا كورسۇتۇپ بىر تەرەپ قىلمىدى.
سىيىت ھاجى تېخمۇ غالجىرلىشىپ ھاكاۋۇرلۇق بىلەن چىرىغا
قايتىپ كېلىپ ھەيۋىسنى كورسۇتۇش ئۈچۈن مەھەللىگە
كىرىش بىلەنلا ئۇنىڭ غالچىلىرى 3 پاي ئوق ئېتىپ ئو-
زىنىڭ غەلىبە قىلىپ قايتىپ كەلگەنلىگىنى تەبرىكلىدى.

چارروسىيىنىڭ دولەت بايرىغى ئېسىلغان. دەرۋازا
ئالدىدا قوراللىق پوست قويۇلغان ئابلىز قارىنىڭ ھويلىسىغا
جۇڭگولۇقلار كىرەلمەيتتى. 6 - ئاينىڭ 16 - كۈنى سىيىت
ھاجى ئوزىنىڭ دەخلى تەئەررۇزغا ئۇچرىمايدىغان پەۋقۇل-
ئادده ھوقۇقىنى نامايەن قىلىش ئۈچۈن، سۇ تالاشقان
پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، سۇپۇرگە بىلەن قويۇق ئالاقىسى
بولغان مەھەممەت سىيىت دورغا بەگنى دەرھەقە ئېسىپ
قاتتىق ئۇردى. ئۇلار قەشقەردىكى كونسۇلخانىنىڭ مۇد-
دىئاسى بويىچە، چارروسىيە ھوكۇمىتىنىڭ كىرىيىگە ۋەكىل-
لىك قىلىدىغان بىر خىل قىياپەتنى كورسۇتۇپ: "جۇڭگو
ھالسىزلاندى، مۇسۇلمانلار تىزلىكتە چارروسىيىگە بېقىنىپ
كوپلەپ مەنپەئەت كورۇشى لازىم. جۇڭگو ئەمەلدارلىرى

توسقۇنلۇق قىلالمايدۇ. باج - خىراج تولىمەيسىلەر، سۇ
مەسلىسىدە ئىختىيارى مەنپەتتار بولالايسىلەر!" دېگەندەك
ئۇختۇرۇش چىقىرىپ، ئوچۇقتىن - ئوچۇق ئاھالىلەرنى قاي-
مۇقتۇرۇپ ئىچىدىن ماسلاشقان ھالدا چار پادىشاسىنىڭ
شىنجاڭنى يۇتۇۋېلىش سۇيىقەستىنى قەدەممۇ - قەدەم ئىشقا
ئاشۇرماقچى بولدى.

چارروسىيە تاجاۋۇزچى قوشۇنلىرىنىڭ قەشقەردە تۇرۇش-
لۇق گېنىرالى باۋۇلوۋ، «قەشقەردىكى كونسۇل سۇكۇروۋ جۇڭگو
زېمىنى بولغان شىنجاڭنى چار پادىشاسىنىڭ بىر ئولكىسىگە
ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن يۇزلىگەن، مىڭلىغان جۇڭگولۇقلارنى
روسىيە پۇخرالىققا قوبۇل قىلدى» سوكوروۋ ئەگەر «چار
پادىشاسى تەۋەلىگىدىكى شىنجاڭغا گوبېرناتور» بولالسا،
ئۇنىڭ يارەمچىسى بولۇنسكىمۇ يۇقۇرى دەرىجىلىك مەن-
سەپلەرگە چىقىدۇ. ئۇلارنىڭ قول چوماغى بولغان سىيىت
ھاجىنىڭمۇ يۇقۇرى ئورۇنلىشىگە قىل سىغمايدۇ. ئۇ. ئوزمەي-
لىچە پەرۋاز قىلالايدۇ» دەپ ئىقرار قىلغان ئىدى. شۇنىڭ
ئۈچۈن سىيىت ھاجى تولۇق ئىشەنچ بىلەن چار پادىشا-
سىنىڭ ۋەزىرلىرىگە ئوخشاش ئوز ھەيۋىسىنى كورسىتىپ،
"روسىيە بايرىغى ئېسىلغان ئوز ھويلىسىدا ئەمىر پەرمان
چىقىرىپ يەرلىك ئىشلارنى باشقۇرىدىغان شائىيۇ - بەگلەرنى
بۇيرۇپ، ئوزىگە خاس قۇللارنى تەربىيىلەيدىغان مەكتەپ
ئاچقان ئىدى.....

سۇپۇرگە خوتەنگە سۇنغان ئەرزىدىن نېتىجە چىقمىغان
بولسىمۇ، قىلچە بوشاشمىدى. ئىككى ئاي ئوتكەندىن كېيىن 17
كىشى بىرلىكتە قول قويۇپ ئەرز يېزىپ قەشقەرغە بېرىپ دە-
ۋالاشقىلى تەييارلىق كوردى، دەل شۇچاغدا شىنجاڭدا شىنخەي

ئىنقىلاۋى پارتلىدى. 1912 - يىلنىڭ بېشىدا ئىلىدا قوزغولاڭ كوتۈرۈلگەندىن كېيىن 5 - ئاينىڭ 7 - كۈنى قەشقەردە گېلاۋ - خۇي تەشكىلاتىنى ئاساسى كۈچ قىلغان ئىنقىلاۋىي پارتىيە ئەزالىرى جەنۇبى شىنجاڭدا ھاكىمىيەتنى ئۆز قولىغا ئالدى. بۇ قېتىمقى ئىنقىلاپ يالغۇز مەنچىڭ خانداناللىغىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپلا قالماستىن، چارروسىيىنىڭ شىنجاڭغا قىلغان تاجاۋۇزچىلىق ھەرىكىتىنىمۇ قاتتىق چەكلىدى، چىرا خەلقىنىڭ ئادالەتلىك كۈرەشلىرىگە مەدەت بېرىش ئۈچۈن قەشقەر تەرەپ، يەركەندە تۇرۇشلۇق، تەشكىلات باشلىغى شۇن گاۋ - شىڭنى خوتەنگە ئۇۋەتتى. شۇن گاۋشىڭ، سىيىت ھاجىنىڭ چىرىدا قىلۋاتقان ئىشلىرىنى، ئەمىلىيەتتە چارروسىيە كونسولى ئارقا تېرەك بولۇپ باشقۇرۇۋاتقانلىغىنى ئەگەر چارروسىيىنىڭ تاجاۋۇزىنى چەكلەش ئۈچۈن سىيىت ھاجىنىڭ غالجىرانە ھەرىكەتلىرىگە قاخشاتقۇچ زەربە بېرىش لازىملىغىنى چۈشۈنەتتى. 6 - ئايدا شۇن گاۋشىڭ خوتەنگە كېلىپ سۈ - پۈرگە ئاخۇنلىڭ ئەرز - ئەھۋالىنى تەپسىلى ئاڭلاپ 5 نەپەر ئەسكەر قوشۇپ دەۋاگەرلەرگە قوشۇپ چىرىيىگە ئەھۋال ئىگەللەشكە ئۇۋەتتى، ئۇزى 1912 - يىلى 6 - ئاينىڭ 21 - كۈنى 30 نەچچە ئەسكىرىنى باشلاپ چىرىغا بېرىپ خەلقىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. سۈپۈرگە ئاخۇن، شۇن - گاۋشىڭنى روزى بەگلىك سارىيىي بىلەن گەندەن دەپ ئاتىلىدىغان ئولاقچىلار سارىيىغا ئورۇنلاشتۇردى. شۇن گاۋ - شىڭنىڭ كېلىشى چىرا خەلقىغە غايەت زور مەدەت بولدى. شۇ چاغلاردا مۇنداق بىر قوشاق پەيدا بولغان ئىدى:

ئاق قۇچقاچ، قارا قۇچقاچ

چار بۇغدايغا تويدۇڭمۇ
ئەنجان پۇخرا‌سى بولۇپ
سىيىت ھاجىغا تويدۇڭمۇ؟

سىيىت ھاجى ئاغمىقىغا
تاسقىغان قوناق توكتى
سىيىت ھاجى ئويلىرىگە
نەقشە ئويۇپ گۈل چەكتى.....

چىرىغا كەلگەن زومىگەر،
ئەسكىلىكنى كوپ قىلدى
ھەممە ئادەم بىرلىشىپ
سىيىت ھاجىنى گۈم قىلدى.

چىرا خەلقى قوزغالدى. بىر مەزگىل ئاممىنىڭ جاسا - رىتى ئورلىگەندە ئادەتتە سىيىت ھاجىغا ئەگىشىپ قول - چوماق بولغانلار بېشىنى ئېچىگە تىقىپ ئۆزىنى قاچۇردى. بەزىلىرى ئۆز ئويىدە يالغان كېسەل بولۇپ يېتىۋالدى، بەزىلىرى ئۆزىنى چەتكە تارتىپ قۇتۇلماقچى بولدى، بە - زەن تۇرمۇش مەجبۇرىيىتى بىلەن سىيىت ھاجىنىڭ گىپىنى ئاڭلىغانلارمۇ پۇشايمان قىلىشتى. شۇن گاۋشىڭ 3 كۈن ئىچىدە ئەھۋالنى تولۇق ئىگەللىگەندىن كېيىن توغراق ئېغىللىق روزى دوغبەكنى سىيىت ھاجى بىلەن سوزلۇشۇشكە ئۇۋەتىپ ئۇنىڭ قىلغان ئەسكىلىكلىرىگە ئىقرار قىلىپ ئىشنى تېچ يول بىلەن ھەل قىلىشىنى ئۇمىت قىلدى، سىيىت ھاجى تاغدەك يولىگى بولغاشقا شۇن گاۋشىڭنى كوزىگە ئىلمىدى.

دەل شۇ ۋاقتتا چار پادىشاسى كونسۇلخانىسىنى قوغدايمىز دەپ قەشقەرگە مىڭدىن ئارتۇق كازاك ئەسكەر ئۈەتىپتۇ دېگەن خەۋەر كېلىۋىدى، سىيىت ھاجى تېخىمۇ ھاكاۋۇرلىشىۋالدى. شۇڭا ئۇ كەلگەن ئادەمنى دۇمبالاپ قايتۇرۇۋىلار دەپ بۇيرىدى. ھەمدە چارروسىيە كونسۇلخانىسى ھەر خىل يېڭى قوراللارنى بەردى، شۇن گاۋشىڭ بىلەن سۇپۇرگىنىڭ ئەدىۋىنى بېرىمەن دەپ لاپ ئۇرغىلى تۇردى.

سۇپۇرگە ئاخۇن باشلىق بىر توپ ئامما شۇن گاۋشىڭغا، سىيىت ھاجىنىڭ قىلغان گۇناھىنى غەزەپ بىلەن شىكايەت قىلىپ، بۇ ئەبلەخنى چىرىدىن قوغلاپ چىقىرىشنى "خارجى كىشىلەر"نىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ تېرىتورىيىسىدە زومىگەرلىك قىلىشىغا يول قويماسلىقنى تەلەپ قىلدى. قان تۆكۈلۈشتىن، ئىش ئۇلغۇيۇپ خارجى مۇناسىۋەتتە تالاش - تارتىش بولۇپ قېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن شۇن گاۋشىڭ خوتەنلىك يۇسۇپبەك قاتارلىق 5 كىشىنى سىيىت ھاجى بىلەن سوزلۇشۇشكە ئۈەتسە، سىيىت ھاجى يەنىلا رەت قىلدى. چارروسىيىنىڭ مالىيە ئەھۋالىنىڭ ئېغىرلىغىنى چۈشەنسىمۇ لىكىن قەشقەردىكى كونسۇلخانىنىڭ ياردىمىنى كۆتكەندىن تاشقىرى يەنە بىر تەرەپتىن تەييارلىق كوردى. گەرچە ئۇ يېڭى تېپتىكى نۇرغۇن قوراللار بار دەپ لاپ ئۇرسىمۇ، ئەمىلىيەتتە نەچچە تال كونا مىلتىققا ئوق ئىكەنلىگىنى چۈشۈنىدىغان سىيىت ھاجى ئادەملىرىگە بۇيرۇپ ئويىنىڭ چوڭسىگە ۋاختى كەلگەندە قورال ئورنىدا ئىشلەتكىلى بولىدۇ دەپ تاش توپلاتتى.

6 - ئاينىڭ 24 - كۈنى جۈمەدە مۇسۇلمانلارنىڭ

توپلۇنىدىغان كۈنى بولغاشقا سىيىت ھاجى باغاق چىقىرىپ چىرا، گۈلاخما، دامكودىكى يۈزدەك ئەنجان پۇخرالىرىنى ئابلىز قارىنىڭ ئويىگە مېھمانغا چاقىردى. بۇ ئارقىلىق ئۇ، ئۇز ھەيۋىسىنى كورسۇتۇش، كۈچ توپلاش، ئۇي - ماكانىنى قوغداشنى مەخسەت قىلغان ئىدى. مەكتەپتىكى 12 نەپەر تالىپ بىلەن بىر ئاخۇننى كېچىك بىر ئويگە سولاپ قۇرئان ئوقۇشنا قويدى. ۋە دۇئا قىلىپ سىيىت ھاجىغا تەگىرىدىن نۇسرەت تىلىدى.

قانچە قېتىم سوھبەتكە ئېۋەتكەن ئادەملەر سىيىت ھاجى تەرىپىدىن رەت قىلىپ تاياق يەپ قايتىپ كەلگەندە شۇن گاۋشىڭ ئوزى: ئەسكەر باشلاپ بېرىپ سوھبەتلەشمەكچى بولدى. ئاللىقاچان غەزەپكە كەلگەن چىرا ۋە گۈلاخمىدىن كەلگەن 500 دىن ئارتۇق خەلق شۇن گاۋشۇننىڭ ئەسكەر باشلاپ بارىدىغانلىغىنى ئاڭلاپ ئوزلىگىدىن كالتەك-چوماق كەتمەن پالتا كوتۇرۇپ شۇن گاۋشىڭغا ئەگىشىپ ئابلىز قارىنىڭ ھويلىسى ئالدىغا كېلىپ سىيىت ھاجىنىڭ جاۋاپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى.

سىيىت ھاجى ئىگىز تاملىق ھويلا ئىچىدە تۇرۇپ شۇن گاۋشىڭنىڭ قىلغان سوزلىرىگە قۇلاق سالماي ئوز مېھمانلىرى بىلەن ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلىشىپ ئاش - غىزا يەپ ئولتۇرۇشتى. ئۇنىڭ بۇنداق ھاكاۋۇرلىغىنى كورۇپ تېخىمۇ غەزەپلەنگەن كەڭ ئامما ھويلىنى قورشىۋالدى، بۇ چاغدا ئاممىنىڭ غەزىۋى ئورلەپ تېگىپلا كەتسە پارتلاپ كېتىدىغان دەرىجىگە يەتكەن ئىدى. شۇن گاۋشىڭ ئىككىلىنىپ، پارتلاش ھالىتىگە يەتكەن كەسكىن ۋەزىيەتنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولىدىغانلىغىنى ئويلاپ، مۇھىم بىر ئىش بىلەن كىرىمگە بېرىپ

كېلەي دەپ كەسكىن ۋەزىيەتنى پەسەيتمەكچى بولدى. بىراق بۇ چاغدىكى ۋەزىيەت راۋاجلىنىپ ئاممىۋى كۈ- رەش ئېقىمىغا ئايلانغانلىقتىن ئىككى يانغا قاراشقا مۇمكىن بولمىدى. دەل شۇ چاغدا سىيىت ھاجى قەستەن ئىغۋاگەر- چىلىك قىلىپ ئوز غالچىسى قوۋانىيازغا بۇيرۇق قىلىپ دەرۋازا ئالدىدا سوزلەشكىلى كەلگەن جۇشۇتاك (بۇ ئەس- كەر شۇن گاۋشىڭنىڭ خىزمەتچىسى ئىدى) نى ئېتىپ ئولـ- تۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە بىر غالچىسى قىلىچ بىلەن ئىسلام دىگەن دىخاننى چېپىپ قويدى. بۇنى كورگەن ئاممىنىڭ غەزىۋى يانار تاغدەك كوتۇرۇلۇشكە باش- لىدى. ئەسلىدە سىيىت ھاجى بىر نەچچە ئادەمنى ئېتىپلا ئاممىنى تارقىتىۋېتىپ چىرىدا داۋاملىق زوراۋانلىق يۇرگۇ- زالايمەن دەپ ئويلاپ، جۇڭگو خەلقلىرىنىڭ ئولۇمدىن قورقمايدىغان روھىنى چۈشەنمىگەن ئىدى. ئاممە بىردىنلا چۈقان سېلىپ سىيىت ھاجىنىڭ قارا ئۇيىغا ھوجۇم قىلدى. سىيىت ھاجى بەزەن ئادەملەرنىڭ قېچىپ كەتكەنلە- گىنى كورۇپ چوڭ - كىچىك ئىشكىلەرنىڭ ھەممىسگە قۇ- لۇپ سېلىپ ئاخىرىغىچە جان تالاشماقچى بولدى، سۇپۇر- گە باشلامچىلىق قىلغان ئامما بېشىغا بىر پارچىدىن قىزىل لاتا چىگىپ قولىغا كالتەك، كەتمەن، نەيزە، پالتا ئېلىپ ئولە- تىرىلىشىگە قارىماي بۇ قارا ئۇيغۇنى تىرە - ۋەيران قىلىۋەت- مەكچى بولدى. بىراق تام ئىگىز بولغانلىقتىن ئۇستىگە سىيىت ھاجى ئوز ئادەملىرىنى قارشىلىق كورسۇتۇشكە مەجبۇرلىغان- لىقتىن بىر مەزگىل بوسۇپ كىرەلمىدى. كەچ كىرىپ قالاي دەۋاتاتتى. كىشىلەر ھەرقانچە تىت - تىت بولسىمۇ، ئامالسىز قالغان ئىدى. شون گاۋشىڭنىڭ ئۇرۇش تەجرىبىسى بولغاشقا

ئادەملەرنى بۇيرۇپ قوناق شېخى ۋە كەندىر غولى ئەكەل- دۇرۇپ، ئابلىز قارىنىڭ ئادەتتە يىپەك كارخانىسىدا ئىشلە- تىشكە توپلۇۋالغان ئوتۇنلىرىغا ئوت قويۇۋەتتى. كوزنى يۇمۇپ ئېچىش ئارىلىغىدا بۇ جىنايەت ئۇۋىسى ئوت دېڭىزى ئە- چىدە قالدى. ھويلىدىكىلەر ئۇيان - بۇيان يۇگۇرۇپ ئوز جە- نىنى ساقلاپ قالماقچى بولدى. بەزىلىرى دەرەخ ئۇستە- گە چىقىۋالغان ئىدى. بىر ئازدىن كېيىن دەرەخلەرمۇ كۇيۇش- كە باشلىدى. كۇيۇپ ئولگەنلەر ئۇرۇپ ئولتۇرگەنلەرمۇ بول- دى. قۇرئان تىلاۋەت قىلۋاتقان تالىپلاردىن ئاران بىرسى قۇتۇلۇپ چىقتى. قالغانلىرى كۈيۇپ تۈگەشتى. شۇ چاغدا ئولۇمدىن قېچىپ چىققان ئابدۇل ئىتەك دىگەن ئادەم ھازىرمۇ ھايات بار. چىرا دۇڭفاڭخۇك گۇڭشې 10- دادۇي 2- شىياۋدۇي ئەزاسى. بۇ يىل 84 ياشقا كىرگەن. ئۇنىڭ ئەيتىشچە شۇ كۈنى ئۇ تەرەت سۇندۇرۇش ئۈچۈن ئارقا ھويلىغا چىقىپ تاشقىرىدىكى شاۋقۇن - سۇرەننى ئاڭلاپ بىر ئادەمنىڭ ياردىمى بىلەن تامدىن ئارتىلىپ قېچىپ چىققان.

مەلۇماتلارغا قارىغاندا شۇ كۈنى كويۇپ ۋە ئېتىلىپ ئولگەنلەر 31 كىشى (تالىپلارمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندا ھويلىدا يەنە 2 - 3 قازاندا ئېغىز تەگمە- گەن پولۇ قالغان ئىكەن.

ئىككى تەرەپ ئارىلاش جەڭ قىلۋاتقاندا مەككار سىيىت ھاجى دويلا ئىچىدىكى ئادەملەر قېچىپ كەتمىسۇن دەپ ھەممە ئىشىكلەرگە قۇلۇپ سېلىۋېتىپ ئوزى گۇڭگۇم چۇشكەن ۋاقىتتا ئايالچە ياسىنىپ جەنۇبى تام تەرەپتىكى ئالدىن ئېچىپ قويغان كامارىدىن قېچىپ كەتكەن. شۇن گاۋ- شىڭ ئۇرۇش باشلىنىشتىن ئىلگىرى ئايالىلارغا دەخلى قىل-

ماڭلار دەپ بۇيرۇق قىلغان ئىدى. ئۇ ئارقىدا ھويلىدىكى قاشادىن ھالقىپ ئوتۇپ ھوشۇر سوقمچەك دىگەن ئادەمنىڭ ئويىدە ئىككى كۈن مۇكۈنۈپ يېتىپ، ۋەزىيەت ئازىراق بېسىلغاندا كالىغا مىنىپ جاڭگالدا ئۇنىڭ ئېتىنى باقىدىغان مەت سىيت پاششاپنىڭ ئويىگە بېرىپ كەچ قاراڭغۇ چۈشكەندە ئاتقا مىنىپ ئادەتتە كىشىلەر ئاز ماڭىدىغان ئوغرى يول بىلەن ئىگىسىنى ئىزدىگەن ئىتتەك، سوكۇلداپ 7-كۈنى قەشقەرگە يېتىپ چارروسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىغا ئوزىنى ئېتىپ ھەممە ئەھۋالنى دوكلات قىلغان.

خەقنىڭ ئەيتىشلىرىغا قارىغاندا سىيت ھاجى قېچىش ۋاقتىدا بىر تال قىزىل قەلەم بىلەن بىر كوبلىت شېئىرنى يېقىن ئادەمى ئىدرىسقا قالدۇرۇپ كەتكەن. شېئىرنىڭ مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە:

قىزىل قەلەم مەيدە يانچۇقتا،
بەلگەم قالپاق چوڭىسىدە.
بىز ئولىمدۇق يەنە كۆرىشىمىز،
كورىشىمىز موسكۋادىكى مەجلىستە.

بۇ شېئىر ئۇنىڭ ياۋۇز نىيىتىدىن يانماي يەنە شەرقىي چارروسىيە ئۇچۇن داۋاملىق خىزمەت كورسىتۈدىغانلىغىنى كورسۈتىدۇ.

ئەمما ئۇنىڭ بۇ شېئىرىدىن خىيالى ئەمەلگە ئاشقىنى يوق، چىرا ۋەقەسى ئايالاشقاندىن كېيىن، ئۇ شىنجاڭدا تۇرۇشقا مۇمكىن بولماي ئەنجانغا قايتىپ كېتىپ ئانچە ئۇزۇن ئوتمەيلا، تولا ئەسكىلىك قىلغانلىقتىن باشقىلار

تەرىپىدىن ئولتۇرۇلگەن.

6-ئاينىڭ 24-كۈنىدىكى ۋەقە پارتلىغاندىن كېيىن، ئاممىا سىيت ھاجىنى تاپالماي تارقىلىپ كېتىشكە ئۇنىمىدى. شۇنى گاۋشىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن بۇ يەردە 5 كۈن تۇرۇپ قايتىپ كەتتى. ھويلىغا تويۇلغان ئوتتا يارىلانغان ئابلىز قارى ۋە بىر نەچچە تول چوماقلىرى مۇز گەمسىگە مۇكۈۋالغان ئىكەن. نەچچە كۈندىن كېيىن ئاممىا ئىشىك دەرىزىلەرنى چېقىپ كىرىپ ئۇلارنى تېپىپ چىقتى. بازاردا سازايى قىلىپ ئاخىرى ئاممىا كالتەكلەپ ئولتۇردى.

18 كۈندىن كېيىن جۇشۇتاڭنى ئېتىپ ئولتۇرگەن قۇۋانىنىيازنى چولدىن تۇتۇپ كېلىپ ئابلىز قارىنىڭ ئاقسۇدىكى ئوخشاش بىر تەرەپ قىلدى.

بىر ئايدىن كېيىن سىيت ھاجىنى قويمۇتكەن ھۇشۇر سوقمچەكنىمۇ تۇتۇپ كېلىپ سامان تاغىرىغا قاچىلاپ كالتەكچە ئېلىپ كوتۇرۇپ بازاردا سازايى قىلدى. توختى بەگ دىگەن كىشى تىلىگەنلىكتىن ئولتۇرمىدى. سىيت ھاجىنىڭ قېچىپ كەتكەنلىگىگە گۇۋا ئىسپات قىلىش ئۈچۈن ئۇنى قالدۇردى.

شۇ كۈنى سىيت ھاجىغا ئەگىشىپ ئەسكى ئىش قىلغان ئىدرىس قۇچقاچقا ئوخشاشلار بىر-بىرلەپ قېچىپ يوقالدى. ئۇلارنىڭ نەگە كەتكەنلىگى نامەلۇم.....

سوڭتا

1912-يىلى 7-ئايلاردا چىرا ۋەقەسى توغرىسىدىكى خەۋەرلەر پېتىر بوروگ (ھازىرقى لېنىنگىرات) قاتناشلىنىپ، چارروسىيە گېزىتلىرىدا پاكىت بۇرمىلانغان خەۋەرلەر

قالىلار چقمىشقا باشلىدى. يۈزدىن ئارتۇق ئاق كۆڭۈل بىگۈنا
رۇسىيە مۇھاجىرلىرى جۈملىدىن ھەربىي قىسىملارنىڭ ۋەھشىيانە ھەر-
كەتلىرى ئارقىسىدا زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى. جاھان-
گىرلارنىڭ تەشۋىقات قورالىلىرىنىڭ جار سېلىشى نەتىجىسىدە
ئانچە مەشھۇر بولمىغان كىچىك يۇرت، بىر مەزگىل خەلقارا
ئاخباراتلىرىنىڭ ئوبېكتى بولۇپ قالدى. بۇ ئىشقا رۇسىيە
بىلەن ئەنگلىيە كوپرەك كۆڭۈل بولدى. ئەنگلىيە كونسۇلى
ماكىنەن بىلەن رۇسىيە كونسۇلى سوكوروۋ كىشىلەر ئەڭ
دەققەت قىلىدىغان ئەرباپلاردىن بولۇپ قالدى. "شىنجاڭ گو-
بېرناتۇرلىغى" نى قولغا كەلتۈرۈشنى ئويلاۋاتقان سوكوروۋ
ۋەقە پەيدا بولغاندىن كېيىن ھاۋا گۈلدۈرلىتىپ چاقماقتەك
ھەركەت قىلدى. شۇ ئانلا رۇسىيەنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق
كونسۇلى ئارقىلىق جۈڭگو ھۆكۈمىتىگە نارازىلىق بىلدۈرۈپ
ھەر خىل يولسىز تەلەپلەرنى قويدى. ۋەقە تۈگىدۈرغان "قاتىل-
لار" غا چوقۇم ئولۇم جازاسى بېرىش، ئۇنداق قىلىنمىسا،
ئەسكىرى كۈچ ئىشلىتىپ چىرا كەنتنى باستۇرۇپ تاش-
لايمىز دىدى. شۇ ۋاقىتتا بېيجىڭدا ھاكىمىيەتنى قولغا كىر-
گۈزۈۋالغان ۋەتەن ساتقۇچ يۇەن شكەي ھۆكۈمىتى ئاڭ-
لاپ قورقۇپ ھۆركۈپ كەتتى. ئەمما چىرا خەلقىنىڭ ھەققا-
نى ھەركەتلىرى، جەنۇبى شىنجاڭدىكى كەڭ ئاممىنىڭ كۈ-
رەش غايىسىنى غايەت زور دەرىجىدە رىغبەتلەندۈردى.
گومما، يەكەندىكى خەلقەر تەرەپ - تەرەپتىن، چاروسىيىنىڭ
تاجاۋۇزچى قول - چوماقلىرىنى شىنجاڭدىن قوغلاپ چىقىرىش-
نى تەلەپ قىلدى. شۇن گاۋشىڭ خوتەنگە قايتىپ كېلىپ
ۋەقەنىڭ پەيدا بولۇشتىكى ئومۇمى جەريانىنى تولۇق سوزلەپ
مەردانىلىق بىلەن ھەقلىق يوسۇندا بارلىق مەسئۇلىيەتنى

ئۇز ئۈستۈمگە ئالىمەن دىدى. كىشىنى غەزەپلەندۈرىدىغىنى
شۇكى: جەنۇبى شىنجاڭ خەلقلىرىنىڭ ئىنقىلاۋى كەيپىياتى
مىسلىسىز يۇقۇرى كوتۇرۇلگەن بىر پەيتتە ئەكسىيەتچى
يۇەن شكەي ھوكۈمىتى چاروسىيىگە ياخشىچاق بولۇش
ئۈچۈن، چاروسىيىنىڭ بېسىمىغا تېز پۇكۇپ شىنجاڭ ئەمرى
ياڭ زېڭشىنغا تېزلىكتە تەكشۈرۈپ "گۇناكارلار" نى جازا-
لاشقا بۇيرۇق قىلدى. چاروسىيە ھوكۈمىتى ئوتتۇرىغا قويغان
يولسىز تەلەپلەرگە بىر - بىرلەپ يول قويدى. شۇ يىلى
8 - ئايدا قەشقەر ھوكۈمەت دائىرىلىرى رۇسىيە كونسۇل-
خانىسىغا، مەزكۇر ئەنزىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ خوتەن ۋا-
لىسى تاڭ يۈڭجۇڭ بىلەن كىرىيە ئامبىلى شىن يۈڭچاڭ
ئىككىسىنى خىزمەتتىن بوشاتتۇق. شۇن گاۋ شىڭ بىلەن ئۇنىڭ
يارەمچىسى جاۋ داشكىنى قاماققا ئالدۇق دەپ ئوختۇرۇش
قىلدى. 9 - ئايدا چاروسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق ماڭاۋبن
كونسۇلى بىرونسكى بىزنىڭ ھوكۈمەت دائىرلىرىنى كۈزگە
ئىلماي سىيىت ھاجى يېزىپ بەرگەن «گۇناكارلار» ئىسىم-
لىگى بويىچە، 20 دىن ئارتۇق كازاك ئەسكەرلىرىنى باشلاپ
چېرىغا كېلىپ، جىنايى پاكىتلارنى كۆيدۈرۈپ تاشلاپ ساختا
ماتېرىيال ياساپ سۈپۈرگە قاتارلىق زور تۇركۈمدىكى ئىنقىلاۋى
ئاممىنى قولغا ئالدى ۋە ئىنتىقام ئالدى. سىيىت ھاجىغا قارشى
چىققان ئاممىنى ئۇرۇپ جازالىدى، ھەتتا يەرلىك ئاشلىق
ئامبىرىنى ئوت قويۇپ كويدۇرۇۋەتتى. قىسمەن "ئەنجانلىقلار"
نىڭ تەلەپلىرىدىن ئورۇندىدى. 10 - ئايدا كىرىيە ناھىيىلىك
ھوكۈمەتنىڭ باشقۇرۇشى ئاستىدا سۈپۈرگە باشلىق 1 -
دەرىجىلىك "گۇناكار" لاردىن 67 نەپەر؛ قاسىم باشلىق 2 - دە-
رىجىلىك "گۇناكار" لاردىن 75 نەپەر؛ ئابدۇكېرىم باشلىق

3- دەرىجىلىك "گۇناكار" لاردىن 54 نەپەر 178 نەپەر ئادەمنى سوراق قىلىش ئۈچۈن قەشقەرغە ھايداپ ماڭدى. بىر ئادەمگە بىردىن ئات 4 سەردىن تەڭگە يول خىراجىتى بەردى. شۇ ۋاقىتتا ئەگىشىپ قەشقەرگە بارغان داۋۇت چارچى (ھازىر چىرا دۇڭفاڭخۇك گۇڭشې 13- دادۇي ئەزاسى) نىڭ ئەسلىمىلىرىگە قارىغاندا بۇ ئادەملەر لوپ ناھىيىسىدىن ئوتكەندە خەقلەر ھەر بىرسىگە 5 سەردىن تەڭگە بېرىپ ئاتلىرىنى يەڭگۈشلەپ بەرگەن. خوتەن ئامبىلى ئۇلارنىڭ ھەربىرىگە 10 سەردىن تەڭگە، بىردىن ئۇچۇلۇق (چوم ياكى توقۇم) بەرگەن؛ قارىقاشتا ھەربىرىگە 8 سەردىن تەڭگە؛ قارغىلىقتا ھەر بىرسىگە 10 سەردىن تەڭگە بېرىپ؛ ئاتلىرىنى يەڭگۈشلەپ بەرگەن؛ يەركەندىمۇ ھەربىرسىگە 21 سەردىن تەڭگە بېرىپ ئاتلىرىنى يەڭگۈشلەپ بەرگەن. قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن ھەر بىرسىگە 6 سەردىن تەڭگە بەرگەندىن تاشقىرى ئۇلارنىڭ تۇرمۇش خىراجىتىنى كوتىرەلمىگەن. پوتكۇل سوراق جەريانىدا چىرا خەلقى، توختى بەگ قاتارلىق يەرلىك ئەمەلدارلارنى ئوز ئىچىگە ئالغان ھالدا ئاشلىق ۋە كىيىم-كېچەك توپلاپ ئۇلارغا مەدەت بەردى. ئەنجانلىق سودىگەر مۇسا جان ھاجىمۇ ئولارغا ھېسداشلىق قىلىپ ھەر بىر ئادەمگە بىر بولاقتىن قەن بەرگەن. ئىسكىلىلەيىنىڭ:" ماجىنىيە قەشقەرده" قاتارلىق ئالاقىدار ماتېرىياللارغا قارىغاندا، شۇ ۋاقىتتىكى چارروسىيىنىڭ خالىغانچە قىلمۇاتقان ئەسكىلىكلىرى، ئەنگلىيە كونسۇلى ماجىنىيەنى خاتىرجەمسىزلەندۈرگەن. ئۇچىغا چىققان مەككار ماجىنىيە چاندۇرماستىن ئوزىنى بۇ ئىشنىڭ سىرتىدا تۇرغان قىلىپ كورسەتسىمۇ ئەمىلىيەتتە ئاستىرتىن ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا دىققەت

قىلىپ شامالنىڭ يونۇلىشىگە قاراپ ئىش كورۇپ ئىككى تەرەپكە ياخشىچاق بولدى. ئەنگلىيە ھوكۇمىتى دەل شۇ ۋاقىتتا ئېلىمىزنىڭ شىزاڭ رايونىنى يوتۇۋېلىشقا ئالدىرايتتى. شۇڭا روسىيە بىلەن يوشۇرۇن كېلىشىم تۈزۈپ ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى ھەركەتلىرىگە سۇكوت قىلغان ئىدى. لېكىن ئۇ- زۇندىن شىنجاڭغا كوز تىكىپ كېلىۋاتقان كونا مارکىلىق ئەنگلىيە جاھانگىرلىگى، قاراپ تۇرۇپ چارروسىيىنىڭ شىنجاڭنى يالغۇز ئىگەللەپ كېتىشىنى خالىمايتتى. ماجىنىيە جۇڭگو خەلقلىرىنىڭ كۈندىن-كۈنىگە ئويغۇنۇۋاتقان كو- رەش ۋەزىيىتىنى كورۇپ غەم قىلاتتى. ئۇ بىر تەرەپ- تىن جىددى چارىلارنى كورسۈتۈپ شۇن گاۋشىڭ بىلەن سوپۇرگە قاتارلىق رەھبىرى خادىملارنى قولغا ئېلىش ئوغ- رىسىدا پىكىر قىلسا؛ يەنە بىر تەرەپتىن سوكوروۋ قىلماق- چى بولغان ئىشلارنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا توسقۇنلۇق قىلاتتى. بەزىدە ئۇ"شىنجاڭغا گوبىر ناتۇر" بولۇشنى پىلانلاۋاتقان سوكوروۋقا ئېقىل كورسەتسە يەنە بىر تەرەپتىن جۇڭگو تەرەپ ئەمەلدارلار بىلەن باردى-كەلدى قىلىپ بۇ ئەن- زىنى دوتەيىنىڭ ئوز ئالدىغا سوراق قىلىپ دولەتنىڭ ھوستە قىلىغى ۋە ئىزىتىنى ساقلاپ قېلىشقا پىكىر بېرىپ "كونا دوس"لۇق سالاھىيىتى بىلەن جۇڭگونىڭ ھوقۇق مەنپەئەتىنى نەزەردە تۇتقاندەك قىياپەتنى كورسەتتى. ئەمىلىيەتتە ئەنگلىيە بىلەن روسىيە ئوتتۇرىسىدا بۇ بىر پارچە لوق گوشنى يەپ يوتۇۋېتىش تۇغرىسىدا ھەر قايسىنىڭ ئوز ئالدىغا نەپسى ئاۋارىچىلىغى بار ئىدى. سوكوروۋ بولسا ئوز ھوكۇمىتىنىڭ جۇڭگوغا ئۇچوقتىن- ئوچۇق قوراللىق تاجاۋۇز قىلىشىنى پائال پىلانلىغۇچى

ياۋۇز ئىدى. برونسكى بولسا ھەر قانداق ياماناتلىقتىن قول تارتماي، سىيت ھاجىنىڭ چىرىدا ئويناپ چىققان پاجىئەلىك دىراممىسىغا رېژىسسورلۇق قىلغان ئىدى. چىرا ۋەقەسى پەيدا بولغاندىن كېيىن سوكورۇۋ ئورتىغا چىقىپ غالجىرلەرچە دوتەينىڭ ئوز ئالدىغا سوراق قىلىشىغا قارشى چىقتى. ئامال قىلىپ بۇ ئىشنى ۋوجۇتقا چىقمايدىغان قىلىپ ۋېتىپ ئارقىدىن چارروسىيىنىڭ "ئەسكەر" ئەۋەتىپ ئوزى سوت قىلىش ئارقىلىق شىنجاڭنى قوراللىق بېسىۋېلىش غەرىزىنى ئىشقا ئاشۇرماقچى بولدى.

بىرقاتار غۇلغۇلا ۋە مۇزاكىرىلەردىن كېيىن 1913-يىلى 2-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا سوراق رەسمى باشلاندى. قەشقەر ۋالىسى ۋە تەتەي ھەم يېڭىشەھەرنىڭ ئامبىلى سوراقچى بولدى. روسىيەلىكلەر مەسلىھەتچى بولدى. كونسۇل سوكوروۋ 20 نەچچە نەپەر روسىيە پۇقرالىرىنى دەۋاگەر سۈپىتىدە باشلاپ كېلىپ شۇن گاۋشىڭ سۇپۇرگە باشچىلىقىدىكى 170 تىن ئارتۇق ئادەمنى ئەيىپكار قىلدى. ھەر تەرەپتىن ئادەم سانىنى ئالغاندىن كېيىن سوكوروۋ گۇناكارلارنىڭ سۈرتىنى تارتماقچى بولدى. سۇپۇرگە قىلچە قۇرقماستىن، بېشىنى ئاتايىن ئېگىز كوتىرىپ جاساراەت بىلەن قاتتىق تۇردى. سوراق ئۇستىدە سۇپۇرگە ۋەقە تۇغۇلغاندا سىيت ھاجىنىڭ ھويلىسى ئالدىغا ئوزەم يالغۇز بارىدىم. قالغانلارنى بىرسىنمۇ تونۇمايمەن دەپ تۇردى. سوراقچىلار چىراخەلقىنى بىر-بىرلەپ ئۇنىڭ ئالدىغا ئەكىلىپ بۇ ئادەم قاتناشتىمۇ؟ دەپ سورىسا، ئاخشىمى قاراڭغۇدا پەرق ئېتالمىدىم. ئۇلار قاتناشتىمۇ-قاتناشمىدىمۇ بىلمەيمەن!" دېگەن. سۇپۇرگە سىيت ھاجىنىڭ چىرىيدە ئاممىنى "رۇس پۇخراسى" بولۇشقا مەجبۇر قىلغان زوراۋانلىقلىرىنى پۇقرالارنى بوزەك تاپقان جىنايى پاكىتلارنى بىر-بىرلەپ ئوتتۇرىغا قويۇپ ئاممە ئوتتۇرىسىدا شىكايەت قىلىپ ئادەم ۋە ماددى پاكىتلارنى كورسىتىپ بوش كەلمىدى. ئەسلىدە ئەيىپكار ھىساپلانغان سۇپۇرگە ھەقىقى دەۋاگەرگە ئايلىنىپ قالدى. ئوكتەملىك قىلىپ سۇپۇرگە ئاخۇنغا ئولۇم جازاسى بېرىشتە چىڭ تۇرغان سوكوروۋ غەزەپ بىلەن ئوزى ئوتتۇرىغا چۇشۇپ: سەندە گۇنا يوقمۇ؟ سەن بىر مۇنچە ئادەملىرىڭنى ئەگەشتۇرۇپ كېلىپ بىزنىڭ ئىمپېرىيە گىزاۋدانلىرىنى 30 نەچچە كىشىنى ئۇرۇپ ۋە كويدۇرۇپ ئولتۇرگەنلىگىڭ جىنايەت ئەمەسمۇ؟ — دېدى. سۇپۇرگە ئاخۇن جاۋاپ بېرىپ: "كونسۇل ئەپەندى. چېرىكلەر جۇڭگو ئادىمى. ئارىمىزدا تالاش-تارتىش بولغان چاغلاردا ئولۇم-يېتىم ئىشلىرى بولۇپ تۇرىدۇ. ئەمما بۇ ئىش روسىيە بىلەن مۇناسىۋەتسىز. سىز 30 نەچچە روسىيە پۇقراسى ئولدى دەۋاتىسىز، بۇنى بىز بىلمەيمىز. ئوندىق ئىش بولغىنى يوق" — دېدى سوكورونىڭ يېنىدا تۇرغان بىر ئادىمى، 30 نەچچە ئادەمنىڭ ئىسىملىگىنى ئوقۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى 6-ئاينىڭ 24-كۇنى چىرىيدە زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان روسىيە پۇقرالىرى. — دېدى. سوكورۇ بۇ پۇرسەتتە سودچىغا پىكىر قىلىپ چىرىيدىن كەلگەن 170 نەچچە ئادەمدىن 30 نەچچىسىنى قان قەرزگە ئودۇل قىلىش كېرەك، دېدى. سۇپۇرگە ئاخۇن كۇلۇپ: "بىز ئاتا-بوۋىمىزدىن تارتىپ چىرىيدە تۇغۇلۇپ ئوسكەن. مەن چىرىيدە تۇغۇلۇپ ئوسكەنلەرنىڭ ھەممىسىنى بىلمەن، سىز ئېيتقان ئەنجان پۇقراسى دېگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسى كىم

چىگىدىن تارتىپ چىرىيىده ئوسكەن. ئۇلار ھىچۋاقىتتا روسىيە پۇقراسى ئەمەس. ئىشەنمىسىڭىز مەن بىر - بىرلەپ ئېيتىپ بېرەي" — دىدى. ئاندىن سوكوروۋنىك ئادىمىگە قاراپ:— "سەنمۇ ئەنجانلىق ئەمەس. سېنىڭ داداڭ مەمەت ....." سوكوروۋ ئەھۋالنىڭ باشقىچە بولۇۋاتقانلىغىنى كورۇپ ئىختىيارسىز ھالدا ئاچچىقلىنىپ: "سۇپۇرگە، بۇ مەيدان سېنى سوت قىلىدىغان ئورۇن. سەن يوۋاش بولۇشۇڭ كېرەك. مەن جۇڭگو ھوكۇمىتىگە سۇپۇرگە تۇرۇۋاتقان توپىلىقتىن سىيىت ھاجى تۇرغان ئۇينىڭ ئارىلىغىنى ئولچەپ چىقىشنى تەلەپ قىلىمەن. شۇنچە ئۇزۇن ئارىلىقتىن بىزنىڭ پۇقرالىرىمىز تۇرغان جايغا بېسىپ كېلىپ ئوت قويۇپ، ئادەم ئولتۇرگەنلەرنىڭ گۇناسى يوق دېسەك بولامدۇ؟" دىدى. سۇپۇرگە ئاخۇن سوكوروۋقا ھومۇيۇپ، قىلچە قورقماستىن ئۇنىڭ تەھدىتلىرىگە رەددىيە بېرىپ: "سوتىنىڭ ئادىل ھوكۇم چىقىرىشىنى تەلەپ قىلىمەن. سوكوروۋ توپىلىق بىلەن توغراق ئېغىلىنىڭ ئارىلىغىنى ئولچىسۇن دېگەن پىكرىنى قويدى، ئولچەيمەن دەپ ئاۋارە بولۇشنىڭ ھاجىتى يوق. بۇ، ئىككى جايىنىڭ ئارىلىغى 6 كىلومېتىر ئىكەنلىگىنى مەن بىلىمەن. بۇ ئىككى جاي جۇڭگو زېمىنى، بوسۇپ كىردى - كىرمىدى دېگەن گەپ يوق. سىيىت ھاجى روسىيىنىڭ پۇقرالىغىغا ئوتكەن بولغاشقا روسىيىنىڭ ئەنجان ۋىلايىتىدىن جۇڭگونىڭ چېگرا كەنتىگە ئۇسسۇپ كىرىپ ئەسكى ئىشلارنى قىلدى. ھېنىڭچە ئەنجان بىلەن چېگرا ئارىلىغىنى ئولچەپ كورۇشنى تەلەپ قىلىمەن. ئۇ كېلىپ چىرىيىده جىق يەرلىرىمىزنى، سۇ يوللىرىنى ئىگەللىۋالدى، باج تولىمىدى. ئاتا - بوۋىسىدىن چىرىيىده تۇغۇلۇپ - ئوسكەن كىشىلەرنى

مەجبۇرى روسىيە پۇقراسى دەپ يېزىۋالدى. ئۇنىمىغان كىشىلەرنى قاتتىق جازالىدى. ئوز ئالدىغا قورال - ياراق ساقلاپ قاراقچىلارچە بىز جۇڭگولۇقلارنى ئولتۇردى. سىيىت ھاجى بىرىنچى بولۇپ ئوق چىقىرىپ جۇڭگو پۇقراسىنى ئېتىپ ئولتۇردى. ھېنىڭچە ئولۇم جازاسى بېرىدىغان كىشى سۇپۇرگە بولماستىن دەل شۇ سىيىت ھاجىنىڭ ئوزى"، — دىدى.

پاكىت - دەلىللار ئالدىدا ھەقىقەتنى ئاستىن - ئۇستۇن قىلىش مۇمكىن بولمىدى!. سۇپۇرگە ئاخۇننىڭ ئادالەتلىك شىكايىت ساداسى، سىيىت ھاجىنىڭ جىنايەتلىرىنى ئىسپاتلاپ سوكوروۋقا ئوخشاشلارنى ئېغىز ئاچتۇرمىدى. سوكوروۋ نىڭ تىلى تۇتۇلغان بولسىمۇ، ئۇ پەقەتلا سوت يىغىنىغا نارازىلىق بىلدۇرۇپ: "ئوز قولۇم بىلەن سوتلايمەن، قاتىللارغا ئولۇم جازاسى ھوكۇم قىلىمەن" دەپ پوكىرەتتى. ئاردىدىن ئانچە ئۇزۇن ئوتمەي كونسولىستۇادا موكتۇرۇپ قويغان سىيىت ھاجىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ يالغان - ياۋىداق بولسىمۇ قەشقەر شەھىرىده سوز - چوچەك پەيدا قىلدۇرۇپ تۇرلۇك تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا چىقارماقچى بولدى. چارزو-سىيە ھوكۇمىتى يەنەئەسكەر كوپەيتىپ سوتچىلارغا بېسىم ئىشلەتتى. شۇ ۋاقىتتا سوتقا قاتناشقان بىرمۇنچە يەرلىك جۇڭگو ئەمەلدارلىرى خەلق ئاممىسىنىڭ ئوتتەك قىزغىن كۇرەشلىرىنىڭ رىغبىتى، سۇپۇرگە ئاخۇننىڭ كۇرەش روھىنىڭ ئىلھامى ئاستىدا مەلۇم دەرىجىده كەڭ ئاممە تەرەپتە تۇرۇپ سىيىت ھاجىنىڭ قىلغان جىنايەتلىرىگە قاتتىق غەزەپلەندى. سوكوروۋ ۋە برونسكىلارنىڭ يولسىز تەلەپلىرىگە قارشى تۇردى. ئىلى قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باشلىغى ياڭ زەنشۇي قەشـ

قەرگە ۋالى بولۇپ كەلگەندىن كېيىن، سىيىت ھاجىنى بۇ قېتىمقى ۋەقەنىڭ باش جىنايەتچىسى دەپ كورسىتىپ: "ئۇ ئادەتتە ئوكتەملىك بىلەن خەلقنى ئېزىپ، جۇڭگو پۇقرالىرىنى روسىيە پۇقراسى بولۇشقا مەجبۇر قىلىش نەتىجىسىدە بۇ ۋەقەنى كەلتۈرۈپ چىقاردى،" دەپ ئەيىپلىدى.

لېكىن شۇ ۋاقىتتىكى يۇەن شىكەينىڭ ۋەتەن ساتقۇچ ھوكۇمىتى چارروسىيە جاھانگىرلىگىنىڭ ھەربى بىسىمى ئالدىدا تىز پۈكۈپ، چار پادىشاسىنى خۇش قىلىپ ئوز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەپ خان بولۇشتىن ئىبارەت شىرىن چۈشلىرىنى بالدۇرراق ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن نومۇسسىزلارچە باش ئېگىپ، ھەتتا ناھەقلىنىڭ قانداقلىغىدىن قەتئىي نەزەر چار روسىيە ھوكۇمىتىنىڭ ھەرخىل شەرتلىرىگە ماقۇل كېلىپ سۈپۈرگە ئاخۇن، شۇن گاۋشىڭلەرگە 10 يىلدىن ئارتۇق قاماق جازاسى ھوكۇم قىلدى. خەلق تەرەپتە تۇرغان بىر مۇنچە يەرلىك ئەمەلدارلارغا ئايرىم ھالدا جازا بەردى. جۇڭگو ھوكۇمىتى ئولگۈچىلەرنىڭ ئائىلە-تاۋابىئاتلىرىغا تولەم ھېسابىدا 70 مىڭ سەر تەڭگە تولىدى. بۇ پۇل چەربىيە خەلقىگە چېچىپ يىغىۋېلىندى. دېمەك بۇنىڭ ئېغىرلىغى يەنىلا كەڭ ئاممىنىڭ زىممىسىگە چۈشكەن.

جۇڭگو ۋەقەللەرنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن چىرا ۋەقەسى، ۋەتەن ساتقۇچ يۇەن شىكەي ھوكۇمىتىنىڭ باش ئېگىشى ۋەتەسلىمچىلىگى بىلەن ئاخىرلاشقان بولسىمۇ، قەيسەر جۇڭگو خەلقلىرى باش ئەككىنى يوق. ئاردىدىن ئۇزۇن ئوتمەي يەنى 1914-يىلى شۇن گاۋشىڭ قەشقەردە كەڭ خەلقە باشلامچىلىق قىلىپ چارروسىيىنىڭ تاجاۋۇزچىلىغىغا قارشى يەنە بىر قېتىم كۈرەش قىلدى. سوپۇرگە

ئاخۇن قاماقتا ياتقانىدا چىرا خەلقى داۋاملىق يوقلاپ تۇردى. ئۇ خەلقنى ئىلھاملاندۇرۇپ قەتئىي تىز پۈكمەستىن داۋاملىق كۈرەش قىلىشقا دەۋەت قىلدى. كېيىن ئۇ يەرلىك خەلقنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشى ئارقىسىدا قاماقتىن چىقىپ چىرىيەگە بارغاندىن كېيىن داۋاملىق ئاممىغا باشلامچىلىق قىلىپ چارروسىيە تاجاۋۇزچىلىرىغا ۋە ئەكسىيەتچى ھوكۇمرانلارنىڭ قارا كۈچلىرىگە قارشى ئىگىلمەستىن كۈرەشنى داۋاملاشتۇردى.

چىرا ناھىيىسىدە ئوتكەن سىيىت ھاجى ۋەقەسى توغرىسىدا ئەسلىمە

ئابدۇغنى دامۇللا ھاجى

ناھىيىمىزدە 1912 - يىلى چار روسىيە جاسۇسى سىيىت ھاجىغا قارشى بولۇنغان كۆرەش تاريختا بولۇپ ئوتكەن زور ۋەقەلەرنىڭ بىرى. 1912 - يىلى (ھىجىرىيە 1332 - يىلى) چار پادىشاسىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئەلچىسى سوئكوروۋ دېگەننىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن دىنى تونىغا ئورۇنئۇالغان سىيىت ھاجى، ھاپىز قارى، دېگەنلەر كارۋانلار بىلەن ساندۇقلارغا قاچىلانغان نۇرغۇن مالىلارنى توگىگە كېرا قىلىپ چىرىغا كېلىپ ئابلىز قارى دېگەننىڭ مېھمانخانىسىغا چۈشتى. ئابلىز قارى ھەم دىنى تونىغا ئورىنئۇالغان سودىگەر بولۇپ ئۇنىڭدىن كوپ يىللار ئىلگىرى چىرىغا كېلىپ ئورۇنلاشقان. يەر - زېمىن ئېلىپ باي بولغان ئىدى. چىرىدا مەستۇرىخان ئىسىملىك بىر ئايالغا ئويلەنگەن، ھەشەمەتلىك ئوي - ئىمارەت سالدۇرۇپ يىپەكچىلىك، ئەتلەسچىلىك ۋە مەشۇتچىلىك قىلغان ئىدى.

شۇ يىللاردا جۇڭگودا شىنخەي ئىنقىلاۋى پارتلاپ مەنچىڭ خاندانلىغىنىڭ فېئودال خانلىق ھوكۇمرانلىغىنى

ئاغدۇرۇپ تاشلاپ جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغان ئىدى. جۇڭگودا مەنچىڭ خاندانلىغى ئاغدۇرۇپ تاشلانغان بۇ پۇرسەتتە ئاق پاشا (چار روسسىيە پادىشاسى) مانجۇ خاندانلىغىنىڭ ئورنىنى ئىگەللەش، بۇنىڭ ئۈچۈن ئەسلىدىكى خاقان پۇختىرالىرىنى روسىيە پۇقرالىرىغا يەنى ئەنجان پۇقرالىغا ئوتكۈزۈپ ئىشنى گۇۋاڭامە تارقىتىشتىن باشلاش ئۈچۈن قەشقەردە تۇرۇشلۇق چارروسىيە كونسۇلى سوئكوروۋ پىلانلىق يوسۇندا چىرىغا سىيىت ھاجى قاتارلىقلارنى ئەۋەتىدۇ.

سىيىت ھاجى چىرىغا كېلىپ ئۇزۇن ئوتمەيلا ئابلىز قارىنىڭ قىزى بوۋى مەرەمخان (بەزى راۋايەتتە زىلەيخا) بىلەن توي قىلىپ ئابلىزقارىنىڭ ھەشەمەتلىك ئىمارەتلىرىدە ئولتۇرۇپ دەۋر سۈرىدۇ. ئۇلار ئاتا - بالا بىرلىشىپ، خەقلەرنى ئەنجان پۇخرالىقىغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن ھەر خىل زورلۇق - زومبولۇقلارنى قىلىپ خەلقتە ئالۋاڭ - سىلىقلارنى كوپلەپ چاچىدۇ. بولۇپمۇ چىرىدا سۇ مەسىلىسىنى كونترول قىلىۋېلىپ دېخانلارغا قىينچىلىق كەلتۈرىدۇ. ئەنجان پۇخراسى بولغانلارغا كوپلەپ سۇ بېرىپ كىشىلەرنى ئەنجان پۇخراسى بولۇشقا مەجبۇر قىلىدۇ. ئەنجان پۇخرالىقىغا ئوتۇپ قولىغا گۇۋاڭامە ئالغانلار يەرلىك ھوكومەتكە باج - خىراج تولىمەيدۇ. ئەگەر ئۇلار قانۇنغا خىلاپلىق قىلسىمۇ يەرلىك ھوكومەت سوراق قىلالمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئەنجان پۇخراسى ئېلىشتىكى ئوسۇلىدا ئەگەر كىمدىكى پۇخرا بولمايمىز دىسە، بىر ئامال قىلىپ بېسىم ئىشلىتىپ قىينىچىلىق سالغاندىن تاشقىرى، ئۇنداق ئادەملەرگە چەك تاشلاپ، چەك چىقتى دەپلا مەجبۇرى خىزمەتكە تۇتۇۋېلىپ ھالاك قىلىۋېتەتتى.

مەسلەن: سىيت ھاجىنىڭ گوۋانامە تارقىتىشىغا قارشى تورغان ئابدۇللا ئىسىملىك بىر ئادەمنى چەك چىقتى دەپ كارۋان خىزمەتچىسى قىلىپ ئەركەشتامغا توگە يېتەكلىتىپ ئاپىرىپ ئەركەشتام يولىدا دەريا غا تاشلاپ ئولتۇرۇۋەتكەن. ئۇنىڭ يېتىم قالغان ئۇچ بالىسىنى ئابدۇللانىڭ ئاتىسى مۇساكام بېقىپ چوڭ قىلغان. ئۇلار يەنە مىچىت - مەدرىسلەر قۇرۇپ، دىنىي مەكتەپلەر ئېچىپ، سارا - خەتمىلەرنى ئوتكۈزۈپ خەلقنى ئالداپ قايمۇقتۇراتتى.

لېكىن سۈپۈرگە ئاخۇن باشلىق ئامما، سىيت ھاجى، ئابلىز قارىلەرگە ۋە ئۇلارنىڭ قىلغان زوراۋانلىقلىرىغا قەتئى قارشى تۇرغان. بۇ ۋاقىتتا سىيت ھاجى قاتارلىقلار سۈپۈرگە ئاخۇننى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن مەدرىسكە ئاخۇنلارغا سايلىغاندا، سۈپۈرگە ئاخۇن قوبۇل قىلمىغان. چاي زىياپەت، سارا - خەتمىلەرگە بارمىغان. سۈپۈرگە ئاخۇن مۇساۋاي، باقى ئاخۇن، قادىر ئاخۇن، ئابدۇللاخۇن دېگەنلەر، سىيت ھاجى ئوتكۈزگەن نەزىرلەرنى، خالىس نەزىر ئەمەس، بەلكى ئورۇس گوۋانامىسى تارقىتىش نەزىرىسى دەپ قارشى چىقىقان، سىيت ھاجى قاتارلىقلار چىرىدا يەنە جۇڭگو پۇلىغا سودا - سېتىق قىلىشقا يول قويماي دۇكانچى روسول ئىمام ئارقىلىق يۈك، تېمە، ئۇچەي قاتارلىق خام ماتېرىيال-لارنى سېتىۋېلىشقا خاقان پۇلى ئوتمەيدۇ. ئاق پاشا پۇلى ئوتىدۇ دەپ جار سالغان.

سىيت ھاجى، ئابلىز قارىلار ئوزلىرىنى قوغداش ئۈچۈن خەلقە ھاشار سېلىپ ئوز ئويىنىڭ چوڭىسىگە سېپىل سوقتۇرغان. جۇڭگو پۇخرالىرى سۈپۈرگە ئاخۇن باشچىلىغىدا بىرلىشىپ، سىيت ھاجى قاتارلىقلارغا قارشى تۇرۇپ، ئۇلارنى

كەتسۇن، يۇرتىمىزنى بىكار قىلسۇن. بىز روسىيە پۇخرالىرى بولىمايمىز دەپ شۇ ئار تۇۋلاشقان. بۇ چاغدا بازار بېگى ھەر قانداق كىشى روسىيە سودىگەرلىرى بىلەن رىقابەت قىلسا ئۇنىڭ مال - مۈلكى موسادىرە قىلىنىدۇ دەيدىغان قانۇن بار، سىلەر قارشىلىق كۆرسەتمەڭلا دەپ تەسقان. بىر دىخان ساتقىلى ئېلىپ كەلگەن يۈگنى روسىيە دوكىنىغا ساتماي قويغانغا مۇسادىرە قىلمۇالغان. بۇ دىخان بار - يوق مۈلكۈم مۇشۇ، رەھىم قىلسىلا بېگىم، بالىلىرىم ئۇششاق دەپ يالۋۇرسىمۇ يۈگنى قايتۇرۇپ بەرمىگەن.

سىيت ھاجى، ئابلىز قارى دېگەنلەر شۇ كۈنلەردە داۋراڭ سېلىپ، ھازىر چىرىدا خاقان پوخرالىغىدىن يۈز ئورۇپ ئورۇس پۇخراسى بولۇشقا گوۋانامە ئالغانلار 60 پىرسەنگە يەتتى دەپ قەشقەر كونسۇلىغا دوكلات قىلغان. شۇنىڭدەك ئۇلار ئىغۋاگەرچىلىك قىلىپ: ئاق پاشانىڭ كونسۇلى سوڭكوروۋ ئەپەندىنىڭ ئالاھىدە خادىمى بورىس ئەپەندىدىن يوليۇرۇق ئالدىم. يولىيۇرۇقتا، جۇڭگودا ھازىر مانجۇ خاندانلىغى ئاغدۇرۇلۇپ پۈتۈن جۇڭگو قالايمىقانلاشتى. ئەمدى بىز گىراژدانلار تەشكىلاتىدىن پايدىلىنىپ بۇ يۇرتنى ئورۇسلاشتۇرۇشىمىز كېرەك دېيىلگەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ھەممە ئادەم بۇ ئىشقا كۈچ چىقىرىشى لازىم. كىمكى كۈچ چىقارسا يېقىن كەلگۈسىدە چوڭ مەنسەپلەرگە ئىگە بولىدۇ دېگەن.

شۇ كۈنلەردە سۈپۈرگە ئاخۇن، ئابلاخۇن دېگەن كىشىلەر قارشى چىقىپ، سىيت ھاجى قاتارلىقلارنىڭ پىتنە-ئىغۋاسىغا ئالدانماڭلار، رۇس پۇخراسى بولۇشقا ئالغان گوۋانامەڭلارنى قايتۇرۇپ بېرىڭلار. ئەسلىڭلەرگە يېنىڭلار دەيدۇ.

سىيىت ھاجى قاتارلىقلار ئالدى بىلەن بىر ئىككى كىشىنى يوقاتماقچى بولىدۇ - دە، ئەركەشتامغا كارۋان ماڭدۇرماقچى بولدۇق، بۇنىڭغا ئىككى نەپەر ئادەم كېرەك دەپ چەك تاشلاش ئىشىنى يۈرگىزىدۇ. ھاپىز قارى بىر چوگۇنغا بىر- مۇنچە چوكىلارنى قاچىلاپ پۇقرالارغا بېرىدىن ئالدۇرىدۇ. ئۇچى قىزىل چوكا كىمگە چىقسا شۇ كىشى كارۋانغا خىز- مەتچى بولۇپ بارىدۇ دەپ ئېلان قىلىدۇ. ئەگەر ئۇچى قىزىل چوكا رۇس پۇقرالىرىغا چىقىپ قالسا، ئۇلارغا كەڭ- چىلىك قىلىنىدۇ. ئۇلار كارۋان بىلەن بارمايدۇ دەيدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇچى قىزىل چوكا ئابلاخۇنغا چىقىپ قالىدۇ. بۇ ئادەم ئويدە ئۇششاق بالىلىرىم، قېرى دادام بار دەپ يالۋۇرسىمۇ، ئۇنىڭغا ئۇنۇماي قىزىل چوكا چىقىشمۇ پىشا- نەكگە پۇتۇلگەن ئىش. پىشانەكگە نىمە پۇتۇلگەن بولسا شۇنى كورگۈلۈك دەپ ئۇنى كارۋانغا خىزمەتچى قىلىپ ئېلىپ ماڭىدۇ. كېيىن كارۋان قايتىپ كەلگەندە سۇپۇرگە ئاخۇن قاتارلىقلار ئابلاخۇننى سورىسا، ئەركەشتام يولىدا ئولۇپ كەتتى دەپ جاۋاپ بېرىدۇ.

شۇندىن كېيىن يۇرت خەلقى سۇپۇرگە ئاخۇنىڭ باش- لامچىلىغىدا سىيىت ھاجى، ئابلىز قارىلارنىڭ قىلمىش گۇنا- لىرىنى خوتەن ۋالىسىغا ئەرز قىلىدۇ. شۇنىڭدەك قېرى - ياش، ئەر - ئايال پۇخرالار قوللىرىغا كەتمەن، تاياق كالتەك ئېلىپ سىيىت ھاجى قاتارلىقلارغا قارشى چىقىدۇ. سىيىت ھاجى قاتارلىقلار كەتسۇن! يۇرتىمىزنى بىكار قىلسۇن! دەپ شۇئار توۋلايدۇ.

بىركېچىسى سىيىت ھاجى، ئابلىز قارىلار بىر قانچە ئادەملىرى بىلەن سۇپۇرگە ئاخۇننىڭ ئويىگە باستۇرۇپ

كېلىپ ئۇنى تۇتماقچى بولغاندا سۇپۇرگە توگىمەننىڭ ئىچىگە كىرىۋېلىپ قارشىلىق كورسۇتىدۇ ۋە ئوز ئادەملىرىنى باشلاپ، بەشبۇلاق تەرەپكە چېكىنىدۇ. قۇمۇقلارنى كېزىپ بەشبۇلاققا يېقىنلاشقاندا، ئىلگىرى سىيىت ھاجىغا ئەسكەر- بولۇپ ئەسكەرلىكتىن قېچىپ كېلىۋالغان جامالىدىن دېگەن ئادەم ئۇلارنى قارشى ئېلىپ ئوز كەپىسىدە ئاش - تاماق بېرىدۇ. دەل بۇچاغدا سىيىت ھاجىنىڭ قاماقخانىسىدىن قاچقان روسول ئىماش، قادىر تومۇرچى دېگەنلەر — يېتىپ كېلىدۇ. بۇلار مەسلەتلىشىپ سىيىت ھاجى ۋە ئابلىز قارىلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنى خوتەن ۋالىسىغا ئەرز قىلىدۇ. خوتەن ۋالىسى سۇپۇرگە باشلىق كىشىلەرنىڭ ئەرزىنى كورۇپ سوراق قىلىشنىڭ ئورنىغا، سۇپۇرگە باشلىق بىر قانچە كىشىنى سولاپ قويىدۇ. بۇ چاغدا سىيىت ھاجى، ھاشىم پاششاپ دېگەن ئادەمنى نۇرغۇن سوغا - سالام بىلەن خوتەن ۋالىسىغا ئۇزىتىدۇ. ھەمدە سۇپۇرگە باشلىق كىشىلەرنى چىرىغا قاي- تۇرۇپ كەتمەكچى بولىدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان لاۋما ئىسىملىك چىلىمچى، قاماقخانىغا بىر ئامال قىلىپ كىرىپ سۇپۇرگە ئاخۇنغا بۇخەۋەرنى يەتكۈزىدۇ. ھەمدە سىلەرنى چىرىغا ئېلىپ كېتىمىز دەۋاتىدۇ، چاپسان قېچىڭلار. جېنىڭلارنى قۇتقۇزۇڭلار دەيدۇ. ئاندىن بۇلار گۇندىپاينىك ياردەمى بىلەن قاماقخانىدىن قېچىپ كېچىسى شەھەر سىپىلىدىن سىرىلىپ چۇشۇپ قەشقەر ۋالىسىغا ئەرز قىلىشقا ماڭىدۇ.

سۇپۇرگە ئاخۇن باشلىق 5 كىشى چول - جەزىرىلەرنى كېزىپ قەشقەرگە قاراپ ماڭىدۇ. بۇلارنىڭ كەيىنىدىن خوتەن ۋالىسىنىڭ چىلىمچىسى لاۋما بىلەن سادىق ئاخۇن دېگەنلەرمۇ يېتىپ بارىدۇ. ئەمما سادىق ئاخۇن سۇپۇرگە

ئاخۇن بىلەن كورۇشۇپ قولىدىكى نەيزە قورالىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپىلا جان ئۇزىدۇ. ئاندىن ئۇلار كوز يېشى قىلىپ سادىق ئاخۇننى دەپن قىلىدۇ. سۇپۇرگە ئاخۇن لاۋما، جالالىدىن، قادىر ئاخۇن، ھىممەت داخان دېگەنلەر چول- جەزىرىلەردە قوموچ يىلتىزلىرىنى كولاپ يەپ قەشقەرگە قاراپ كېتىۋاتقاندا بىر تۇگە كارۋىنى ئۇچرايدۇ. بۇ كار- ۋاننىڭ باشلىغى ئاقساقال خۇيزۇ (تۇڭگان) كىشى ئىدى. لاۋما بەرىپ مۇڭداشقاندىن كېيىن كارۋان بېشى ئەھۋال- نى بىلىپ ئۇلارنى توگىگە مىندۇرۇپ قەشقەرگە يەتكۈزۈپ قويىدۇ. كارۋان بېشى ئۇلارغا قەشقەر ۋالىسى بىلەن ئۇچرۇشۇش ئۇچۇن ئالدى بىلەن شۇن گاۋشىڭ دېگەن كىشى بىلەن كورۇشۇڭلار، ئۇ كىشى سىلەرگە يول كورسۇتۇپ يارىدەم قىلىدۇ دەيدۇ. سۇپورگە ئاخۇنلار قەشقەر شەھىرىگە كىرىپ بىر نەچچە كۇندىن كېيىن بىر چايخانىدا شۇن- گاۋشىڭ بىلەن ئۇچرۇشۇدۇ ۋە ئۇ ئارقىلىق ئەرز خەتنى قەشقەر ۋالىسىغا توتىدۇ. ۋالى ئۇلارنىڭ ئەرز شىكايىتىنى ئاڭلاپ شۇن گاۋشىڭنى 100 نەپەر ئەسكەر بىلەن چىرىغا ئەۋەتىپ بۇ مەسىلىنى بىر تەرەپ قىلىماقچى بولىدۇ. شۇن گاۋشىڭ باشچىلىغىدىكى 100 كىشىلىك قوشۇن 1912- يىلى 6 - ئاينىڭ 23 - كۇنى چىرىغا يېتىپ كېلىدۇ.

شۇن گاۋشىڭ چىرىغا كېلىپ سىيىت ھاجىغا ئىككى ئادەمنى ئەلچى قىلىپ خەت كىرگۇزىدۇ. بۇ ۋاقىتتا سىيىت ھاجى، ئابلىز قارى، ھاپىزقارى، ئابدۇراخمان، خاتىپ، ھاشىم پاششاپ باشچىلىغىدا بىر مۇنچە كىشىلەر زىيارەت ئۇستىدە ئىدى. ئەلچىلەر كىرىپ خەت تاپشۇرىدۇ. خەتتىڭ مەز- مۇنى: "بوگۇن چۇشتىن ئىلگىرى قورال تاپشۇرۇڭلار،

شەھەر سىرتىغا چىقىپ خاقان ئەسكەرلىرىگە ئىتائەت قىلىڭلار!" دېگەنلىدىن ئىبارەت ئىدى. سىيىت ھاجى خەتنى قوبۇل كورمەي ئەلچىلەرنىڭ ساقال بۇرۇتلىرىنى چۇشۇرۇپ، ئاتلارنىڭ قۇيرۇغىنى كېسىپ قايتۇرۇدۇ. 6 - ئاينىڭ 25 - كۇنى ھوجۇم باشلانىدى. سۇپۇرگە باش- چىلىغىدىكى ئاممىا كالتەك، چوماق، كەتمەن - تاماق كوتۇرۇپ ئۇرۇشقا قاتنىشىدۇ. سىيىت ھاجىنىڭ ئوردىسىنى مۇھاسىرە قىلىپ تۇرۇۋاتقان، پەيتىتە، سىيىت ھاجى تەرەپتىن ئالدى بىلەن ئوق چىقىرىپ لاۋۇلاڭ دېگەن ئەسكەر بىلەن 2 نەپەر پۇخرانى ئېتىپ تاشلايدۇ. خەلق قوزغۇلۇپ، قانغا - قان، جانغا - جان ئالىمىز دەپ ھوجۇم قوزغايدۇ. ئوق ئېتىپ سىپىل ئۇستىدىكى روسىيە بايرىغىنى چۇشۇرۇپ تاشلايدۇ. سىيىت ھاجى تەرەپتىن قاماپ قويۇلغان باقى، مۇسا بوۋاي دېگەنلەر ئىچىدىن ئاتخانىغا ئوت قويىدۇ. شۇن گاۋشىڭ بىر توقۇمنى سۇغا چىلاپ شۇنىڭ دالدىسىدا دەرۋازىغا يېقىنلاپ ئوت قويىدۇ. ئوت يالقۇنى ئاسمان - پەلەككە كوتۇرىلىدۇ. ئەھۋال ئاشۇنداق جىددىلەشكەندە سىيىت ھاجى، ئابلىز قارى باشلىق بىر قانچە كىشىلەر ئايالچە ياسىنىپ ئارقا ئىشىكىتىن قاچىدۇ. بۇ قاچقۇنلارنى سۇپۇرگە باشلىق ئاممىا قوغلايدۇ. دەل شۇچاغدا 10 ئاتلىق ئەسكەر ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ قوغلاش توختۇتۇلسۇن! خانىڭ ئەمرى! دەپ قوغلاشنى چەكلەيدۇ.

شۇ يىللىرى ۋەتەن ساتقۇچ خائىن يۇەن شىكەي تەختكە چىققان ئىدى. يۇەن شىكەي چار روسىيە ھوكۇمە- تىگە تىز پۇكۇپ، چار ھوكۇمىتىنىڭ چىرا ۋەقەسى توغرە- سىدا تاپشۇرغان مەمۇراندۇملىرىنى كورۇپ قويغان تەلەپ-

لىرنى شەرتسىز قوبۇل قىلىدۇ. ھەق-ناھەقنى ئاجراتماستىن چارروسىيە ئوتتۇرىغا قويغان يولسىز تەلەپلەر بويىچە ۋەقەدە ئولگەن 36 ئادەمگە جۇڭگو ھوكۇمىتى خۇن تولەيدۇ. گۇناھى سۇپۇرگە ئاخۇن، شۇن گاۋشىڭلارغا ئارتىپ جەمى 17 ئادەمنى قەشقەردە 7 يىل نەزەر بەنت قىلىدۇ.

چارروسىيەنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى سۇڭكوروۋ بۇ مەسىلىنى تەكشۈرمەن دەپ چىرىغا ئۇچ قېتىم كېلىدۇ. تەكشۈرۈش نېتىجىسىدە ئۇ، سىيىت ھاجىنىڭ قورا جايىغا سۇپۇرگە بېسىپ كىرگەن دەپ سۇپۇرگىنىڭ ئويىگە گۇڭ سالمەن (ئولچەيمەن مەناسىدا بولسا كېرەك.—ت) دېگەندە، سۇپۇرگە ئاخۇن داۋلى سوزلەپ: مېنىڭ ئويۇم جۇڭگو زېمنى ئىچىدە، سىيىت ھاجى بولسا ئەنجاندىن كەلگەن، گۇڭ سالسىڭز ئەركەش تامدىن سېلىڭ دەپ داۋلىدا كونسۇلنى مات قىلىدۇ.

سۇپۇرگە ئاخۇن قاتارلىقلار قەشقەردە 7 يىل قاماپ قويۇۋېتىلگەن دەيدۇ. بۇ ۋەقە 1912-يىلى 6-ئاينىڭ 25-كۈنى ناھىيىمىزدە يۈز بەرگەن بولۇپ، تاھازىرغىچە خەلق ئارىسىدا داستان بولۇپ كەلمەكتە. مەن ئۇزەمنىڭ بىلگەنلىرىم بويىچە بۇ تارىخنى قىسقىچە يېزىپ چىقتىم، باشقىلارنىڭ تولۇقلىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

ئەسكەرتىش: ئاپتور ئابدۇغېنى دامۇللا ھاجى، شۇ ۋاقىتلىكى چار ھوكومىتىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلىنىڭ ئىسمىنى سۇڭكوروۋ دەپ ئالغان ئىكەن. بىزمۇ شۇ بويىچە ئالدۇق. خوتەن سەپەن مەكتۇبىنىڭ "چىرا ۋەقەسى" توغرىسىدا تەكشۈرۈش دوكلاتىدا، سوكوروۋ دەپ ئالغان.

شىنخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى قومۇل قوزغىلىڭى

ئاقنىياز

يېڭى خېتۇەن ھەركىتىنىڭ مەغلۇپ بولۇشى، «شىنچۇ شەرتنامىسى»نىڭ ئىمزالىنىشى، جۇڭگونى پۈتۈنلەي يېرىم مۇستەملىكە، يېرىم فېئوداللىق ھالەتكە كېلىپ قالدى. ئىنقىلاۋىي ئەنئەنىگە باي جۇڭگو خەلقى جاھانگىرلىك بىلەن فېئوداللىزمنىڭ ئېغىر بېسىمىگە چىداپ تۇرالمىغان مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇلار بۇخىل ئېغىر، ئېكسپىلاتاتسىيەدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن داۋاملىق ئىنقىلاپ ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىشى مۇقەررەر ئىدى. لېكىن ئىنقىلاپنىڭ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان تەجرىبەساۋاقلىرى جۇڭگو خەلقىنى چوڭقۇر تەربىيىگە ئىگە قىلدى، ئۇلار ئازاپ-ئوقۇبەت ئىچىدە قالغان دولەتنى، خەلقنى قۇتقۇزۇش يولىنى ئىزلەيتتى. ئۇ ۋاقىتتىكى ئىنقىلاپنىڭ ۋەزىيىتى دولەتنى مۇنقەرزلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش، خەلق ئاممىسىنى زۇلۇمدىن، ئېغىر ئېكسپىلاتاتسىيەدىن قۇتۇلدۇرۇش ئىدى. مۇنداق ئۇلۇق ۋەزىپىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش پەقەت يېڭى سىنىپنىڭ سىياسى جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىشىغا باغلىق ئىدى. ئۇ ۋاقىتتا جۇڭگودا ئوسۇپ يېتىلمۇاتقان "جۇڭگو پۇرولېـ

تاریياتی تېخی ئاڭلىق، مۇستەقىل سىنىپى كۈچ سۈپتىدە سىياسى سەھنىگە چىقمىغان ئىدى. ئىنقىلاپقا تېخى ئۇششاق بۇرژۇئازىيە ۋە بۇرژۇئازىيىنىڭ ئەگەشكۈچىسى سۈپتىدە قاتناشقان ئىدى"② شۇڭلاشقا ئۇنىڭغا كىشىلەر ئۇنچىلا ئېتىۋار قىلمىدى. ھەمدە ئىنقىلاپنىڭ يېتەكچىسى ئىكەنلىگىنىمۇ ئېتىراپ قىلمىدى. كېيىنكى كۈنلەردە سۇئۇچۇسەن باشچىلىغىدىكى بۇرژۇئازىيە ئىنقىلاپچىلىرى كاك يۈەبي③ لياڭ جىچياۋ④ قاتارلىق بۇرژۇئا ئىسلاھاتچىلىرىنىڭ ئورنىنى بېسىپ دېموكراتىك ئىنقىلاپنىڭ سىياسى يېتەكچىلىك ھوقۇقىنى ئۆستىگە ئېلىپ ئېنىق بولغان بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاۋى سۇئۇچۇسەندىن باشلاندى.

سۇئۇچۇسەن رەھبەرلىگىدىكى جۇڭگو تۇڭمىڭخۇيى پوتۇن مەملىكەت مىقياسىدا ئىنقىلاپ ئوتنى تۇتاشتۇردى. ھەممە جايدا ئىنقىلاۋى تەشۋىقات، ئىنقىلاۋى تەشكىلاتلارنى قۇردى. قورالىلىق قوزغۇلاڭ كوتەردى. بۇنىڭغا خەلق ئارمىسىنىڭ ئىستېخىيىلىك كۆرىشى قوشۇلۇپ مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا جاھانگىرلىككە، فېئودالىزىمغا قارشى قايناملىق تاشقىن ھالەتتىكى بۇرژۇئازىيە دېموكراتىك ئىنقىلاۋى ھەرىكىتىگە ئايلاندى. بۇ مەملىكەتىمىزنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى 3- قېتىملىق ئىنقىلاپ دولقۇنىنى شەكىللەندۈردى. بۇ دولقۇنىنىڭ تۇرتكىسى ئارقىسىدا بۇرژۇئازىيە ئىنقىلاپچىلىرى 1911 - يىلى (چىڭ سولالىسى- شۇەنتۇڭ خانلىقنىڭ 3- يىلى) 10- ئاي 10- كۈنى ۋۇچاڭدا قورالىلىق قوزغۇلاڭ كوتۈرۈپ، ھەربى ھوكۇمەت قۇرۇپ، چىڭ ھوكۇمىتىنى ئاغدۇرۇپ، قانلىق تۈزۈمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى قۇردى. بۇ ئەينى

ۋاقىتتىكى خەلق ئاممىسىنىڭ تەلىۋىگە ئۇيغۇن كەلگەنلىگى ئۈچۈن ھەر قايسى ئولكىلەردىن ئارقا- ئارقىدىن ۋۇچاڭ قوزغۇلىڭىغا ئاۋاز قوشتى. 1912- يىلى 1- ئاينىڭ 1- كۈنى ھەر قايسى ئولكىلەر ۋەكىل سايلاپ نەنجىڭگە ئۆەتىپ جۇڭخۇا مىنگو ۋاقىتلىق ھوكۇمىتىنى قۇرۇپ سۇڭ جۇڭسەننىڭ رەئىس جۇمھۇرلۇقىغا سايلىندى. شۇنىڭ بىلەن جۇڭگو خەلقىنىڭ بېشىغا مىڭۋالغان 2000 يىللىق تارىختىكى ئىگە فېئودال خاندانلىق تۈزۈمى پاچاقلاندى.

شىنخەي ئىنقىلاۋىنىڭ غەلىبىسى ناھايىتى تېزلىكتە شىنجاڭغا تارقالدى. شىنجاڭدىكى بۇرژۇئازىيە دېموكراتىك ھەرىكىتىنى يۇقۇرى دولقۇنغا كوتەردى. ئۇلار ئىنقىلاۋى تەشۋىقاتنى قانات يايدۇردى. مەخپى پائالىيەتلەر ئارقىلىق ئىنقىلاۋى تەشكىلاتلارنى ئۈيۇشتۇردى. شىنخەي ئىنقىلاۋىنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسىنى كۆتۈۋېلىش ئۈچۈن ئوز پائالىيەتلىرىنى كۈچلەندۈرۈۋەتتى.

ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدە مىللى زىددىيەت، ئىجتىمائى زىددىيەت ناھايىتى كەسكىن بولۇپ ھەممە يەردە كۈرەش يالقۇنى يېنىپ تۇراتتى. تېگىپ كەتسىلا ئىنقىلاپ پارتلاپ كېتىدىغاندەك ۋەزىيەت شەكىللەنگەن ئىدى. شۇڭا چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىنجاڭدىكى ھوكۇمرانلىغى قىل ئۈستىدە قالغان ئىدى. ئۇرۇمچىدە 1909- يىلى (چىڭ سولالىسى شۇەنتۇڭ خانلىقنىڭ تۇنجى يىلى) 5- ئاينىڭ 26- كۈنى يۇەن داخۇا ئەسكەرلىرى ئۆسەنزۇدە سودىگەرلەرنى بىستۇرۇش ۋەقەسى يۈز بېرىپ 7 يۈزدىن ئارتۇق سودىگەرنى ئولتۇردى. 1910 - يىلى 8 - ئايلاردا چىڭ ھوكۇمىتىنىڭ شىنجاڭدىكى قول چومىغى يۇەن

داخۇانىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ مۇھاپىزەتچى قىسىملارنى باستۇرۇش ۋەقەسى شەھەر ئىچىدە نۇرغۇن ئۇيۇ، دۇكانلارنىڭ كويۇپ تۇگۇشىگە سەۋەپ بولدى. بۇنىڭ بىلەن دولەت غەزنىسىدىن 100 مىڭ سەر كۇمۇش پۇل ئاجرىتىپ سودىگەرلەرنى قوتقوزۇشقا توغرا كەلدى. بۇ ئىجتىمائى زىددىيەت ئىجتىمائى كىرىزىسنى قوزغىدى. شۇندىن كېيىن بىر كىشى مۇش كوتەرسە باشقىلار قوشۇلىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى.

دەل شىنجاڭدىكى ئىجتىمائى زىددىيەت مىللى زىددىيەت ئوتكۇرلەشكەن ۋاقىتتا لىيۇ شەنجوڭ باشچىلىغىدىكى ئىنقىلاۋى پارتىيە كىشىلىرى ئۇرۇمچىگە كېلىپ، جىددى تەييارلىق كورۇپ 1911-يىلى 12-ئاينىڭ 28-كۈنى ھەربى قىسمىنى ۋە ئاممىنى باشلاپ قوزغۇلاڭ كوتەردى. لېكىن ئىنقىلاۋى پارتىيە ئىچىدىن خائىنلار چىقىپ، ھەربى مەمۇرى مەھكىمىگە "تەسلىم بولۇپ ئىسمىلكنى⑤ سۇندى" پىلانىنى قولغا چۈشۈرگەن يۇەن داخۇا بارلىق ئامال چارىلار بىلەن بۇ قوزغۇلاڭنى قانلىق باستۇردى. 1912-يىلى 1-ئايدا ئىلىدا ياڭ زەنشۇي باشچىلىغىدىكى تۇڭمىڭخۇي قوزغۇلاڭ كوتۇرۇپ ئىلىدىكى ھەربىلەت خەلقىنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۇرۇپ چىڭ سولالىسىنىڭ جاھىل قورغىنى ئىلى جىياڭجۇن مەھكىمىسىنى ئىشغال قىلىپ، جۇمھۇرىيەت جاكالىدى.

شىنخەي ئىنقىلاۋى غەلىبىسىدىن ئىلھاملانغان قومۇل خەلقى ئىلى قوزغۇلاڭچىلىرىغا قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ 1912-يىلى باھار ئايلىرىدا قومۇلنىڭ قوراي جىلغىسىدا تومۇر خەلپە ئاممىغا يېتەكچىلىك قىلىپ، چىڭ خاندانلىغىنىڭ دەھشەتلىك زۇلۇمىغا، يۇەن داخۇا ۋە قومۇل ۋاڭى شا مەخسۇتنىڭ ئېغىر

فېئوداللىق ئېكسپىلاتاتسىيىسى، باج-سېلىقلىرىغا قارشى ھەيۋەتلىك قوزغۇلاڭ كوتۇرۇپ چىقتى.

قومۇل خەلقى 17-ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا قومۇل ۋاڭلىرىنىڭ ھوكۇمرانلىغىدا بىر تەرەپتىن چىڭ سولالىسىنىڭ شىنجاڭدىكى مەمۇرى-ھەربى ئەمەلدارلىرىنىڭ قاتتىق زۇلۇمىغا ئۇچرىسا، يەنە بىر جەھەتتە ۋاڭ گۇڭ ۋە يەرلىك فېئودال كۈچلىرىنىڭ دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيىلىرىگە ئۇچراپ كەلگەن.

قومۇل رايونىدا ئەبەيدۇللا زامانىسىدىن نەزەر ۋاڭ زامانىسىغىچە (جەن شورېن دەۋرىگىچە) 10 غا يېقىن ۋاڭ ئوتكەن بولۇپ ئۇلار چىڭ ھوكۇمىتىنىڭ غەربى رايونىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان بەۋدە ئۇرۇشلىرى، چوڭ-كىچىك غوجىلارنىڭ ھەركىتىنى تىنچىتىش جۇڭغار موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قىرىلىش ۋە بولگۇنچىلىك ھەركەتلىرىنى بېسىقتۇرۇش ئۇرۇشلىرىدا چىڭ ھوكۇمرانلىرى تەرىپىدە تۇرۇپ خىزمەت كورسەتكەنلىگى ئۈچۈن 1-دەرىجىلىك جاساقلىق (مىراسخورلۇق قىلىدىغان مەنسەپ ئۇتۇقانى) ئۇنۋانى ئالغان. ئىمىن گۇڭ دەۋردە شىڭ شكشيادن ئىچكىرىگە بارىدىغان يولنى ياستىپ چىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ غەربى رايونغا چىقىشىغا ئاكتىپ كەتمەن چاپقانلىغى ئۈچۈن "گۇڭ" لۇق ئۇنۋانغا ئېرىشكەن. يوسۇپ دەۋردە قومۇل ئۇيغۇرلىرىدىن مەخسۇس توشۇن تەشكىللەپ خوجىلارنى يوقۇتۇش ئۇرۇشىغا قاتناشتۇرغانلىغى ئۈچۈن ئونىڭ مەرتىۋىسىنى بىر دەرىجە ئوستۇرۇپ "ۋاڭ" لىق مەرتىۋىسى بەرگەن. چىڭ سولالىسىنىڭ گۇاڭشۇي دەۋردە

شامەخسۇت 30 دىن ئارتۇق ھارۋىغا نۇرغۇن مال - مولۇك ھەمدە ھەرخىل بويۇملارنى ئېلىپ نۇرغۇن ئادەملەربىلەن شىنستەيخۇنى يوقلاشقا بارغان. شىنستەيخۇ شامەخسۇتنى ئوبدان قارشى ئېلىپ كۆتۈالغان ھەمدە "ھورمەتلىك ۋاڭ" دىگەن مەرتىۋە بەرگەن، شۇنىڭدەك بۇ ۋاڭلارنىڭ ئەۋلادلىرىنى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەرقايسى ناھىيىلەرگە ھېكىم بېگى قىلىپ تەيىنلەپ باشقۇرۇپ كەلگەن.

قومۇل رايونىنىڭ ئىختىسادىدا يېزا ئىگىلىك ئىختىسادى ئاساسى ئورۇندا بولۇپ، فېئودالىق يەر مۇناسىۋىتى ئىنتايىن ئېغىر ئىدى. 10% گە يەتمەيدىغان ۋاڭ جەمەتى باشچىلىغىدىكى يەر ئىگىلىرى بارلىق تېرىلغۇ يەرنىڭ 80% دىن كۆپرەگىنى ئىگەللەپ دەھشەتلىك زۇلۇم سېلىش ئارقىلىق كەڭ ئەمگەكچىلەرنى كۈن كوچۇرگۈسىز ھالىتىگە چۈشۈرۈپ قويغان ئىدى. يالغۇز شامەخسۇت ئىگىدارچىلىغىدا 34.200 مو ئەتراپىدا يەربولۇپ (تۇرپاندا 3000مو، ئۈرۈمچىدە 150مو) 100 لىگەن يىللىقچى، ئورتاقچى، ئىجارىكەش دېخانلارنى ئىشلىتىش ئارقىلىق باشقۇرۇپ كەلگەن بولسا يەنە بىر جەھەتتىن "دارخان⑦" لىق تۇزۇمىدىن كەڭ پايدىلىنىپ نامراد دېخانلارنىڭ ھەقسىز ئىشلەپ بېرىش مەجبۇرىيىتى ئارقىلىق باشقۇرۇپ كەلگەن. شامەخسۇت ئىگىدارچىلىغىدا كەڭ ئۇنۇملۇك يەرلەر بولۇپلا قالماستىن، 16 ئۈرۈندا (بىرسى تۇرپاندا) ھەرخىل مۇئىلىك باغلىرى بارئىدى. بۇ باغلاردا، ئۈزۈم، شاپتۇل، ئۈرۈك، ئالما، گىلاس، چىلان، ياڭاق، جىگدە، قوغۇن - تاۋۇز قاتارلىق مۇئىلەرنى ئوستۇرۇپ، ئوز ئائىلىسىنى قىش - ياز مۇھىم بىلەن تەمىنلەپلا قالماستىن، قالغانلىرىنى قورۇتۇپ ئۈرۈم-

چى، غۇلجا، لەنجۇ، شاڭخەي، بېيجىڭ، تاشقى موڭغۇلىيەدىكى سودا سارايلىرى ئارقىلىق سېتىپ بىرقانچە مىڭ سەر ئاق كومۇش كىرىم قىلاتتى. ۋاڭ ئوردىسىغا دېخانلار ھەر يىلى 5000 جىڭ قۇرۇق ئۈزۈم، 10.000 دانە ياڭاق، 200 دەن چىلان قاتارلىق قۇرۇتۇلغان مېۋە تاپشۇرۇش مەجبۇرىيىتى بولۇپ، بۇ ئارقىلىقمۇ نۇرغۇن كومۇش پۇل كىرىم قىلاتتى.

قومۇل رايونىدا شامەخسۇت ئەڭ چوڭ يەرئىگىسى بولۇپلا قالماستىن، ئەڭ چوڭ چارۋا ئىگىسى ئىدى. تولۇق بولمىغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا 200 قوتان چارۋىسى بولۇپ (ھەربىر قوتاندا 500 دىن 1000غىچە دەپ ھىسابلىغاندا) ئات، كالا، تۆگە قاتارلىق چوڭ چارۋىنى قوشۇپ ھىسابلىغاندا 150.000 ئەتراپىدا چارۋىسى بولغان بۇ چارۋىلار باركول ۋە موڭغۇلىيە چىگرىسىدىكى يايلاقلاردا ۋە تاغ جىلغىلىرىدا بېقىلاتتى. ماڭچىلار قىش - ياز ئويلىرىگە قايتالمايتتى. ھەرىيىلى ۋاڭ ئوردىسى تەرىپىدىن ماتا ۋە تېرىدىن بىرقۇر كىيىم قىلدۇرۇپ بېرەتتى. يىمەك - ئىچمەكلىرى ئۇچۇن ئارپا - قوناقتىن بىرقانچە كۆرە بېرەتتى. قومۇل ۋاڭى قومۇلنىڭ بارلىق سودا - سېتىق ئىشلىرىنى كونترول قىلىۋالغان ئىدى. ھەر يىلى ئوز ئادەملىرىنى ئۇيغۇرچە، غۇلجا، قەشقەر، لەنجۇ، ھىندىستان، ئورتا ئازىيا، تاشقى موڭغۇلىيە قاتارلىق دولەت شەھەرلەر بىلەن سودا - سېتىق ئىشلىرىنى قىلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ مەخسۇس سودا - سېتىق ئىشلىرىغا سالغان كاپىتالى 656 مىڭ سەرگە

يېتەتتى. شا مەخسۇت يەنە قومۇلنىڭ شەرقىدە بىر ماي زاۋۇتى قۇرۇپ قومۇلنىڭ مايلىق زىرائەتلىرىنى يىغىپ ھەر يىلى 12000 مىڭ جىڭدىن 15000 جىڭ ئەتراپىدا ماي ئىشلەپ چىقىرىپ، قومۇلنى تەمىنلىگەندىن تاشقىرى، ھەرقايسى جايلاردىكى سودا سارايلىرى ئارقىلىق سېتىپ كوپ پايدا ئالاتتى.

ۋاڭ ئوردىسىنىڭ ئىككى چوڭ ئاشلىق ئىسكىلاتى بولۇپ، پەقەت دېخانلاردىن ئېلىنغان يەر، سۇ بېجى ئارقىلىق يىغىلغان 180,000 دەن ئاشلىق بىلەن تولدۇرۇلاتتى. ئۇنىڭ يەنە 800 ئېغىزلىق ھەر خىل ئوي - ئىمارەتلىرى بار ئىدى. ئۇرۇمچى، لەنجۇ، بېيجىڭ قاتارلىق شەھەرلەرگىمۇ "ۋاڭ ئوردىسى" سالدۇرغان مەسىلەن بېيجىڭدا 25000 سەر ئاق كومۇش خەشلەپ 6 مۇ يەر ئورنىغا "ۋاڭ ئوردىسى" سالدۇرغان.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، قومۇل رايونىنىڭ يەر، سۇ، يەر بايلىغى، ئورمان، چارۋا، سودا سانائەتلەرنىڭ ھەممىسى ۋاڭ ئىلكىدە بولۇپ، ئەڭ چوڭ ھوكۇمدار ئىدى. سىياسى مەمۇرى جەھەتتىكى ھوقۇقى چەكسىز ئىدى. ۋاڭ ئولسە باسىسى مىراسخورلۇق قىلاتتى. ۋاڭ قومۇلنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا مىراپ، دوغا، بەگلەرنى بەلگىلەپ خەلق ئاممىسىنى قاتتىق باشقۇراتتى. ۋاڭنىڭ گېپى قانۇن بولۇپ ھېچقانداق چەكلىمىگە ئۇچرىمايتتى. خەلق ئاممىسى بىجانىدىل ئىجرا قىلىنىشى شەرت ئىدى.

(3)

ۋاڭ ئوردىسىنىڭ ئاممىنى ئىكسپىلاتاتسىيە قىلىش

ئۇچۇن قوللانغان تەدبىرلىرى دەھشەتلىك بولۇپ، ھەرخىل نامدا، باج - سېلىق، ئالۋاڭ - ياساق سېلىپ، خەلقنى تولىمۇ قاخشىتاتتى. ۋاڭ ئوردىسىغا ھەر بىر ئائىلە دېخان مو بېشىغا (يەرنىڭ ياخشى - يامانلىغىغا، ھوسۇل ئالغان - ئالمىغانلىغىغا قارىماستىن) بىر كۈرەدىن 2 كۈرەگىچە يەر بېجى تاپشۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى. ئەگەر دېخانلار ۋاقتىدا يەر بېجى تاپشۇرۇپ بېرەلمىسە، سولاپ قويۇلاتتى. بەلگىلەنگەن باجنى قاچان تاپشۇرۇپ بولسا، شۇ چاغدا قويۇپ بېرەتتى. مۇشۇنداق ئۇسۇلدا ۋاڭ ئوردىسىنىڭ ئاشلىق ئىسكىلاتىغا ھەر يىلى 330,000 دەندىن 500,000 دەن ئەتراپىدا ئاشلىق توپلىناتتى.

قومۇل دېخانلىرى ئەسلى ھەر ئايدا ۋاڭ ئوردىسى ئۈچۈن 3 كۈن ھەقسىز ئىشلەپ بېرىش بەلگىلەنگەن بولسىمۇ لېكىن شا مەخسۇت دەۋرىدە "دارخان" لىق قىزۇمىنى تېخىمۇ كېڭەيتىپ 5 كۈنگە، كېيىن 7 كۈنگە ئۇزگەرتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ۋاڭ ئوردىسىنىڭ يەرلىرىنى تېرىش، بوز يەر ئېچىش، ياغاچ كېسىش، ئېرىق - ئوستەڭ چېپىش، كومۇركاندا ئىشلەپ بېرىشتىن تارتىپ ھەممىسى ئالۋاڭ - ياساق ئارقىلىق بولاتتى. مەسىلەن، قومۇلنىڭ سانداۋلىنى دېگەن جايىدا بىر كومۇركان بولۇپ، ھەر بىر ئائىلىدىن بىر كىشى يېرىم يىل ھەقسىز ئىشلەپ بېرىش مەجبۇرىيىتى بار ئىدى. ئىشلىگەنلەر قورال - سايمان، يىمەك - ئىچمەكنى ئۆلىرى تەييارلايتتى. كومۇر كانىنىڭ ئىش شارائىتى ناچار بولۇپ كىشىلەر دائىم خېيىم - خەتەرگە ئۇچراپ ئولۇپ كېتەتتى. 1909 - يىلى بۇ كومۇركاندا 3 قېتىم كان ئورۇلۇپ كېتىش ۋەقەسى يۈز بېرىپ 82 كىشى ئولۇپ كەتكەن.

ئوندىن باشقا شا مەخسۇتقا تەۋە 26 كارىز 66 چوڭ-كىچىك ئېرىق - ئوستەڭ بولۇپ بۇلارنىڭ سۇيىنى ئىشلىتىش ئۇچۇن دېخانلار باج تولەشكە مەجبۇر ئىدى. ھەر يىلى ئېرىق - ئوستەڭ چېپىش، قۇدۇق كولاش ئۇچۇن بىر قانچە مىڭ دېخاننى ھەيدەپ كېلىپ ئىشلىتەتتى.

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا شا مەخسۇت ۋاڭ يۇقۇرىدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھوكۇمرانلىغىغا تايانسا، تۇ-ۋەندە شىنجاڭدىكى چىڭ ئەمەلدارى ياڭ زېڭشىندىن ئىبارەت فېودال مىللىتارىست كۇچىگە يولىنىپ ئۇز ھوكۇمرانلىغىنى ساقلاپ كەلدى. ئۇ، ئۇز ھوكۇمرانلىغىنى مۇستەھكەملەش، خەلقنى قۇل قىلىش جەھەتتە ئىسلام دىنىنىڭ خەلق ئاممىسى ئىچىدىكى غايەت زور تەسىرىدىن پايدىلىنىپ، سىياسى ھاكىمىيەت بىلەن، ئىلاھى ھاكىمىيەتنى بىرلەشتۇرۇپ باردى. لېكىن چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەھشەتلىك مىللى زۇلۇمى شا-مەخسۇتنىڭ ئېزىش ئېكسپىلاتاتسىيىسى جەمىيەتتىكى كىر-زىسنى چوڭقۇرلاشتۇرۇۋەتكەن ئىدى.

قومۇل خەلقى ئۇستىدىكى زۇلۇمنىڭ تۇڭگىشىنى ئارزۇ قىلىپ تۇرغاندا تومۇر خەلپە ئۇز يېزىسىدىكى خەلقنى يېتەكلەپ قوزغىلاڭ كوتىرىدۇ. قوزغىلاڭ كوتىرىشكە سەۋەپ بولغان ۋەقە مۇنداق ئىدى. 1912 - يىلى 3 - ئايلاردا مەنچىڭ ۋە شا مەخسۇتنىڭ ئەمەلدارلىرى قورايى يېزىسىغا نامرات خەلقتىن باج - سېلىق ئېلىشقا كېلىپ، ۋاقتىدا باج تاپشۇرالمىغان دېخانلاردىن 10 قانچە كىشىنى تۇتۇپ باغ-لاپ ئاتنىڭ ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ ماڭدۇ. بۇنى كورگەن خەلقلەر يىغا - زارە قىلىشىدۇ. بەزىلىرى بۇ قانخور ئەمەل-دارلارنىڭ زالىملىغىغا چىدىمايۇ قاتتىق نارازىلىق بىلدۇ-

رۇپ ئوچمەنلىگىنى باسالمايدۇ. خەلقنىڭ يىغا - زارىغا چە-دىيالمىغان يۇرت موتەۋەرلىرى ئوردىدىن چىققان ئەمەلدار-لار ئالدىغا بېرىپ، تۇتۇپ كەتكەنلەرنى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. لېكىن بۇ تەلەپلەر زالىم ئەمەلدارلار تە-رىپىدىن رەت قىلىنىدۇ. قورايى يېزىسىدىن بولغان تومۇر خەلپە خەلق ئاممىسىنىڭ ئاھ - زارىغا زالىملارنىڭ قىلمىشلىرى-غا چىدىمايى 300 گە يېقىن ئاممىنى ئويۇشتۇرۇپ قوزغە-لاڭ كوتىرىدۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان باشقا تاغ - جىلغىدە-كى خەلقلەر ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ قوشۇلىدۇ. ئۇلارنىڭ سېپى بارغانسېرى كوپىيىپ بارىدۇ. ھەمدە يۇەن داخۇانىڭ بۇيرۇغى بىلەن ئىلى قوزغىلاڭچىلىرىغا قارشى ئېۋەتىلگەن 500 كىشىلىك قومۇللۇق ئەسكەرلەرنى ئوزىگە ئەل قىلىپ ئوز سېپىنى ئۇلغايتىدۇ، قوراللىرىمۇ كوپىيىدۇ.

تومۇر خەلپە — قورايى جىلغىسىدىن بولۇپ، نامرات ئا-ئىلىسىدىن كېلىپ چىققان. كوپ قېتىم ۋاڭ ئوردىسىغا ھا-شاغا تۇتۇلغان كېيىنكى مەزگىلدە ياغاچچىلىق ئالۇنگىغا تۇ-تۇلۇپ ئازاپ چەككەن ۋە خورلانغان ئىدى. كېيىن ئۇ، ۋاڭ ئوردىسىدىن مىڭ مۇشەققەتتە قېچىپ، قومۇلدا تۇرال-مايى ئۇرۇمچىگە كېلىپ، بىر مەزگىل ئىشلەمچىلىك قىلغان، تۇرمۇش ئوتكۇزۇشنىڭ قىيىنلىغىدىن يەنە قومۇلغا قايتىپ كەلگەن ئىدى. بىر قانچە يىللىق سەرسانلىق، سەرگەردانلىق تۇرمۇشتىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىن - بىر يولى زۇلۇمنى ئاغدۇ-رۇپ تاشلاش ئىكەنلىگىنى بارا - بارا تونۇپ، ئاممىنى ھەر-كەتلەندۇرۇپ قوزغىلاڭ كوتەرگەن. تومۇر خەلپە باشچە-لىغىدىكى قوزغىلاڭچىلار كوتىرىلىپ چىققاندىن كېيىن، چىڭ ئەمەلدارلىرى بىر تەرەپتىن ئەسكەر ئەۋەتسە، يەنە بىر تە-

رەپتىن ئەمەلدارلار، دىنىي ئولىمالارنى ئەۋەتىپ، خىزمەت ئىشلەپ ۋاڭغا، ھوكۇمەتكە قارشى چىقماسلىققا نەسىھەت قىلىدۇ. لېكىن ئېغىر قىينىچىلىققا ئۇچرىغان خەلق ھەممە تەرەپتىن كېلىپ، قوزغىلاڭ سېپىگە قوشۇلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇلارنىڭ سېپى 10,000 كىشىگە يېتىدۇ. ھەمدە ئۇلارنىڭ ھەركىتى تېخىمۇ ئۇلغىيىپ، شاھەخسۇتنىڭ ئوردىسىغا ئېغىر تەھدىت سالىدۇ. بۇ ۋاقىتتا شاھەخسۇت ئالدىراپ - تېنەپ ياڭ زېڭشىنغا خەۋەر بېرىپ ئەسكەر ئەۋەتىپ ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن چىڭ ھوكۇمىتىنىڭ باردىكولدىكى ھەربىي ئەمەلدارلىرى يېڭ شىڭفۇغا خەۋەر بېرىپ 2000 سەر ئاق كومۇچ پارە بېرىش بەدىلىگە، قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا كىرىشىدۇ. لېكىن شاھەخسۇتنىڭ يېڭ شىڭفۇ بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا ئۇرۇنمۇاتقان ئەھۋالنى ئارسلان ئىسىملىك تەرجىماندىن (يېڭ شىڭفۇنىڭ تەرجىمانى) جاڭ زېدۇڭ (ئىنقىلاۋى پارتىيە ئادىمى) ئاڭلاپ دەررۇ قومۇر باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭچىلارغا خەۋەر قىلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن قوزغىلاڭچىلار بىلەن جاڭ زېدۇڭ ئوزئارا مەسلىھەتلىشىپ يېڭ شىڭفۇنىڭ ئەسكەرلىرى ماڭدىغان كوشۇتىدا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ، زەربە بېرىشنى قارار قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار تېزلىكتە ئوز ئادەملىرىنى رەتلەپ بەلگىلەنگەن ئورۇنغا بېرىپ يوشۇرۇندۇ. باردىكولدىكى چىڭ ئەسكىرى قوماندانى يېڭ شىڭفۇ 130 كىشىلىك ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇشقا ئاتلىنىپ، كەچ كۈگۈم مەزگىلىدە جەنۇبى تاغ ئېغىزىغا كېلىدۇ. پۇرسەت كۈتۈپ ياتقان تومۇر خەلىپە قوشۇنلىرى بىلەن جاڭ زېدۇڭ (ئىنقىلاۋى پارتىيە ئادىمى) ئادەملىرى توسۇپ

زەربە بېرىپ بىر قىسىملىرىنى شۇ جايدىلا ئولتۇرىدۇ. ۋە يار-دار قىلىدۇ ۋە بىر قىسىملىرىنى ئەسىرگە ئالىدۇ. يېڭ شىڭفۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا چۈشىدۇ. چىڭ ھوكۇمىتى بىلەن شاھەخسۇتنىڭ قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇش غەرىزى بىتچىت بولۇپ قوزغىلاڭچىلار غەلىبە قىلىدۇ. ئۇلار نۇرغۇن قورال - ياراق ۋە ئات - ئۇلاقلارنى غەنىمەت ئېلىپ ئوزلىرىنى قورالاندۇرىدۇ.

دەل مۇشۇنداق ئوت يالقۇنى پۈتۈن قومۇل رايونىنى قاپلىغان ۋاقىتتا، ئۇرۇمچىدىكى ھوكۇمرانلار گۇرۇھى ئىچىدە قوزغىلاڭغا قارىتا ئىككى خىل كوزقاراش مەۋجۇت بولۇپ، بىرسى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى شىنجاڭ دۇدۇسى يۈەن داخۇا باشچىلىغىدىكى مۇستەبىت جاھىللار گۇرۇھى بولۇپ، قوزغىلاڭنى قورال كۈچى ئارقىلىق باستۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. يەنە بىرسى ياڭ زېڭشىن باشچىلىغىدىكى رەڭۋاز گۇروھ بولۇپ ئۇلار چىڭ سۇلالىسىنىڭ جۇڭگودىكى مۇستەبىت فېئودال - خانلىق تۈزۈمى ئاغدۇرۇلۇپ پۈتۈن مەملىكەتنىڭ جۇملىدىن شىنجاڭنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتىدە چوڭ ئوزگىرىش بولۇپ ۋەزىيەت داۋالغۇپ تۇرۇۋاتقان بىر پەيتتە، ۋەزىيەتنىڭ تېخىمۇ قالايمىقانلىشىپ ئوزلىرىنىڭ ھوكۇمرانلىغىغا تەسىر يېتىشىدىن ئەنسىرەپ تېچ ئۇسۇل بىلەن ھەربى كۈچنى تەڭ ئىشلىتىشتىن ئىبارەت ئۇسۇل قوللانماقچى بولدى. شۇڭا ئەمدىلا تەختىگە ئولتۇرغان ياڭ زېڭشىن يۈەن داخۇا باشچىلىغىدىكى گۇرۇھنىڭ پىكرىگە قوشۇلماي ئالدىراپ تىنەپ شاھەخسۇتقا تېلېگىرامما يوللاپ دىخانلار ئۇستىدىكى ئالۋاڭ - ياساقنى "يېنىكلىتىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇرۇمچى،

گۈچۈكدىكى ھەربىي قىسىملىرىنى قومۇلغا يوتكەپ قوزغىلاڭ چىلارنى باستۇرۇش تەدبىرلىرىنى كوردىۇ. شۇنىڭدەك بىر قىسىم يۇرت موتەۋەرلىرىنى، دىنىي زاتلارنى قوزغىلاڭچىلار ئارىسىغا ئەۋەتىپ، نەسىھەت قىلدۇرۇپ قورال تاپشۇرۇپ ھوكۈمەتكە ئەل بولۇشنى تەلەپ قىلدىۇ. لېكىن قوزغىلاڭچىلار بۇ تەلەپنى رەت قىلغاندىن كېيىن ئاخىردا تۇڭگان ئاخۇنى فىك ھاجى بىلەن تۇڭگان ئەسكەر باشلىغى لىيۇ-شيۇفىنى ئەۋەتىپ قوزغىلاڭچىلارغا نەسىھەت قىلدۇرىدۇ. ئۇلار قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھاياتىغا كېپىللىك قىلمىز دەپ "قۇرئان" تۇتۇپ، "قەسەم" ئىچكەنلىگى ئۈچۈن ياڭ زېڭ-شىن ۋەكىللىرى بىلەن تووەندىكى شەرتلەر بويىچە كېلىشىم تۈزىلدىۇ.

1 - ۋاڭغا ھەر ئايدا 2 كۈن ھەقسىز ئىشلەپ بېرىش.

2 - يەر - سۇنى تەدرىجى دېخانلارغا قايتۇرۇپ بېرىش،

3 - تاغ - يېزىلاردىكى دېخانلارنى يەرلىك ئەمەلدارلار باشقۇرۇش. ئۇلاردىن ئېلىنىدىغان باج - سېلىقلارنىڭ بىر قىسمىنى ۋاڭ ئوردىسىغا تاپشۇرغاندىن تاشقىرى قالغان قىسمىنى يەرلىك ھوكۈمەتنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا قالدۇرۇش.

4 - ۋاڭ ئوردىسى تۇتۇپ كەتكەن دېخانلارنى قويۇپ بېرىش، ئۇلارنىڭ ئەركىنلىگىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۇلارغا چېتىلغان بارلىق ئەنزىلەرنى سۈرۈشتۈرمەسلىك، قوزغىلاڭ كوتەرگەن دېخانلار ئائىلىسىگە زىيانكەشلىك قىلماسلىق.

5 - قوزغىلاڭچىلاردىن 128 كىشىلىك ئاتلىق قوشۇن تەشكىللەپ، تومۇر خەلپە باشچىلىغىدا ئۈرۈمچىدە تۇرۇش، ياڭ زېڭشىن يۇقۇرقى ماددا ئاساسىدا قوزغىلاڭچىلار

بىلەن كېلىشىم تۈزەشكە ئالدىرىدى. چۈنكى شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا شىنخەي ئىنقىلاۋىنىڭ تەسىرى بىلەن ھەيۋەتلىك ئىنقىلاۋى بوران كوتىرىلىپ ياڭ زېڭشىننىڭ ئەكسىيەتچىل ھوكۈمرانلىغىغا قاتتىق زەربە بېرىۋاتاتتى. شۇڭا بۇ، ۋەقەنىڭ كېڭىيىپ كېتىشىدىن قاتتىق ئەنسىرەيتتى.

تاشقى موڭغۇلىيەدە مۇستەقىللىق ھەرىكىتى كۈچىيىپ ئۇنىڭ شىنجاڭ رايونىغا تەسىر كورسىتىپ شىنجاڭدىكى ھەر قايسى مىللەتنىڭ مىللى باراۋەرلىگىنى تەلەپ قىلىش ئارزۇسىنىڭ ئوسۇپ قېلىشىدىن قاتتىق ئەنسىرەيتتى.

چىگرادا چارزوسىيە جاھانگىرلىگى بىلەن تاشقى موڭغۇلىيە ئەسكەر ئەۋەتىپ، قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرۇپ قوبدا ۋە ئالتاي رايونلىرىنى پاراكەندە قىلماقتا ئىدى. ياڭ زېڭ-شىن بىر قىسىم ئەسكىرى كۈچىنى چېگرىغا ئەۋەتمىكە مەجبۇر ئىدى. شۇڭا قوزغىلاڭچىلار بىلەن تەنپەن ئوتكۈزۈپ ئىچكى مەسىلىنى ھەل قىلىش يولىنى تۇتتى. كېلىشىم بويىچە تومۇر خەلپە باشچىلىغىدىكى مىللى باتالىون 1913-يىلنىڭ بېشىدا ئۈرۈمچىگە قاراپ يولغا چىقىپ ئاز كۈندىن كېيىن ئۈرۈمچىگە كېلىدىۇ.

تومۇر خەلپە باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭچى قوشۇن ئۈرۈمچىگە يېتىپ چىققاندىن كېيىن قومۇلدىكى شا مەخسۇت ۋاڭ قورايى ۋە باشقا تاغ - جىلغىلارغا ئەسكەر ئەۋەتىپ قوزغىلاڭچىلاردىن ئوچ ئېلىپ، كەڭ تۈردە قولغا ئېلىش ئىشلىرىنى قىلدىۇ. قورايى ۋە ئەرگۈ دېگەن جايلاردا قوزغىلاڭچىلارغا ھىمداشلىق قىلغان ياكى قوزغىلاڭغا قاتناشقان ئائىلىلەرنى تۇتۇپ قاتتىق قىيناش ھەرىكىتى ئېلىپ بارىدۇ.

هەتتا باشقىلارغا "ئىبرەت" قىلىش ئۈچۈن 16 كىشىنى تۈ-
تۈپ كېلىپ بىشىنى كېسىپ دەرەخقە ئېسىپ قويۇش ئارقە-
لىق سازايى قىلدۇ. ئەسلىدىكى ۋاڭ ئوردىسىنىڭ 6 كۈن
ھەقسىز ئىشلەپ بېرىشتىن ئىبارەت "دارخان" لىق تۈزۈ-
مىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش بىلەن بىرگە باج - سېلىق تولە-
كە مەجبۇر قىلدۇ. قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن
يېزا باشلىقلىرىنى بىكار قىلىپ، ئۇلارنى جازالاپ كەڭ
خەلق ئاممىسىدىن ساقلانغان ۋە يوشۇرۇپ قويغان قورالنى
قىسقا مۇددەت ئىچىدە تاپشۇرۇشقا مەجبۇر قىلدۇ. ھەتتا
تاغ جىلغىلىرىدىكى چارۋىچى دېخانلارنىڭ يىرتقۇچ ھايۋان-
لاردىن ئوز چارۋا مالىلىرىنى ساقلاپ قېلىشى ئۈچۈن ئىش-
لەتكەن قارا مىلتىقلىرىنى يىغىۋېلىشقا ئۇرۇنىدۇ.

ۋاڭ ئوردىسى يەنە ھەر خىل پەرمانلارنى چىقىرىپ
بۇرۇن ۋاڭ جەمەتى ئىگىلىگەنلىكى يەرلەرگە ئىشلىگەن دې-
خانلارنىڭ ئوز ئورنىغا بېرىپ ئىشلىشىنى تەلەپ قىلدۇ.

تومۇر خەلپە ئۇرۇمچىدە ياڭ زېڭشىننىڭ كېلىشىمگە
رازىيە قىلماي دېخانلاردىن ئوچ ئېلىش ھەركىتى قوزغىغان-
لىغىنى ئاڭلاپ، ياڭ زېڭشىننىڭ ئىككى يۈزلۈك ئىكەنلىگىنى
چۈشىنىپ ئوزلىرىنىڭ ئالدام خالتىغا چۈشۈپ قالغانلىغىنى
ھېس قىلىپ، تەت - تەت بولۇپ ئوز قىسمىنى باشلاپ،
ئۇرۇمچىدىن ئايرىلىپ كوچ تۈپلاپ قايتا قوزغىلۇشنى ئوي-
لايدۇ. لېكىن ياڭ زېڭشىننىڭ كوپلەپ ئەسكەر يوتكەپ كې-
لىپ مۇھاسىرە ۋە نازارەتنى كۈچەيتىۋەتكەنلىگى ئۈچۈن،
ئاجراپ چىقالمايدۇ. ھەتتا ياڭ زېڭشىننىڭ نازارىتىدىن قۇ-
تۇلۇش ئۈچۈن تومۇر خەلپە ھوكۈمەتتىن ئوز قىسمىنى
باشلاپ، شىمالغا بېرىپ چارروسىيە بىلەن تاشقى دوكۇلە-

يەنىڭ پاراكەندىچىلىگىنى يوق قىلىشقا ئەۋەتىشنى تەلەپ
قىلدۇ. لېكىن ياڭ زېڭشىن ھەربى قىسمىنى رەتلەيمىز دې-
گەن بانا بىلەن تومۇر خەلپىنىڭ تەلىۋىگە يول قويمايدۇ.
ئاخىرى تۈرپان قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باشلىغى مويدىن ئاخۇن
بىلەن مەخپى مەسلىھەتلىشىپ، ئىشەنچلىك سودىگەرلەر ئار-
قىلىق تۈرپانغا يوتكەپ، تۈرپاندا ئاممىنى تەشكىللەپ، قايتا
قوزغۇلۇش قارارىغا كېلىدۇ. لېكىن بۇ پىلان شۇ ۋاقىتتا
ئىچكى قىسىمدىن چىققان ساتقىنلارنىڭ پاش قىلىپ قويۇ-
شى ئارقىسىدا ياڭ زېڭشىن خۇيزۇ ئەسكەرلەر باشلىغى ما-
فوشىڭ (ما تەتەي) ئارقىلىق تومۇر خەلپە، مويدىن ئاخۇن
قاتارلىقلارنى قولغا ئېلىپ 1913 - يىلى 9 - ئايدا "تومۇر
خەلپە مويدىن بىلەن بىرلىشىپ قوزغىلاڭ كوتەرمەكچى بوپتۇ"
دېگەن "جىنايەت" نى توقۇپ ئولارنى ئولتۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ
ئەسكەرلىرىدىن بىر قىسمىنى خۇيزۇلار قىسمىغا قوشۇپ، بىر
قىسىملىرىنى ئوز يۇرتلىرىغا قايتۇرىۋېتىدۇ. ھەمدە ياڭ
زېڭشىن تومۇر خەلپە بىلەن مۇيدىن ئاخۇنىنىڭ قوزغىلاڭ
كونەرگەن "جىنايەت" لىرىنى كەڭ تۇردە تەشۋىق قىلىپ،
قومۇل ۋە باشقا رايونلاردا كەڭ تۇردە تازىلاش ھەركىتى
يۈرگۈزۈپ پۈتۈن شىنجاڭ رايونىدا ياشىغۇچى ئاز سانلىق
مىللەتلەر خەلقىغە دەھشەتلىك مىللى زۇلۇم سالىدۇ.

بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭ 1912 - يىلىدىن 1913 - يىلىنىڭ
بېشىغىچە بىر يىلغا يېقىن داۋام قىلىپ، چىڭ ھوكۈمىتى
بىلەن شا مەخسۇتنىڭ زرلۇمغا قارشى قوزغۇلۇپ قومۇل
ۋاڭ باشچىلىغىدىكى ھوكۈمران گورۇھىغا قاتتىق زەربە بەردى.
بۇ قېتىمقى قوزغۇلاڭنىڭ ئەھمىيىتى شۇ بولدىكى بىر مەزگىل

ئەكسىيەتچىلەرنى باج - سېلىقلەرنى يېنىكلىتىشكە مەجبۇر قىلدى.

بۇقېتىمقى قوزغىلاڭنىڭ تەسىرى چوڭ، كولىمى خېلى كەڭ بولغان بولسىمۇ لېكىن ئاخىرى مەغلۇپ بولۇپ كەتتى، بۇنى تۆۋەندىكى بىر قانچە نۇختىدىن كورۇشكە بولىدۇ.

1) قوزغىلاڭچىلار گەرچە "باج سېلىقنى يېنىكلىتىش" دېگەن شۇئار بىلەن ئوز مەخسىدىنى ئېنىق جاكالىغان بولسىمۇ لېكىن بارلىق فېئوداللىق تۈزۈمنى ۋە بۇ تۈزۈمنى جان جەھلى بىلەن قوغداۋاتقان ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرماي تۇرۇپ "باج سېلىقنى يېنىكلىتىش" مەخسىدىگە يەتكىلى بولمايدىغانلىغىنى تونۇپ يەتمىگەن.

2) قوزغىلاڭچىلارنىڭ زەھىرى بولغان، تومۇر خەلىپە، ياكى زېڭشىننىڭ شامەخسۇتنىڭ كۈچلۈك ئارقا تىرىكى ئىكەنلىكىنى ۋە بارلىق زۇلمەتنىڭ باش مەنبەسى ئىكەنلىگىنى ئېنىق تونۇپ يەتمىگەن شۇڭا ئۇلار ياكى زېڭشىننىڭ ھىلىسىگە ئىشىنىپ ئۇنىڭ بىلەن تەنپەن ئوتكۈزۈپ مۇرەسسەچىلىك قىلغان.

3) قوزغىلاڭچىلار ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇپ ۋەزىيەتنى ئوزلۇكسىز تەرەققى قىلدۇرۇپ ئوز بازىلىرىنى مۇستەھكەملەپ يېزىلاردا مۇستەھكەم ھاكىمىيەت قۇرمىدى. چۈنكى بۇ ۋاختىتا شامەخسۇتنىڭ كۈچى ئىنتايىن ئاجىز بولۇپ قوزغىلاڭچىلار ئۈچۈن شارائىت تولۇق ئىدى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ مۇستەبىت خانلىق ھاكىمىيىتى شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ ھەيۋەتلىك زەربىسى ئاستىدا، ئاغدۇرۇلۇپ شىنجاڭنىڭ ھەممە جايىدا ياكى زېڭشىن ئەكسىيەتچىل ھاكىمى

يىتىگە ئېغىر تەھدىت ئىدى.

4) دېخانىلارنىڭ يەر مەسىلىسىنى ھەل قىلىپ ئوز نىشانىسىنى تولۇق ئادا قىلغان بولسا ئامما تېخىمۇ كەڭ كولەمدە، قوزغۇلۇپ ۋاكى ئوردىسىغا بولغان ھوجۇمنى كۈچەيتكەن بولسا قوزغىلاڭچىلار چوقۇم غەلىبىگە ئېرىشەتتى.

5) قوزغۇلاڭچىلار ئومۇمەن سىنىپى چەكلىمىگە ئۇچراپ كەلدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە دىنى مۇتەئەسىپلەرنىڭ "قۇرئان" تۇتۇپ "قەسەم" بېرىشتەك ئالدامچىلىقلىرىغا ئالدىنىپ كەتتى.

ئومۇمەن قوزغۇلاڭنىڭ مەغلۇپ بولۇشىنى، شۇ ۋاقىتتىكى تارىخى شارائىتتىن ۋە سىنىپى چەكلىمىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. قوزغۇلاڭ گەرچە مەغلۇپ بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىختىن بۇيان ئېلىپ بارغان مىللى زۇلۇمغا قېرىشلىقىنى ئىكىسپىلاتاتسىيەگە قارشى كۈرەش قىلىش تارىخىنىڭ بىر قىسمى سۈپىتىدە خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ساقلانماقتا.

ئىزاھات:

① شىنجۇ شەرتنامىسى: 1901 - يىلى 9 - ئايدا لى خۇڭ-جاڭ چىڭ ھوكۈمىتىگە ۋاكالىتەن ئامېرىكا، ئەنگلىيە، ياپونىيە گېرمانىيە، فرانسىيە، روسىيە، ئىتالىيە، ئاۋستىرىيە، گوللاندىيە، بېلگىيە، ئىسپانىيە قاتارلىق 11 دولەت ۋەكىللىرى بىلەن تۈزۈلگەن كېلىشىمنى كورسىتىدۇ.

«جۇڭگو يېقىنقى زامان تارىخىنىڭ 2 - قىسمىدىن»

② «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» 2 - تۇم، ئۇيغۇرچە

نەشری، 624 - بەتلەر.

③ كاك يوۋى ــ شىنخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى ئىسلاھاتچىلار گۇرۇھىنىڭ يولباشچىسى.

④ لياڭ چى چاۋ ــ شىنخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى ئىسلاھاتچىلار گۇرۇھىنىڭ يەنە بىر باشلىغى.

⑤ جۇڭگو يېقىنقى زامان ماتېرىياللار توپلىمى «شىنخەي ئىنقىلاۋى» 7 - قىسىم 443 - بەت.

⑥ قومۇل ۋاقىلىرى: ئەبەيدۇللا، گۇپا، ئىمىن يۈسۈپ، ئىسھاق، ئەردەشىر، بەشىر، مەھمۇت، شا مەخسۇت، ئەزەر، زىكرىيا قاتارلىقلار.

⑦ «دارخان» لىق تۇزۇم 1696 - يىلىدىن باشلاپ قومۇل رايونىدا تەدرىجى ھالدا يۈرگۈزۈپ كەلگەن كىرىپۇسنۇيىلۇق تۇزۇم.

«يېڭى گېزىت» تىن تاللانمىلار

لىۋ جىنجيا تەرجىمىسى

ھوكومەت تېلېگرامىسى

بۇگۈن ھەربى ھوكۇمەت جىڭدىن تېلېگرامما تاپشۇرۇۋالدى.

ئىلى گۇاڭ شەنخي، چىڭ شۇ، ما، ۋاڭ قاتارلىق ئەپەندىلەرگە مەلۇم بولسۇنكى: بۇگۈن ئەتىگەن سائەت 5 تە دۇشمەنلەر بىزنىڭ كورتودىكى ئەسكەرلىرىمىزگە تەگمەي، نەنسەن تاغ يولى ئارقىلىق تورادىكى دادۇيىمىزگە ھۇجۇم قىلدى، پىيادە قىسىمىز تۇداغا 20 چاقىرىم كېلىدىغان دوڭلۇككە يېتىپ باردى. جياڭجۇننىڭ زەمبىرەك قىسىملىرى تۆملۇقتا يۇرۇشى ئاستا بولدى. ئىگىز دوڭلەرگە كەلگەندە يانداشىپ سۈرىمەي بولمىدى. ئات يەڭگۇشلەش ئىشلىرى بىلەن كېچىكىپ قالغانلىقتىن دۇشمەن ھۇجۇم قىلدى. پىيادە قىسىملىرىمىز سەپ تارتتى. جياڭجۇننىڭ زەمبىرەك قىسىملىرىمۇ شۇ جايدا تىزىلىپ، دۇشمەنلەرنىڭ ئاتلىق قىسىملىرىغا ئوق ئاتتى، پارتلاش كۈچى ئىنتايىن كۈچلۈك بولغانلىقتىن بىرنەچچە پاي زەمبىرەك ئېتىپ، دۇشمەننىڭ

ئاتلىق قىسىملىرى تار-مار قىلىندى. بىزنىڭ ئاتلىق قىسىملىرىمىز كورتودىن قايتۇرۇپ كېلىندى. پىيادە قىسىملىرىمىز تېخىمۇ جانلاندى. چۈشتىن كېيىن سائەت 3 گە كەلگەندە دۈشمەنلەرنىڭ ھەممە قىسىملىرى مەغلۇپ بولدى. قىسىملىرىمىز قوغلاپ زەربە بېرىپ، سىكو شۇ (4 ياغاچ)نى ئىشغال قىلدى، بۇ قېتىم دۈشمەننىڭ 4 دانە زەمبىرىگى غەنىمەت ئېلىندى، ئىككى يۈزچە ئادىمنى ئەسىرگە ئالدۇق. يەنە 4 باشلىق بار. بولارنى يالاپ ماڭدۇردۇق. تېخى يېتىپ بارغىنى يوق. ئولتۇرۇلگەنلەر ۋە يارىدار بولغانلار بەك كوپ، بىر تەرەپتە 20 دىن ئارتۇق ئادەم يارىدار بولدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇش غەلىبىسى ۋالى ۋە ھەر قايسى جانابلارنىڭ ھمايىسىدە كوپ ۋاقىت مەشق قىلغانلىغىمىزنىڭ نەتىجىسى. "تەربىيە كورمىگەنلەر ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولىدۇ" دىگەن ھەقىقەتنى بۇ قېتىمقى غەلىبە تولۇق ئىسپاتلاپ بەردى. بىزنىڭ زەمبىرەك ئوقلىرىمىز دۈشمەنگە ئېتىلغاندا، دۈشمەنلەر كوز ئاچالماي، توپ-توپ بولۇشۇپ گاڭگىراپ قالدى. ئولگەن دۈشمەنلەر بەك كوپ. ئۇرۇش ئەھۋالىدىن يوقۇرقىلارنى ئالدىن مەلۇم قىلدۇق، تەپسىلى ئەھۋالنى كېيىن يېزىپ يوللايمىز.

« يېڭى گېزىت » 3 ساندىن ئېلىندى.

(جۇڭخۇا مىڭگۈنلۈك بىرىنچى يىلى 2-ئاينىڭ 24-كۈنى كونا ئاي ھىساۋى بىلەن 1-ئاينىڭ 7-كۈنى)

ئېلان

دۇدۇ گۇاڭفۇنىڭ ئالۋاڭ-سېلىمقلارنى ئېلىپ تاشلاش توغرىسىدىكى ئېلانى

شول توغرىسىدا ئەمرى قىلىمىزكى ئىلى رايونى چەت ۋە كەمبەغەل بولۇپ پۇخرالارنىڭ تۇرمۇشى ئېغىر، ئۇلارغا ياردەم بەرمەكتە يوق ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشقا قانداقمۇ يول قويغىلى بولسۇن! يېقىندا بەزىلەر ئاساسىي قانۇن تۈزۈلدى دىگەننى بانا قىلىپ، مۇستەبىتلىك يولىنى يۇرگۈزدى. ئۇمۇمەن باج سېلىغى، يەر سېلىغى، دۇكان سېلىغى، ھارۋا سېلىغى دىگەنگە ئوخشاش ناملار بۇرۇن يوق ئىدى. ھازىر بار بولۇپ قالدى. بۇ تۈزۈۋىمىزگە شۇنىڭدەك ئىنسانچىلىققا توغرا كەلمەيدۇ، بەزى كىنچىك ئەمەلدارلار قاقتى-سوقتى قىلىشنى، يەرلىك دۇغلار پۇخرالارنى خانىۋەيران قىلدى. بۇ ئەھۋال كىشىنى بەك ئېچىندۇرىدۇ، ئەمدى جۇمھۇرىيەت قورۇلدى. ھەممىگە بەخت يەتكۈزۈش لازىم. غەللە پاراق، چارۋا بېجى ئاۋالقىدەك ئېلىنغاندىن تاشقىرى يۇقۇرىدا ئېيتىلغان تۈرلۈك سېلىقلار تامامەن ئېلىپ تاشلىنىدۇ. پۇخرالارنىڭ قىيىنچىلىغىنى كوزدە توتۇپ، ئۇلارغا خەيرىخالىق قىلىنىدۇ.

(قىسقارتىپ ئېلىندى)

ئىلى« يېڭى گېزىتى » 3-ساندىن ئېلىندى

(جۇڭخۇا مىنگۇ بىرىنچى يىلى) 1911-يىلى 2-ئاينىڭ 24-كۈنى

ئەسكەرلەرگە 6 تۈرلۈك بۇيرۇق

قېرىنداشلار ۋە ئەسكەرلەرگە مەلۇم بولسۇنكى: بۇ قېتىم ھەققەتكە قايتقان چىگرا قىسىملىرى، بىرىنچىدىن ئىنتىزامغا قەتئى رايە قىلىشى لازىم، ئىككىنچىدىن چەت ئەللىكلەرنى مۇھاپىزەت قىلىشى لازىم، ئۈچىنچىدىن ھەرگىز بۇلاڭ-تالاڭ قىلماسلىغى لازىم، توتىنچىدىن ئايالىلارغا باسقۇنچىلىق قىلماسلىغى لازىم، بەشىنچىدىن ئەپيۇن چەكمەسلىگى ھاراق ئىچمەسلىگى لازىم، ئالتىنچىدىن سودا سېتىقتا ئادىل بولۇش لازىم، خىلاپلىق قىلغانلارغا ھەربى قانۇن ھەرگىز يول قويمايدۇ، ئادەتتە يەرلىك تېچلىقنى ئوغداپ، جەبىر-جاپاغا چىداپ مەشق قىلىش لازىم. پىتنە-ئىغۋالارغا قولاق سالماسلىغى، كېچىلىرى ۋەھىمە سالماسلىنى لازىم، قورال-ياراق بەك مۇھىم، ئۇنى ئوبدان ساقلاش لازىم. جەڭدە پىداكارلىق بىلەن ئالغا بېسىش لازىم، دۇشمەن چېكىنسە ئولجىغا بېرىلمەسلىگى لازىم، ئولجىغا بېرىلىشنىڭ زىيىنى چوڭ، ھۇجۇم ۋە چېكىنىشتە باشلىقلارنىڭ بۇيرىغىغا قەتئى بويسۇنۇش لازىم، دولەتنى ئوغداشتا مىللەتكە ئايرىماي ئاڭلىق مەدەنىيەتلىك بولۇش لازىم، خەنزۇ، موڭغۇل، خۇيزۇ، ئۇيغۇر ۋە قازاقلار باپ-باراۋەر بولۇش لازىم. ئادەتتىكى شەخسى ئاداۋەت، شەخسى مەنپەئەتلەرنى كوڭۈلدە ساقلىماسلىق لازىم، جۇمھۇرىيەت قۇرۇپ بەخت، سائادەتنى ئورتاق يارىتىشتا كوپچۈلۈك بىر ئىراددە بولۇش لازىم، كەلگۈسى ۋەزىيەت مۇقىملاشقاندا،

شەرەپ ھەممىمىزگە مەنسۇپ، بۇيرۇقتا ئەمەل قىلىپ ئىجرا قىلىشىمىزلارنى ئۈمىت قىلىمىز،

تەشۋىق ۋە ھال سوراش ئۈچۈن يېزىغا كىشى ئەۋەتكەنلىك توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش

ئىلى خەلقى ھەققەتكە قايتىپ جۇمھورىيەتنى قىزغىن ھىمايە قىلىپ، خەنزۇ، مانجۇ، موڭغۇل، خۇيزۇ، ئۇيغۇر ۋە قازاق دېمەستىن يۇرت ئايرىماستىن، باپ-باراۋەر بولدى. ھازىر شەھەر ۋە يېقىن ئەتراپتىكى يېزىلار خاتىرجەملەشتى، لېكىن موڭغۇل، قازاق ئۇيغۇرلارنىڭ تۇراق جايلىرى يىراق بولغانلىقتىن بەزى پىتنە-ئىغۋالارغا چىن يۈتۈپ گۇمان ۋە تەشۋىشلەر پەيدا بولۇشى مۇمكىن، شۇڭا خەنزۇ موتسېرلىردىن چى — سۇڭيۈەن، ئۇيغۇر موتسېرلىردىن خادىسەينى تەشۋىق قىلىش ۋە ھال سوراش ئۈچۈن يېزىلارغا ئەۋەتتۇق، يۇرت چوڭ بولغاشقا ئۇلارنىڭ يېتىشىپ كېتەلمىشى قىيىن. يەنە ماشوۋدۇن، لۇشخەي، غىياس قاتارلىق ئۇچ كىشىنى تەشۋىق قىلىش ۋە ھال سوراش ئەزاسى قىلىپ ئەۋەتتۇق ھەرقايسى جايلارغا خەت ماڭدۇرغاندىن باشقا ئۇلارنى يېزىلارغا ماڭدۇردۇق. تەشۋىقاتنى ئاڭلاش بىلەن غەم-ئەندىشىلەرنى تاشلاپ خاتىرجەم بولۇشىمىزلارنى ئۈمىت قىلىمىز.

شىنجاڭ ئىلى خەلق ئىشلار باشقارمىسى ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئۇقتۇرۇشى

چاغان تۈگىدى، قىمار چەكلىنىدۇ، پۇخرالار، دۇكاندارلار

ۋە كوپچۇلۇك خەلق تۇرمۇشى ئۈچۈن ئاۋالقىدەك ئوز تەجاربتى بىلەن شۇغۇللىنىشى، تېرىقچىلىق، باغۋەنچىلىققا ھازىرلىق قىلىشى لازىم. ھەربى ھالەت مەزگىلىدە ئويۇن-تاماشا دەپ قالايمىقان يۈرۈشكە بولامدۇ؟ قىسمەن خەنزۇ، مانجۇ، خۇيزۇ، ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ مۇنداق يامان ئادەتلىرىنى تاشلىشى ئۈچۈن بۇ پەرمانىنى چۈشۈردۇق، كىمكى قولاق سالمىسا قولغا ئېلىنىپ قاتتىق چارە كورۈلىدۇ.

يۇقۇرىدىكىلەر ئىلى «يېڭى گېزىتى» 8 - سانىدىن ئېلىندى.

جۇڭخۇا مىنگۇنىڭ بىرىنچى يىلى (1911 - يىل)
2 - ئاينىڭ 29 - كۈنى.

دودۇ مەھكىمىسى خوجۇلۇق بولۇمىنىڭ ئۇقتۇرۇشى

شۇنىڭ بىلەن ئۇقتۇرۇش قىلىمزكى، دودۇنىڭ بۇيرۇغى بويىچە، ھەربى ئىشلار بولۇمىنىڭ ئىلتماسىدا: "شەرقتە يۇرۇش قىلغان قوشۇنلىرىمىز غەلبە قىلىپ بۇگۈن - ئەتە قايتىپ كېلىدۇ، مەزكۇر قوشۇن ئالدىنقى سەپتە دۇشمەنلەر بىلەن كوپ ئېلىشىپ نەتىجە كورسەتتى، ئەسكەرلەرنىڭ شەرىپىگە تەنتەنە قىلىپ ئۇلارنى رىغبەتلەندۇرۇش ئۈچۈن ھەرقايسى بولۇم، نازارەت، ئىدارە، خادىملىرىگە ئالدىغا چىقىپ قارشى ئېلىش توغرىسىدا ئۇختۇرۇش قىلىشقا بولامدۇ يوق، ئەگەر رۇخسەت بولسا، ھەرقايسى ئورۇنلارغا ئۇختۇرۇش چىقارساق دېگەن ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەرقايسى ئورۇنلارنىڭ ئوز قارمىغىدىكىلەرگە يەتكۈزۈشى ئۈچۈن ئۇشبۇ

ئۇقتۇرۇشنى چىقاردۇق، باشلىقلار شىمالى دەرۋازىنىڭ تېشىغا چىقىپ قارشى ئالىدۇ، ئاتلىق قىسىملار دەريا بويىغا بېرىپ قارشى ئالسا بولىدۇ.

دودۇنىڭ رۇسىيە كونسۇلىغا يازغان خېتى

شول توغرىسىدا ئالاقە يازىمىزكى، ئىلى مۇستەقىللىق ئېلان قىلغاندىن كېيىن، دولىتىڭىز بىلەن ئالاقە قىلىش توغرىسىدا ئىككى قېتىم نوتا تاپشۇرغان ئىدۇق، خارجى ئىشلار ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ئىش بېجىرگۈچى خادىملار تەيىنلەندى، كونسۇلىڭىز بىلەن ئالاقە قىلىپ تۇرۇشقا غۇلجا دىپلوماتات ئىدارىسىنى ئىش باشقۇرۇش ئورنى قىلدۇق. ئالاقە قىلىشىڭىزلارغا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن تەيىنلەنگەن خادىملارنىڭ ئىسىملىگىنى كوچۇرۇپ ئۇۋەتتۇق ۋاقىپ بولۇرسىزلەر.

خارجى ئىشلار ئىدارىسىغا يازغان خەت

شول توغرىسىدا ئالاقە يازىمىزكى، رۇس كونسۇلى 120-نومۇرلۇق ئالاقە بىلەن ئۇۋەتكەن مەرھۇم گېنىرالنىڭ ئائىلە تاۋاباتىغا بېرىلىدىغان 147 رۇبلى 80 كوپېك رۇسىيە نەپىقە پۇلىنى ۋە بىر پارچە ئوزگەرتىلگەن تېلېگرام ھوججەتنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئوز ۋاختىدا مەزكۇر 147 رۇبلى 80 كوپېك پۇلنى مەرھۇم گېنىرالنىڭ ئائىلە تاۋاباتىغا تاپشۇرۇپ قولىدىن ھوججەت ئالدۇق. روسىيە كونسۇلىنىڭ دولەت ئايرىمايى غەمخورلۇق قىلغىنىغا گېنىرال ئائىلىسى چوڭقۇر مىننەتدارلىق بىلدۇردى. دودۇمۇ رەھمەت ئوقۇدى.

خەت ۋە ھوججەتنى خارجى ئىشلار ئىدارىسى ئارقىلىق روسىيە كونسۇلىنىڭ تاپشۇرۇۋېلىشىغا ئۆتكۈزۈلگەن بولسا، ئۇ قايتا قارالمايدۇ. جايلارنىڭ پاراۋانلىغى مىللەتلەرنىڭ ئەھۋالى ۋە ئۇمۇمغا پايدىلىق بارلىق ئىشلارنى پايدىلىنىشىمىز ئۈچۈن تەكلىپ بەرگۈچى، قايتا ئوچۇق يېزىشى كېرەك.

(7 - ماددا) تەكلىپلەردە تەكشۈرۈلۈپ ئېنىقلانغان پاكىت ۋە ئۇنىڭ سەۋەبلىرى تەپسىلى يېزىلىدۇ، ئۇمۇمەن كوپچىلىكنىڭ مەنپەئەتىگە ئالاقىدار ئىشلار يېزىلىشى زورۇر. شەخسى ئىشنى دەپ قۇرۇق داۋراڭ قىلىشقا، شەخسى ئەرزدە بىرلىشىپ ئەرز يېزىشقا يول قويۇلمايدۇ.

(8 - ماددا) شەھرىمىز ۋە باشقا شەھەرلەردىكى تەكلىپلەر ئىدارىمىزغا يوللانغاندىن كېيىن تەكشۈرۈپ، تەپسىلى جاۋاپ بېرىلىدۇ. ھەقىقەتەن قوبۇل قىلغىلى بولغانلار ھەرقايسى ئىدارە بولۇملەرنى يىغىپ ئېلان قىلىدۇ ۋە بىرلىكتە مۇزاكىرە قىلىدۇ. ئۇجرا قىلىنىدىغانلار ياكى تۈزۈتۈشكە تېگىشلىكلەر ۋە قارارلار گېزىت يۈزىدە ئېلان قىلىنىدۇ. بۇ بىرىنچى قېتىم ھەل قىلىنىشى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ئەگەر، نامۇۋاپىق بولۇپ قالسا، تەكلىپ بەرگۈچى نامۇۋاپىق بولغان ئاساسلارنى يېزىپ، ئىدارىمىزغا قايتا يوللايدۇ. ئىدارىمىز قايتا قاراپ قارارنى گېزىت يۈزىدە ئېلان قىلغاندىن كېيىن، قايتا تەگىشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

(9 - ماددا) ھەل قىلىشقا قىيىن بولغان تەكلىپلەر قارالمايدۇ. لېكىن سەۋەبلىرىنى گېزىت يۈزىدە ئېلان قىلىپ جاۋاپ قايتۇرۇلىدۇ.

(10 - ماددا) ناھىيىلەرنىڭ ئارىلىغى يىراق، تەكلىپ يوللاشقا ئۇڭۇشسىز، ئۇز ئالدىغا كېڭەش قۇرۇپ ئىدارىمىز-

كېڭەش ئىدارىسىنىڭ خەلقتىن تەكلىپ قوبۇل قىلىش توغرىسىدىكى 10 ماددىلىق نىزامنامىسى

(1 - ماددا) شبو نىزامنامە جامائەت پىكرىنى كەڭ دائىرىدە توپلاپ ھازىرقى سىياسەتلەرنىڭ پايدا - زىيان تەرەپلەرنى ۋە جايلاردا ئىشلەشكە تېگىشلىك ئىشلارنى تەدقىق قىلىشنى مەخسەت قىلىدۇ.

(2 - ماددا) تەكلىپنامىلار ئىدارىمىزنىڭ دەرۋازىسىدىكى خەت سالدۇغىغا سېلىنىدۇ.

(3 - ماددا) خەت سېلىش ۋاختى ھەر كۈنى ئەتىگەن سائەت 7 دىن چۈشتىن كېيىن سائەت 7 گىچە، يەكشەنبە كۈنى قوبۇل قىلىنمايدۇ.

(4 - ماددا) ھەر قانداق ئادەمنىڭ تەكلىپ بېرىش ھەققى بولىدۇ، لېكىن 10 كىشىدىن ئارتۇق ئادەم قوشۇلغان بولۇشى شەرت.

(5 - ماددا) چاقىرتىپ يۈزمۇ - يۈز مۇھاكىمە قىلىشىمىزغا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن تەكلىپ بەرگۈچىلەرنىڭ ئوز ئادىرىسىنى، ئىسىم - فامىلىسىنى ۋە خىزمەت ۋەزىپىسىنى ئوچۇق ئىزاھلاپ قويۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ.

(6 - ماددا) تەكلىپنامىدا يېزىلغان ئىشلارنىڭ بەزىلىرى ئىدارىمىز تەرىپىدىن كوپچىلىك بىلەن بىر تەرەپ قىلىنىپ دودۇنىڭ تەستىقىدىن ئوتكۈزۈلگەن بولسا، ئۇ قايتا قارالمايدۇ. جايلارنىڭ پاراۋانلىغى مىللەتلەرنىڭ ئەھۋالى ۋە ئۇمۇمغا پايدىلىق بارلىق ئىشلارنى پايدىلىنىشىمىز ئۈچۈن تەكلىپ بەرگۈچى، قايتا ئوچۇق يېزىشى كېرەك.

(7 - ماددا) تەكلىپلەردە تەكشۈرۈلۈپ ئېنىقلانغان پاكىت ۋە ئۇنىڭ سەۋەبلىرى تەپسىلى يېزىلىدۇ، ئۇمۇمەن كوپچىلىكنىڭ مەنپەئەتىگە ئالاقىدار ئىشلار يېزىلىشى زورۇر. شەخسى ئىشنى دەپ قۇرۇق داۋراڭ قىلىشقا، شەخسى ئەرزدە بىرلىشىپ ئەرز يېزىشقا يول قويۇلمايدۇ.

(8 - ماددا) شەھرىمىز ۋە باشقا شەھەرلەردىكى تەكلىپلەر ئىدارىمىزغا يوللانغاندىن كېيىن تەكشۈرۈپ، تەپسىلى جاۋاپ بېرىلىدۇ. ھەقىقەتەن قوبۇل قىلغىلى بولغانلار ھەرقايسى ئىدارە بولۇملەرنى يىغىپ ئېلان قىلىدۇ ۋە بىرلىكتە مۇزاكىرە قىلىدۇ. ئۇجرا قىلىنىدىغانلار ياكى تۈزۈتۈشكە تېگىشلىكلەر ۋە قارارلار گېزىت يۈزىدە ئېلان قىلىنىدۇ. بۇ بىرىنچى قېتىم ھەل قىلىنىشى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ئەگەر، نامۇۋاپىق بولۇپ قالسا، تەكلىپ بەرگۈچى نامۇۋاپىق بولغان ئاساسلارنى يېزىپ، ئىدارىمىزغا قايتا يوللايدۇ. ئىدارىمىز قايتا قاراپ قارارنى گېزىت يۈزىدە ئېلان قىلغاندىن كېيىن، قايتا تەگىشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

(9 - ماددا) ھەل قىلىشقا قىيىن بولغان تەكلىپلەر قارالمايدۇ. لېكىن سەۋەبلىرىنى گېزىت يۈزىدە ئېلان قىلىپ جاۋاپ قايتۇرۇلىدۇ.

(10 - ماددا) ناھىيىلەرنىڭ ئارىلىغى يىراق، تەكلىپ يوللاشقا ئۇڭۇشسىز، ئۇز ئالدىغا كېڭەش قۇرۇپ ئىدارىمىز-

نىڭ تەكلىپ ساندۇغىغا ئوخشاش ساندۇق ياساپ، دەرۋازا ئالدىغا ئېسىپ قويۇش كېرەك. ھەر ناھىيىنىڭ تەكلىپنامىلىرى شۇنىڭغا سېلىنسۇن، رەئىسلەر كورۇپ ئىدارىمىزنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا يوللاش كېرەك.

ئىلى «يېڭى گېزىتى» 16 - سانىدىن ئېلىندى

جۇڭخۇا مىنگونىڭ بىرىنچى يىلى (1911 - يىلى) 3- ئاينىڭ 8 - كۈنى دۇدۇنىڭ خەلق ئىشلىرى باشلىقلىرىغا چۈشۈرگەن ئەمرى

شۇل توغرىسىدا بۈيرۇق چۈشۈرۈلدىكى: ئىچكى ئولكىلەردە جۇمھۇرىيەت ئېلان قىلىنىپ جەنۇپ بىلەن شىمال بىرلىككە كەلدى. ۋەزىيەت مۇقىملاشتى. ئىلى شەھرىگە ئەسكەر ماڭدۇردى. ئەسلىدە چەتتىن كېلىۋاتقان خورلۇقلارغا قارشى تۇرۇپ خەلقنى قوغداپ قالدى. بىزنىڭ قوشۇنىمىز، ھوكۇمىتىمىز خەلقنىڭ دات - پەرياتىغا كۆڭۈل بولۇدۇ. خەلقنىڭ تىرىكچىلىگىنى تىجارەتلىرىنى قوغدايدۇ. ھەرگىز دەخىل يەتكۈزمەيدۇ. ھازىر ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تەييارلىق كۆرۈش ۋاقتى، دېخانلار گۈمان ۋە ئەندىشە قىلىپ، تېرىقچىلىق ئىشلىرىنى تاشلاپ قويماسلىغى لازىم. ھەرقايسى خەلق ئىشلار بولۇم باشلىقلىرى شاگىيۇلارنى (يېزا باشلىقلىرى) يىغىپ ئەمرىنى تولۇق يەتكۈزۈپ، پەيتنى قولدىن بەرمەي، ئادەتتىكىدەك دېخانلارغا ھەرخىل زىرائەتلەرنى تېرىشقا رىغبەتلەندۈرۈش لازىم. لېكىن ئەپيۇن تېرىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ، دەپ ئۇشبۇ ئەمىر چۈشۈرۈلدى. شۇ بويىچە ئىجرا قىلىنسۇن.

ئىلى «يېڭى گېزىتى» 17 -سانىدىن ئېلىندى.

جۇڭخۇا مىنگونىڭ بىرىنچى يىلى (1911 - يىلى) 3 - ئاينىڭ 9- كۈنى قەھرىيە بىرىنچى ئاينىڭ 21 - كۈنى

ھەربى ئىشلار بولۇمىنىڭ قۇربان بولغان ئەمەلدار ۋە ئەسكەرلەرنىڭ روھىغا ئورۇن راسلاش توغرىسىدىكى ئىلتىماسىغا

دۇدۇ مەھكىمىسىنىڭ يازغان جاۋابى

مەزمۇندىن ۋاقىپ بولدۇق، بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا بەزى ئەمەلدار ۋە چېرىكلەر قەھرىمانلارنىڭ بەخت سائادىتى ئۈچۈن قۇربان بولدى. ئۇلارنىڭ روھىغا جەننەت تىلەپ، نەزىر - چىراق قىلىدىغان ئورۇننى بۇرۇنلا راسلاش لازىم ئىدى. لېكىن كۆرەنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا لايىق يەر بولمىغانلىقتىن ئورۇن كورىستانلىمىدى. ئاڭلىساق سۇيدۇڭنىڭ شەرقى تەرىپىدە بۇرۇنقى ئىلى ۋادىسى يۈيكۈينىڭ سالغان بىر ئىمارىتى بولۇپ ئۇنىڭدا سابىق ئىلى جىياڭجۈنى شې نىڭ قەۋرە تېشى قويۇلغان ئىكەن. بۈگۈنكى كۈندە مەزكور قەۋرە تېشىنى جىڭگۈڭ بۇتخانىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ مەزكور ئىمارەتنى بۇ قېتىم قۇربان بولغان ئەمەلدار ۋە چېرىكلەرنىڭ مازارى قىلساق ھەر ئىككىسىگە ياخشى بولىدەك، كېڭەش ئىدارىسىگە مەلۇم قىلىندى. ئۇلار قارار قىلىپ جاۋاپ قىلغاندا شۇ بويىچە ئىجرا قىلۇرسىزلەر.

كېڭەش ئىدارىسىنىڭ ھەربى ئىشلار بولىمى لەشكەرلەر ماڭغان كۈنىنى مەلۇم قىلغاندا ئۇزۇتۇپ قويساق دەپ يازغان ئىلتىماسىغا

دۇدۇ مەھكىمىسىنىڭ بەرگەن جاۋابى

مەلۇم بولۇشچە، ھەر قايسى ئەللەردە ئەسكەرلەر بەك ھورمەتلىنىدۇ، ئىززەتلىنىدۇ، ئېلىمىزدە جۇمھورىيەت قۇرۇش

دەۋرىدىكى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئەسكەرلەرگە بەك ھورمەت بىلدۇرۇش لازىم. ھەربى ئىشلار بولۇمى بۇندىن كېيىن ئەسكەر ماڭدۇرسا، ۋاقىتنى ئالدىن ئۆقتۇرسا، دودۇ ھەر قايسى ئورۇنلارنىڭ ئۇزۇتۇپ قويۇشىغا ئۇختۇرۇش قىلسا دەپ ئىلتىماس سۇنغان ئىكەنسىزلەر، ئوبدان بوپتۇ، شۇنداق قىلىش كېرەك. لېكىن بۇ، نوۋەتتە ئىلى بىرىنچى بولۇپ لەشكەر ماڭدۇردى، كېيىن ھەرقايسى دادۇيلەر بويىچە داۋاملىق سەپەرگە چىقتى. بۇلارنى ئوز ۋاقتىدا ئۇزاتمىدۇق. بۇ قېتىم بۇ ئىشنى يولغا قويساق ئالدى - كەينى ئوخشاش بولماي قېلىپ، كېيىن گەپكە قالىمىز. ئۇنىڭدىن كورە دادۇيلەر غەلىبىلىك قايتقان چاغدا ھەممە ساھە ئالدىغا چىقىپ قارشى ئېلىشقا ئۇختۇرۇش چىقارساق ئوبدان بولارمىكىن دەپ جاۋاپ يېزىلدى.

كېچىكىش ئىدارىسىنىڭ سوتلاش ئۇسۇلىنى ياخشىلاش دوكلاتى توغرىسىدا يازغان ئىلتىماسىغا بېرىلگەن جاۋاپ

ئىلتىماستىن ۋاقىپ بولدۇق، ئىدارىڭىزلاردىن سوتلاش ئۇسۇلىنى ياخشىلاندۇرماقچى بوپسىلەر. بۇ ئىشلەشكە تېگىشلىك ئىش. لېكىن جۇمھۇرىيەتنىڭ ئاساسىي قانۇنى تېخى ئېلان قىلىنمىدى. چېگرا يەرلەرنىڭ شارائىتى، ئورۇنداشقىچە. ئۇنىڭ ئۇستىگە سىياسى قانۇندىن خەۋەردار كىشىلەر ئاز، پۇتلىكاشاك چىقمايدۇ دېيىش قېيىن، خەلق ئىشلار ئىدارىسىگە مەلۇم قىلدۇق، قارمىغىزلاردىكى خەلق ئىشلار بولۇم باشلىقلىرى ئەھۋالغا قاراپ يۇرگۈزۈشكە بولىدۇ.

خارجى ئىشلار ئىدارىسىنىڭ روسىيەدە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارغا راسخوت پۇلى پروۋود قىلىپ بېرىش توغرىسىدىكى ئىلتىماسىغا جاۋاپ

مەزمۇندىن ۋاقىپ بولدۇق، روسىيەدە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ راسخودنى ئىدارىڭىزگە يېقىن بولغان غۇلجىدىن ئاجرىتىپ رۇس پۇلىغا تېگىشىپ، رۇس كونسۇلىغا تاپشۇرۇڭلار. يەتتە سۇ ۋىلايىتى ئارقىلىق پىروۋود قىلىڭلار. مالىيە ئىدارىسى ۋە غۇلجا مالىيە باشلىغىنىڭ پۇل ئاجرىتىپ بېرىشگە بۇيرۇدۇق، كۇتۇپ تۇرۇڭلار. ئىلى «يېڭى گېزىتى» 19 - سانىدىن ئېلىندى.

جۇڭخۇا مىنگونىڭ بىرىنچى يىلى (مىلادى 1912 - يىلى) 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنى قەمەرىيە 1 - ئاينىڭ 23 - كۈنى.

ئولكىدىكى مۇھىم خەۋەرلەر

خەلق ئىشلار ئىدارىسىدىكى ××× كىشى تونۇگۈن ماناستىن بىر پارچە خەت ئالدى. خەلق قىسىملىرى مەزكور يەرگە ئادەم ئېۋەتسە ھەركەت قىلغانلىقتىن دۇشمەنلەر ھەقتەكە قايتقان (كوچا خەۋىرى بولسا كېرەك) شەھەر ئىچى ۋە سىرتقى تەرتىپلەر ئوز جايىدا، لېكىن ھوكۇمەتنىڭ ئاشلىق، ئوتۇن، چوپ ۋە ئوق - دورا ئامبىرى شۇلارنىڭ قولىدا.

جىڭدىكى خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ئاۋانگارتى سەيـ
نىڭ باشچىلىغىدا مۇشۇ ئاينىڭ 20 - كۈنى جىڭدىن قوزغۇلۇپ
شۇ كېچىسى قۇم بۇلاقتا چۈشكۈن قىلدى. 21 - كۈنى كېچىسى
گورتۇنى ئىشغال قىلدى. دۈشمەنلەر چېكىندى.

خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ يارەمچى قىسمى لى دۇيـ
جاڭ 21 - كۈنى جىڭدىن چىقىپ شۇ كېچىسى تودوگقا چۈش-
تى. ھازىر ئالدىنقى سەپ قوشۇنىغا ماسلىشىپ ئىلگىرلىمەكتە.

خەلق ئەسكەرلىرى ھەربى تەمىنات بولۇمىنىڭ
باشلىغى ياڭ 21 - ۋە 22 - چىسلا ئىككى كۈن جىڭدا ئاش-
لىق ئوت - چوپ ھازىرلاپ ئالدىن ماڭغۇزدى. ئوزى ھۇجۇم
قىلىپ شىخونى ئالماقچى بولدى.

خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ئارقا سەپ قىسىملىرى جاڭنىڭ
قوماندانلىغىدا 20 - كۈنى سەنتەيدە دۇيلەرگە بولۇنۇپ يولغا
چىقتى. 21 - كۈنى سەنتەيدە تۇرۇپ، شۇ كېچىسى ۋۇ-
تەيدىن ئوتتى. 22 - كۈنى ئەتتىگەن سائەت 9 دا داخىيەنـ
گە يېتىپ باردى. ھەم دۇيلەرگە بولۇنۇپ بورىتالا
ئەتراپىدا دۈشمەن قىسىملىرىغا تاقابىل تۇردى.

ئىلدا خەنزۇ، تۇڭگان ۋە ئۇيغۇرلاردىن ئىبارەت 3 مىللەتنى
ئەزەلدىن خەلق ئىشلار باشقارمىسى باشقۇرۇپ كەلگەن،
قالغان مىللەتلەرنى باشقارما باشلىقلىرى بولۇشۇپ ئىدارە
قىلاتتى. كېڭەش ئىدارىسى بىرلىككە كەلتۈرۈش چارىسىنى
تەييارلاپ دودۇغا مەلۇم قىلغانمىش. 4 - قوشۇنىدىكى قازاقلار
باشقارمىسى، لامالار باشقارمىسى بۇرۇنقىدەك ئىش يۈرگۈ-
زىدۇ. ئۇلار يەرلىك مەمۇرى ئەمەلدارلار قاتارىدا بولۇدۇ.
خەلق ئىشلار ئىدارىسى تېنچلاندۇرۇش بولۇمى قۇرۇپ رەھ

بەرلىك قىلىدۇ، مەزكور ئىدارىدا قۇرۇلغان بولۇمنىڭ ھەر
مىللەتنىڭ مەمۇرىيىتىگە نازارەت قىلىش ھوقۇقى بولۇپ
دودۇنىڭ يارەمچى ئورگىنى ھېسابلىنىدۇ. مۇنداق قىلىش
بىر ئۇرۇغداشلىق قاتارىدا ئىش كورگەنلىك بولۇپ جۇمـ
ھۇرىيەت تۇزۇمىگە مۇۋاپىق بۇنداق، قىلىشقا دودۇ
رۇخسەت قىلامدۇ - يوق ئېنىقلانغاندىن كېيىن ئاندىن
مەلۇم قىلىنىدۇ.

يېڭى ئىلى ھوكۇمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھەر قاي-
سى بولۇملەرنىڭ خادىملىرى تولۇقلاندى. مەسلىھەتچىلەر
بولۇمنىڭ باشلىغى خېي جادۇڭ، مۇئاۋىنى چىڭ جاپۇ،
ھەربى ئىشلار بولۇمنىڭ باشلىغى ياڭ زەنشۇي، مۇئاۋىنى
شۇي جەنگۇ كېڭەش باشلىغى پىڭ داشۇ، مائاۋىنى ۋاڭ
جىچاۋ (ئىستىپا بەرگەنمىش) خارجى ئىشلار ئىدارىسىنىڭ
باشلىغى فىن چاۋ مائاۋىنى چىڭ پىنشى مالىيە ئىدارىسىنىڭ
باشلىقلىغىنى قوشۇمچە ئۈستىپ بارغان خېي جادۇڭ
مۇئاۋىنى خۇاڭ لىچوك خەلق ئىشلار ئىدارە-
سىنىڭ باشلىغى لى جىڭ تاڭ، مۇئاۋىنى مۇڭ كۇتەي.

خەلق ئەسكىرىدىن شەرققە يۇرۇش قىلىدىغان ئەترەت
يولغا چىققاندىن كېيىن ھازىر كۇرەدە تۇرۇشلۇق قۇرۇقلۇق
قىسمىدىكىلەرنىڭ ئەيتىشچە، بىر مۇنچە قىسىملەر ئارىلىشىپ
كەتكەنمىش.

ئىلى ئارمىيەسىدە ئىككى قىسىم بار. ئەسلىدىكى مۇداپە-
ئە ئىسكادىرونىدىكى ئاتلىق، پىيادە جەمئى 9 ئىسكادىرون.
ئەمدى ئامانلىق ساقلاش ئەترىتىگە ئوزگەرتىلدى.
ھەممىسى جاڭ شېنىڭ قوماندانلىغىدا يەرلىك ئامانلىقنى
قوغدايدۇ. چېگرالاردا تۇرۇپ تېچلىقنى ساقلايدۇ.

كۆره شەهری 10 - ئاينىڭ 19 - كۈنى مۇسته‌قـ
ىللىق ئېلان قىلدى. 5 - 6 كۈندىن كېيىن بالىلار كوچـ
مدا ئويناشتى. بۇنىڭدىن جەمىيەتنىڭ تەرتىۋى تېز ئەسـ
لىگە كەلگەنلىگىنى كۆرگىلى بولۇدۇ. يېقىندا سودىگەرلەر
چاغان دەپ تىجارەت قىلمىدى. شۇڭا بازار ئانچە قىزغـ
مىدى.

خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ قورال - ياراق مەھكىمىسىدىكى
شاڭ جۇ ڭىنىڭ ئوتتىكەن ئايداجىڭغا ئوق - ياراق ئېلىپ
كەتكەن ئىدى. تونۇگۈن قايتىپ كەلدى. يېقىندا يەنە ھەربى
كىيىم - كېچەك يەتكۈزمەكچىمىش.

سابىق ھەربى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى خې كې
چۈەن ھەربى ھوكۈمەتنىڭ بۈيرۇغىغا بىنائەن تەشكىللەـ
گەن بىر باتالىيون ئاتلىق ئەترەتنى شەرقىگە يۇرۇش قىلـ
دىغان پارتىزان ئەترەتىگە ئايلاندۇرۇپ بۇ قىسىم ھەربى ئەـ
شلار بولۇمىگە قارالمىسۇن، ئۇلارغا يوللاردا ئەركىن يۇرۇش
ھوقۇقى بېرىلسۇن، دەپ دودۇغا تەكلىپ بەرگەن ئەـ
كەن، تونۇگۈن كېچەش ئىدارىسى ئارقىلىق تەستىقلاپ بېـ
رىپتىمىش.

«يېڭى گېزىت» 3 - سانىدىن ئېلىنىدى.
(جۇڭخۇا مىنگونىڭ بىرىنچى يىلى 2 - ئاينىڭ
24 - كۈنى قەمەرىيە بىرىنچى ئاينىڭ 7 - كۈنى)

ئىلى خەلق قوشۇنىنىڭ 22 - كۈنى دۇشمەن قىسمـ
لىرىنى يېڭىپ 4 ياغاچ دېگەن يەرنى ئىشغال قىلغانلىغى
تونۇگۈنكى گېزىتتە ئېلان قىلىندى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا
دۇشمەن قوشۇنىدا نۇرغۇن خان قەبىللىرىدىن قورۇلغان ئىككى
ئاتلىق ئىسكادىرۇنى بارمىش. خەلق قوشۇنى تەسلىم قىلدۇـ

رۇش ئېلانى چىقىرىپ ئۇلارنى ئالدىنىپ دۇشمەنگە يارەم
بەرمەڭلەر دەپ بۈيرۇق بەردى ۋە شىخونى قىستىدى.
دۇشمەن قوشۇنلىرىدا توپۇلاڭ بوپتۇ، ئەسكەر ئاجرىتالماي
قىسىن ھالغا قالغانىدەك تۇرىدۇ.

چاچ كېسىش ئالالىقاچان ئىچكى ئولكىلەردە باشلانغان
ئىدى. ئىلىدا ئوچۇق ئۇختۇرۇش بولمىسىمۇ ھەر ساھەدىكى
كىشىلەر ئارىسىدا چاچ كەسكەنلەر ئاز ئەمەس. تونۇگۈن
گېزىتخانىمىز تەكشۇرۇش ئېلىپ بارىدى، ھەربىلەرنى ھىساپقا
ئالمىغاندا باشقا ساھەلەردە چاچ كەسكەنلەر ئوندىن ئىككى
قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ، كەسمەكچى بولۇپ ئەھۋالغا قاراپ
ئۇرغانلار ئوندىن بەش قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ. كەسمەي
ئۇرىۋالغان جاھىللار ئوندىن ئىككى قىسمىنى تەشكىل قىلـ
دۇ. كېڭەش ئىدارىسى تونۇگۈن، ھەرقايسى ئىدارە، بولۇم
باشلىقلىرى باشلامچىلىق قىلىپ، چاچ كېسىش تۇغرىسىدا
تەكلىپ قويۇپتۇ. كۇچەپ تەشەببۇس قىلىشنى ئوتتۇرۇپ دو-
دۇغا ئىلتىماس سۇنغاندا، باشقىلار ئۇلگە كورسۇتۇپ ئالـ
دى بىلەن چېچىنى كەسسۇن. ئاندىن قارمىغىدىكىلەرگە ئۇخـ
تۇرۇپ ئىجرا قىلسۇن، لېكىن پۇخرالارغا ۋاختىنچە مەجـ
بۇرلاش ئۇسۇلى قوللانماي ئىختىيارىغا قويۇپ بېرىلسۇن
دېيىلگەن.

ئىلى چېگرا جاي بولغاشقا خەلقنىڭ سەۋىيىسى ئىچكى
ئولكىلەردىن تۆۋەن، تىل ۋە يېزىق جەھەتتە ئالاھىدە خۇسۇـ
سىيەتكە ئىگە. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلاھات ئىشلىرىدا ئەھۋالغا
قاراپ ئىش كۇرمەي بولمايدۇ. دودۇ بۇ يەردە ئىشنىڭ ئەھـ
ىمىدىن چىقالايدىغانلار بەك ئاز، كېڭەش ئەزاسى سايلاش

يەرلىك مۇختارىيەتنىڭ ھەممە ئىشلىرىنى ئىشلەشتە ئىچكى ئولكىلەرنىڭ نىزامنامىلىرى بويىچە ئىشلەشكە بولمايدۇ دەپ كېڭەش ئىدارىسىنىڭ مۇۋاپىق چارىلارنى مۇھاكىمە قىلىپ چىقىشىغا تاپشۇردى.

گېزىتسىز ئۇرۇش كۈزەتكۈچى مەخسۇس مۇخبىر ئەۋەتتى. ئوتكەن ئاينىڭ 24 - كۈنى گورتۇدا خەلق قوشۇنلىرى بىلەن دۇشمەننىڭ سوقۇشقانلىغىنى ئوز كوزى بىلەن كورۇپ ئىككىلا تەرەپنىڭ چېكىنگەن مەغلۇپ بولغان سەۋەبلىرىنى بايان قىلدى.

دۇشمەن قوشۇنلىرى يالغان تەسلىم بولۇپ ئالداپ خەلق قوشۇنلىرىنىڭ باشلىغى لىنى ئولتۇردى، مەزكور قوشۇن باشلىغىدىن ئايرىلىپ قېلىپ چېكىندى. باشقا قىسىملار مەغلۇپ بولدۇق دەپ خاتا چۇشۇنۇپ ھەممىسى دېگىدەك چېكىندى، دۇشمەن ئاتلىق قىسمى خەلق قوشۇنىنىڭ چېكىنگەنلىگىنى كورۇپ دەرھال قوغلىدى، خەلق قوشۇنى كاناي ئاۋازىنى ئاڭلاپ قارشىلىق كورسەتتى. دۇشمەن ئاتلىق قىسمى خەلق قوشۇنىنىڭ توپلانغانلىغىنى كورۇپ ئارقىغا قايتتى. دۇشمەننىڭ پىيادە، زەمبىرەك ئەسكەرلىرى خەلق قوشۇنلىرىنىڭ كاناي ئاۋازىنى ئاڭلاپ، يەنە 6 - 5 يۇز ئاتلىق ئوز ئەسكەرلىرىنى خەلق قوشۇنلىرى ئىكەن دەپ خاتا تونۇپ قايتا ھۇجۇمغا ئوتىدىغان ئوخشايدۇ دېگەن چۇشەنچىدە بولۇپ، توپ، زەمبىرەك ئېتىپ زەربە بەردى، ئوزىنىڭ ئاتلىق قوشۇنى، ئوزىنىڭ زەمبىرەكچى قىسىملىرىغا قارشى تۇرۇپ، قايتا - قايتا ھۇجۇمغا ئوتتى. دۇشمەن پىيادە زەمبىرەك ئەسكەرلىرى چىداشلىق بېرلمەي مەغلۇپ بولۇپ قاچتى، ھېلىقى ئاتلىق قوشۇن قوغلاپ كېلىپ ئوز ئادەملىرى

ئىكەنلىگىنى ئاندىن تونىدى. بۇئۇرۇشتا 3 - 4 يۇزدىن ئارتۇق ئادەم چىقىم بولدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە خەلق قوشۇنى ئۇلارنىڭ 3 - 4 يۇز ئادىمىنى ئولتۇردى، شۇنداق قىلىپ جەمى 8 - 7 يۇز كىشى چىقىم تارتتى، دۇشمەنلەر مەغلۇپ بولۇپ كېچىچە قېچىپ شەخوغا باردى، خەلق قوشۇنلىرىنىڭ قوغلاپ كېلىشىدىن قورقۇپ گورتوغا ئوت قويىۋەتتى، خەلق قوشۇنىنىڭ چېكىنىشى قالايمقان بولۇپ، ئارقا - ئارقىدىن قايتىپ كېلىشتى، يوخلىما قىلغاندا ئاران يوزنەچچە ئادەم چىقىم بولغانلىغى مەلۇم بولغان، يۇقۇرقى ئەھۋاللار خەلق قوشۇنىنىڭ گورتودا قىلغان ئۇرۇشنىڭ ئەسلى ئەھۋالى.

«يېڭى گېزىت» 4 - سانىدىن ئېلىندى.

جۇڭخۇا مىنگونىڭ بىرىنچى يىلى 2 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قەمەرىيە 1 - ئاينىڭ 8 - كۈنى

ئىلى خەلق قوشۇنى چىگشور دېگەن يەرنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، دۇشمەننىڭ چىغىر يول بىلەن ھۇجۇم قىلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئاتلىق ۋە پىيادە ئىككى ئىسكادرونىنى 20 يول كېلىدىغان جەنۇبى تاغ ئىتىگىگە ئورۇنلاشتۇردى. باشقا پىيادە ۋە زەمبىرەك دادۇيلىرى شۇ يەرلەرگە يېقىن مۇھىم جايلارغا ئورۇنلاشتى. بۇ جاي شىخونىڭ شەرقى تەرىپىدىكى ئوغرىلارنىڭ ئوۋىسىنى بايقاشتا ئېگىز ۋە قولايلىق جاي ئىدى، ئۇرۇمچىدىكى خەلق قورقۇنچ ئاستىدا قالدى، قورچاق يۇەن داخۇانىڭ ھەيۋىتىدىن قورقۇپ قوزغۇلالمىدى، يۇەن داخۇانى ھەقىقەتكە قايتىشقا دەۋەت قىلىۋاتقانمىش.

باركولدىكى يەرلىك ھەربى باشلىق ئولكىنىڭ يوتكۇشىگە بويسۇنمىغانلىقتىن قورچاق ئولكە ھەربى باشلىغى

يۇەن داخۇا قاتتىق نارازى بولدى، ئۇلار بىر-بىرىدىن گۇمانلىنىپ، تەشۋىش قىلىشىپ ئۇرۇشۇپ قېلىش ئېھتىمالى خېلى زور.

چوچەكتىن بورىتالا بويلاپ جىڭغىچە بولغان جايلاردا رۇس سودىگەرلىرى جايلىشىپ تىجارەت قىلىدۇ. خەلق قوشۇنى چوچەك ئەتراپىدا تۇرساقمۇ جايلار بىزنىڭ دادۇيىمىزدە ئەمەس، ئەگەر يۇەن داخۇا ئەسكەر ئۆتەتىپ ئۇيەردىكى رۇس سودىگەرلىرىنى پاراكەندە قىلسا، خەلق قوشۇنى مەسئۇل بولالمايدۇ. خارجى ئىشلار ئىدارىسى مۇشۇ مەزمۇندا غۇلجىدا تۇرۇشلۇق كونسۇلغا ئالاقە ئۆتەتتى. مەزكور كونسۇل تارباغاتايدىكى رۇس كونسۇلىغا يۇەن داخۇا بىلەن سوزلۇشۇش ئۈچۈن تېلىگرام يوللىغان.

«يېڭى گېزىت» 8- سانىدىن ئېلىندى.

(جۇڭخۇا مىنگونىڭ بىرىنچى يىلى 2 - ئاينىڭ 29 - كۈنى قەھەرىدە بىرىنچى ئاينىڭ 12- كۈنى)

ئىلى خەلق قوشۇنى ئولكە تەرەپنىڭ سۈلھى ياسىماقچى بولغان خەۋىرىنى ئاڭلاپ، دادۇيلەرگە بولۇنۇپ جىڭغا چېكىندى. يول بويى مۇھىم جايلارغا ئاۋاڭقىدەك ئاساسى قىسىملارنى ئورۇنلاشتۇردى. ئەگەر سوھبەت نەتىجىسىز بولسا، قايتا ئۇرۇشقا ئاتلىنىدۇ.

خەلق قوشۇنى بۇرۇنقى شۆە باتالیونى بىلەن بىرگە 5 - كۈنىدىكى ئۇرۇشتا بەك كۈچ چىقاردى، ئۇلار دۇشمەندىن ئىنتىقام ئېلىش ئۈچۈن 8 سومۇلدىن ياشلارنى قوبۇل قىلىپ تېز يەتكۈزۈش توغرىسىدا ياڭ زۇڭجاڭغا ئىلتىماس سۇندى. ئەسلىدە ئىلغا قاراشلىق موڭغۇل، قازاق قەبىلىلىرى جەم ياتقان ئىدى، يېقىندا ئەسكەر قوبۇل قىلىدىغانلىغىنى

ئاڭلاپ ھەر قايسى قەبىلىلەر كۈرەگە كېلىپ ئەسكەرلىككە قىزغىن يېزىلدى. خەلق قوشۇنىدىكى ھەر قايسى پولك باتالیونلاردا خۇيزۇلارمۇ كوپ. ئۇلار خەنزۇ، موڭغۇللار بىلەن بىر نىيەتتە قەھرىمانلارچە ئۇرۇشقا قاتناشتى.

خەلق قوشۇنىنىڭ پىيادە ئەسكەرلەر 2 - پولكى ئەسلىدە كۈرەدە ئورۇنلاشقان ئىدى. تونۇگۈن بىر باتالیونى جىڭغا ماڭدۇرۇلدى. مەزكور باتالیونغا ئەسكەر قوبۇل قىلىدىغانلىغىنى ئاڭلىغان ياش بەگزادە (ما پەمىلىك بەگنىڭ ئوغلى ئىمىش) ھەربى سەپكە قىزغىن قاتناشتى. تەغدىرلەشكە ئەرزىيدۇ.

خەلق قوشۇنلىرىنىڭ دائىرىسىدىكى شەھەرلەردە تەنتەنىلىك بىلەن چاغان ئوتكۈزۈۋاتىدۇ. ھەممە يەردە بەش خىل رەڭلىك دولەت بايرىقى ئېسىلغان، كەيپىيات ناھايىتى قىزغىن.

خەلق قوشۇنى گورتو دېگەن يەردە يېڭى ئولكە باشلىغى يۇەن داخۇانىڭ ئىلانىنى كوردى، ئۇنىڭدا ئېچىلمىدە ئون نەچچە ئولكىدىكى خەنزۇلار قوزغۇلۇپ مانجۇلارنى يوقاتتى، خە بىلەن ياڭ يولسىزلىق قىلىپ مانجۇنى قوغداپ خەنزۇلارنى قىردى. ئوز قېرىنداشىنى پاجىەلىك يوسۇندا ئوز قېرىنداشىغا قىرغۇزدى، ئىلى تەرەپ ھەقىقەتەن بۇنداق قىلىشقا چىداپ تۇرالمايۋاتىدۇ دېيىلگەن.

مۇخبىر يازىدۇ: ئىلىدا خەنزۇ، مانجۇ، موڭغۇل، خۇيزۇ، ئۇيغۇر ۋە قازاقلار بىرلىشىپ جۇمھۇرىيەت قۇرغانلىغىغا خەنزۇلار ھەقىقەتەن ئىشەنمەيدۇ. ئۇرۇمچىدە ھەممىسى خەنزۇ بولغانلىقىدىن يۇەن داخۇا مۇشۇ سۆيىقەستىلىك ئېلانىنى چىقىرىش بىلەن ئوزقىسمىنىڭ ئىرادىسىنى قەتئىلەشتۇرۇپ

بىزنىڭ قوشۇنىمىزدا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇپ قىرغىنچىلىق يۈرگۈزمەكچى. ئولگۇر يۈەن داخۇانىڭ ھىلىسى ئەمەلگە ئاشمايدۇ.

خارجى ئىشلار ئىدارىسىنىڭ مائاۋۇن باشلىغى چىڭ جۇنجۇرۇ تونۇگۈن ئويدىن جىددى خەت تاپشۇرۇپ ئالدى. خىزمەتتىن ئىستىپا بېرىپ رۇسىيە ئارقىلىق خۇنەنگە قايتىماقچى بوپتۇ، ئىلتىماسىنى دۇدۇ تەستىقلىغان ئىكەن.

«يېڭى گېزىت» 10 - سانىدىن ئېلىندى
(جۇڭخۇا مىنگونىڭ بېرىنچى يىلى 3 - ئاينىڭ
2 - كۈنى قەمەرىيە 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى)

ئىلى خەلق قوشۇنىدىكى ئاتلىق قىسىملىرىنىڭ ئالدىنقى سەپ مۇھاپىزەتچىلىرى سەي بىلەن چىيەن ئىككى خانىن دۇشمەن تەرەپكە ئوتۇپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى داۋاملىق قاچىتىپ كەلگەن. مەزكۇر پولكنىڭ باشلىغى جاڭ پولكنى قايتا قۇردى. ئادەم، ئات ۋە قورال - ياراقلار تولۇقلاندى. ئۇلارنىڭ ئىنتىقام ئېلىش روھى ناھايىتى ئۇستۇن. ساخار مۇڭغۇلدىن تاللانغان 2 تۈغلۇق قىسىم بەك مەرگەن ۋە ئاتقا ماھىر ئىكەن.

خەلق قوشۇنلىرىنىڭ شەرقە يۈرۈش قىسمىدىكى لى ياچۈەن باتۇر ھەم پىلانلىق بولۇپ، ھەر ئۇرۇشتا ئالدىدا ماڭىدۇ. ئارقا سەپنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئادەم بېتىشمەيۋاتىدۇ تېزلىكتە لايىق كىشى تەيىنلەپ جىڭغا ئورۇنلاشتۇرۇش زۇرۇر. تۇنۇگۈن ھەربىي ئىشلار بولۇمىنىڭ مۇئاۋىنى شۇشىڭۇ ئەسكەر باشلاپ جىڭغا ماڭىدى. جىڭدا تۇرۇپ تەييارلىق خىزمەتلەرگە كىرىشمەكچى.

23 - كۈندىكى ئۇرۇشتا دۇشمەن قوشۇنى قورقۇپ

شىخوغا چېكىنىپ كىرىۋېلىپ سېپىلدىن چىقماي تۇرۇۋالدى. ئەمدى كېڭەش ئىدارىسى مۇشو ئاينىڭ 5 - كۈنى ھەربىي مەمۇرى ئورۇنلارنى يىغىپ مۇداپىە قىلىش ۋە ھۇجۇم قىلىشنى پىلانلىدى. قارار قىلىنغاندىن كېيىن ئالدىنقى قىسىملارنىڭ شەرقە يۈرۈش قىلىشىنى تىلېگىرام بىلەن بۈيرۇپتۇ.

ھەربىي ئىشلار بولۇمىنىڭ مائاۋۇن باشلىغى شۇشىڭۋۇ شەرقە يۈرگۈچى قىسمىلارنىڭ باشلىقلىغىغا تەيىنلەندى. تۇنۇگۈن چۈشتىن بۇرۇن پولىك باشلىغى ما بىلەن بىرلىكتە كۆرەدىن يولغا چىقتى. دودۇدىن باشقا ئىدارە بولۇم ۋە ھەر قايسى ئورۇنلاردىكى خادىملار داقا - دۇمباقلار بىلەن شىمالى دەرۋازىنىڭ سىرتىغىچە ئۇزۇتۇپ قويدى. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئادەملەر توپلۇشۇپ، تاماشا قىلىشتى، مۇنداق ئەھۋال ئەزەلدە كۆرۈلۈپ باقمىغان ئىدى.

شۇ شىڭۋۇ بۇ قېتىم نەچچە ئون كىشىنى بىللە ئېلىپ ماڭدى. بۇ كىشىلەر جەنۇبى جۇڭگودىن يوتكۈلۈپ كەلگەن پىشقەدەملەر بولۇپ ھەربىي ئىلىمدىن خەۋەردار. ئۇلار ئەسلىدە ھەربىي ئىشلار بولۇمىدە مۇشاۋىر، خوجۇلۇق، قورال - ياراق، ھەربىي قانۇن، ھەربىي تۈزۈم ۋە كاتىۋات ئىشلىرى قاتارلىق ئورۇنلاردا خىزمەت قىلغان. بۇلار قەھرىمانلىق بىلەن دۇشمەنگە قارشى تۇرۇشنى خالايدۇ. شۇڭا بۇلار شۇشىڭۋۇ بىلەن بىرلىكتە شەرقە ماڭدى ھەمدە نەچچەئون مۇھاپىزەتچى ئېلىپ ماڭدى. ئۇلارمۇ جەنۇبى جۇڭگودىن كەلگەن كونا جەڭچىلەردۇر.

خەلق قوشۇنى ئوتمۇشتە ئىككى قېتىم شىخوغا كىرەلـ

مەسلىگىنىڭ سەۋەۋى بىرىنچىدىن باتالیون باشلىغى لى زە-
يەن قۇربان بولدى. ئىككىنچىدىن سەي بىلەن چيەن ئىك-
كىسى خائىنلىق قىلىپ تەسلىم بولدى. بۇ قېتىمقى شەرققە
يۈرۈش ئوتكەنكى ئىككى تەجرىبىنى كوز ئالدىدا تۇتۇپ
تەمىناتنى تولۇقلىغانلىقتىن چوقۇم غەلبە قىلىدۇ.

خەلق قوشۇنىدىكى خائىن سەي دۇشمەنگە تەسلىم
بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوكىسى ××× ھەربى ئىشلار
بولۇمى تەرىپىدىن قاماققا ئېلىندى. چيەن خائىن دۇش-
مەنگە تەسلىم بولغاندىن كېيىن، خوتۇن بالا-چاقىلىرى
كورەگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بەزىلەر ئۇلارنىڭ خوتۇن بالا-
چاقىلىرىنى جاۋاپكارلىققا تارتىپ تىگىشلىك جازا بېرىش
كېرەك دەپ ئەرز قىلدى. دودۇخى بىلەن يېڭ ئىككىسى
گۇناكار قاتاردا سوت قىلىشقا قوشۇلمىدى.

تۇنۇگۇن كېچەش ئىدارىسى بىر تاختاي راسلاپ
دەرۋازا ئالدىغا ئېسىپ، گېزىت سېتىۋالالمايدىغانلارنىڭ
گېزىت كورۇشىگە ئوڭۇشلۇق بولسۇن ئۈچۈن كوندىلىك
گېزىتنى چاپلاپ تۇردى. يېقىندا گېزىت ئوقۇيدىغانلار
ناھايىتى كوپەيدى. بۇنىڭغا قارىغاندا يېڭى يولغا باشلاش
ئاسان ئىكەن. ھەر ساھەدىكىلەرنىڭ مۇشۇنىڭدىن ئۇلۇغ
ئېلىپ خەلقنىڭ ساۋادىنى ئاشۇرۇشنى ئۇمىت قىلىمىز.

ئالدىنقى كۇنى (3-ئاينىڭ 2-كۇنى) ئىلى خەلق
قوشۇنىنىڭ ھەربى ئىشلار بولۇمى باشلىغى ياڭ زۇڭجاڭ
جىڭدىن ئىلىغا قايتتى. تېلىگىرام ئىدارىسىنىڭ ھەيئەت
ئەزاسى لۇ زىشىنىڭ ھارۋىسى ئەسلىدە مۇھاپىزەت قىسمى
بىلەن بىرگە مېڭىپ تۇرغان ئىدى. لېكىن يول پاتە-
قاق بولغىنى ئۈچۈن مېڭىش ئاستا بولۇپ ئارقىدا قە-

قالدى. كەچ بولغاندا سۈيدۈكگە قاراشلىق سەندوۋەن دېگەن
يەرگە كەلگەندە ئۇشتۇمتۇت بىر نەچچە قاراقچى كېلىپ،
بۇلىماقچى بولغاندا ھارۋىكەش ھارۋىنى يۈگۈرتۈپ قاچىدۇ.
كۈتۈلمىگەن بىر ۋاقىتتا ئاتلار ئۈركۈپ ھارۋا كومتۇرۇلىدۇ.
ھارۋا لو زىشىنىڭ سول بىلىگىنى بېسىپ ئۆتىدۇ. ئۇ ھوشى-
دىن كېتىدۇ. ھارۋىدىكىلەر ئۇنى جەنۇبى دەرۋازا سىرتىدىكى
ۋاڭ رولكىنىڭ ئۆيىگە يەتكۈزۈپ داۋالاتتى (ئانچە ئېغىر
ئەمەسمىش) مەزكۇر ھارۋا ئارقىدا قالغانلىقتىن ئىككى ئېتىنى
بۇلاپ كەتتى، تېچىلىق ساقلاش باتالیونى ئادەم بۇيرۇپ
ئوغرىنى قۇغلىغان بولسىمۇ تېخى تۇتۇپ كېلەلمىدى.

«يېڭى گېزىت» 15-ساندىن ئېلىندى

(جۇڭخۇا مىڭگونىڭ 1-يىلى 3-ئاينىڭ
7-كۇنى قەھرىيە 1-ئاينىڭ 19-كۇنى)

ئىلى خەلق قوشۇنى بىرنەچچە كۈن ئۇدا ئاتلىق، پىيادە
زەمبىرەك قىسىملىرىنى ماكىدۇردى، تۇنۇگۇن ھەرقايسى
ئىدارە بولۇملەرنىڭ خادىملىرى-داقا-دۇمباقلار بىلەن
بىر باتالیون ئەسكەرنى ئۇزۇتۇپ قويدى، ھەر قىسىمدىكى
ئەسكەرلەر خوشال-خورام قەھرىمانلىق كەيپىياتىنى
كورسەتتى.

دۇشمەن قوشۇنى تۇدوگىدا بولغان ئۇرۇشتا كوپ
چىقىم تارتتى، خەلق قوشۇنىنىڭ زەمبىرەك ئوقىنىڭ
پارتلاش كۈچى ناھايىتى ئوستۇن بولغانلىغى ۋە پىيادە
قىسىملار نىشانلاپ ئوق ياغدۇرغانلىغى ئۈچۈن دۇشمەن
تەرەپ كوپ چىقىمدار بولدى، دوشمەن ئەسكەرلىرى بۇ
قېتىمقى زەربىنى يېگەندىن كېيىن ئۇرۇشتىن باش تارتە-
دىغان بولۇپ قالدى.

دۇشمەن قوشۇننىڭ غەربكە يۈرۈش قىلغان قىسملىرى مەلۇم بولۇشىچە، ئىككى ئاتلىق باتالىون، 3 پىيادە ئەسكەرلەر باتالىونى ئىككى زەمبىرەك دۇيى، 3 قۇرۇلۇش باتالىونى، ۋە 3 سەييارە ساقچى دۇيىدىن تەركىپ تاپىدۇ. بۇلانىڭ ھەممىسنى بۇرۇنقى ئولكە باشلىغى لىيەن كۇي ئىچكى ئولكىلەردىن ئالدۇرغان ئىدى، بۇلارنىڭ ئىچىدە گەنسۇلىقلار، لياڭجۇلىقلار كوپ، يۇەن داخۇا تەمىناتىنى توختۇتۇش ۋە قىسقارتىش ئىشلىرىنى قىلغانلىقتىن باتالىونلاردىكى ئادەم سانى تولۇق ئەمەس، ئايلاردىن گەرچە ئەسكەر قوبۇل قىلساقمۇ لېكىن تەمىنات (ھەر ئايدا بىر كىشىگە 4 سەر 8 مىسقال پۇل بېرىلەتتى) ئاشۇرۇلمىدى تاللاشقا ئارتۇقچە تەلەپ قويغىلى بولمىدى. خۇنەن، خۇبېنىڭ ياشلىرىنى قوبۇل قىلمىغانلىقتىن، ئەسكەر بولىدىغان ئادەم يوق دېيەرلىك بولدى. ھەربى باشلىقلار كۇنا يېڭىلاردىن ئارىلاش بولغانلىقتىن بىر كوگۇل، بىر مەقسەتلىك بولالمىدى، ئامالسىز قالغان يۇەن داخۇا ھەر قايسى باتالىونغا كىرگۈزۈپ، جۇدى جېڭىنىڭ قوماندانلىغىغا تاپشۇردى. ھەربى كۇچى ھەقىقەتەن ئاجىز.

گېزىتخانىمىز ئورۇش ئەنزارچىسى ئەۋەتىپ ئۇرۇش خاتىرىسى يازدى

مەن 2 - ئاينىڭ 18 - كۇنى (قەمەرىيە 1 - ئاينىڭ 2 - كۇنى) چۈش ۋاقتى بىلەن جېڭگا يېتىپ بېرىپ، غەربى دەرۋازا سىرتىدىكى بىر سارايغا چۈشتۇم. شۇ كۇنى بەك چارچاپ كەتكەن ئىكەنمەن سىرتقا چىقماي سارايۇەننىڭ ئويىدە دەم ئالدىم. سارايىنىڭ ئىچى بەك قالايمىقان ئىدى. تەمىنات

توشۇيدىغان ھارۋىكەشلەر ھەممىلا ئويگە ئورۇنلىشىۋاپتۇ. قىيا-چىيا ئات - ئولاقلارنىڭ كىشنەشلىرى كىشىنى توزۇك ئۇخلاتماي، ئويمايتتى، ئەتىسى ئەتىگەنلىكتە دوستلارنى يوخلاپ كېلەي دەپ شەھەر ئىچىگە كىرسەم دوستلار كوچۇپ كەتكەن ئىكەن كورۇشالماي يەنە سارايغا قايتىپ كېلىپ ئەتىگەنلىك ناشتا قىلدىم. ئاندىن باتالىون ۋە دۇيلەرگە بېرىپ ھەربى ئەھۋالنى ئىگەللىمەكچى بولدۇم. بىراق ھەربى ئورگانلارنىڭ مەخپىيەتلىگى ناھايىتى كۇچلۇك بولغاشقا ئەھۋال بەك قىيىن كەلدى. بەتتىگە يارشا ھەربىلەردىن بىرنەچچە تونۇشۇم چىقىپ قالدى. گومانلىنىشلار بىرئاز كوتۇرۇلدى. شۇ كېچىسى قۇرۇلۇش باتالىونىدىكى تونۇشۇمنىڭ ياتىغىدا بىللە ياتتىم. تېخى تاڭ ئاتمىغاندا مەزكور باتالىيون شەرققە يۇرۇش قىلىش بويرۇقىنى ئالدى. مەن شۇلار بىلەن بىرلىكتە ماڭماقچى بولدۇم. 3 - كۇنى ئەتىگەنلىكتە سارايغا بېرىپ يۇك - تاقنى ئوتكوزۇپ يوتقان-كوپە ئالماي بىر يامغۇرلۇقنى ئېلىپلا ئاتقا مىنىپ ھارۋا دۇيى بىلەن بىرگە يولغا چىقتىم، شەھەر ئىچى ۋە تېشىدىكى ئاھالىلار ئەسكەرلەرنىڭ ماڭغانلىغىغا قاراپ ھورمەت بىلدۇرۇپ ھاياجانلاندى، لېكىن سودىگەرلەر ناھايىتى جىم - جىت يۇردى. شۇ كۇنى ئەتىگەنده ھاۋا ئوچۇقتەك تۇراتتى. بىردەمدە ھاۋا تۇتۇلدى. جېڭدىن چىققان سوغاق شامال يۈز - كوزلەرگە زەھەردەك تېگىشكە باشلىدى. چوقۇم قاتتىق ئۇرۇش بولىدۇ دەپ ئويلاندىم. شۇ كۇنى كەچتە قۇم بۇلاققا چۈشكۇن قىلدۇق. بۇ يەردە ئون نەچچە ئېغىز ئوي بار ئىكەن. ھەممىسگە ئەسكەر چۈشۇۋاپتۇ، مەن يامغۇرلۇقنى يېپىنىپ بىر پىشايۋان ئاستىدا ياتتىم. نەچچە

كۈندىن ھاردۇق يەتكەنلىكتىن دەرھال ئۇيقۇغا كېتىپ چۈشۈمدە خەلق قوشۇنلىرى بىلەن دۈشمەن قوشۇنلىرى سەپ تارتىپ سوقۇشقانلىغىنى كۆرۈپتىمەن. ئىگىر تاغ بېشىدا تۇرۇپ ئىككى تەرەپنىڭ سوقۇشۇاتقانلىغىنى تاماشا قىپتىمەن. ئېتىلغان زەمبىرەك ئاۋازلىرى يەر-جاھاننى تىترىتىۋەتتى. دۈشمەن قوشۇنى بىر يەرگە توپلۇنۇپ قاپتۇ، خەلق قوشۇنى توپقا تۆتۈپ دۈشمەندىن نەچچە يۈز كىشىنى ئوتتۇرۇپتۇ. ئۇرۇش راسا قىزىۋاتقاندا ئۇشتۇمتۇت گۈلدۈرلىگەن بىر ئاۋاز بىلەن دۈشمەن قوشۇنى مەغلۇپ بولدى. خەلق قوشۇنى شىددەتلىك قوغلىدى. مەنمۇ ئاتلىق قوغلۇدۇم. ئېتىم بىر ئىگىز دوڭدىن سەكرىگەندە ئاتتىن ئۇچۇپ كەتتىم. چوچۇپ ئويغانسام پىشايۋان ئاستىدا ئاتنىڭ يېنىدا يېتىپتىمەن. شۇندىن كېيىن ئۇزۇنغىچە ئۇخلىيالمىدىم. بىرەمدە ئەسكەرلەرنى يوقلىما قىلغان ئاۋازلار ئاڭلاندى. مەنمۇ ئاتنى توقۇپ ئەسكەرلەر بىلەن بىللە ماڭدىم. شۇ كۈنى كەچكىچە يامغۇر ياغدى. كەچتە تودوگقا چۈشۈپ قوندۇق. بۈيرۇق ناھايىتى چاڭ ئىدى. مەنمۇ قالايمىقان ھەركەت قىلالمىدىم. كېچىسى يامغۇر قاتتىق ياغدى. مەن ئات ئوقۇرنىڭ ئاستىدا ياتتىم. تۇخۇ چىلاغاندا بىردىنلا يورۇق كېرىۋندى. ئۇرۇش باشلىنىدىغانلىغىنى بىلدىم - دە تاماق يەپ تەييارلىنىپ ئۇرۇشنى كۈزەتمەكچى بولدۇم. ئالدىنقى سەپتىكى قىسىملارنىڭ باشلىغى خائىن چىەن گۇاڭخەن دۈشمەن بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ بىر تۈركۈم ئەسكەرلەرنى باشلاپ دۈشمەنگە تەسلىم بولدى. ئالدىدا ماڭغانلارغا دۈشمەنگە ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن ئۇچرىغان خەلق قوشۇنىنى ئولتۇرۇشكە

بۇيرۇق بەردى. چىەن گۇاڭخەن ئەسلىدە ئالدىنقى قىسمىنىڭ قوماندانى ئىدى، خەلق قوشۇنلىرىغا كوز-قۇلاق بولۇپ بارلىق پىيادە زەمبىرەك قىسىملارنى باشلاپ ماڭدۇ. 3- كۈنى ھەممىسى جىڭدىن چىقىپ 4- كۈنى كەچتە تۇدوگ دىگەن يەرگە چۈشكۈن قىلىدۇ. قۇملۇقتا ئىككى كۈن يول ماڭغان ئات-ئۇلاق ئادەملەرگە ھاردۇق يەتكەن ئىدى. شۇ كېچىسى قاتتىق بوران چىقىپ يامغۇر ياغدى. يېرىم كېچىدە سارايىنىڭ ئوتخانىسىغا ئوت كەتتى، خەلق قوشۇنلىرى ئارىسىدا بۇزۇقلار بار ئىكەن دەپ ھۇشيارلىقنى ئاشۇرۇشقا قاتتىق بۇيرۇق چۈشۈردى. تاڭ ئاتقاندا ھەممىسى يولغا چىقتى. پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ رازۋېتكا قىسمىغا بىر تەرەپتىن تەكشۈرۈپ بىر تەرەپتىن ئىلگىرىلەپ مېڭىشقا بۇيرۇق قىلدى. 20 يولدەك ماڭغاندا ئالدى تەرەپتىن زەمبىرەك ئاۋازى ئاڭلاندى. خەلق قوشۇنى ئۇزىدىكى زەمبىرەكلەرنى يولنىڭ سول تەرىپىدىكى ئىگىزلىككە ئورۇنلاشتۇردى، دۈشمەننىڭ پۈتۈن دالىغا تارقىلىپ كېلىۋاتقانلىغىنى كورۈندى، دۈشمەنگە قارشى تەييارلىنىشقا بۇيرۇق چۈشۈرۈلدى، خەلق قوشۇنلىرىنىڭ زەمبىرەك قىسىملىرى ئەپىلىك يەرگە ئورۇنلاشقانلىقتىن دەرھال ئوت ئاچتى. دۈشمەن قىسىملىرى يېڭىلدى. باشقا پىيادە ۋە قورۇلۇش قىسىملىرى باتۇرلارچە ئىلگىرىلىدى، قانلىق جەڭ بولۇۋاتقاندا دۈشمەننىڭ ئاتلىق قوشۇنلىرى تاغ ئارقىسىدىن ھۇجۇم قىلىپ كەلدى دىگەن خەۋەر پەيدا بولدى. بەزىلەر خائىن چىەن گۇاڭخەننىڭ بارلىغىنى كورۈپتۇ. خەلق قوشۇنلىرى زەمبىرەكلەرنى ئۇلارغا قارىتىپ قاخشاتقۇچ زەربە بەرگەشكە دۈشمەن مەغلۇپ بولدى. چۈشتىن كېيىن سائەت

3 بولغاندا دۇشمەننىڭ ھەمسە قىسمى مەغلۇپ بولۇپ قاچتى. خەلق قوشۇنلىرى قوغلاپ يۇرۇپ زەربە بېرىپ زور غەلىبىگە ئېرىشتى. خەلق قوشۇنى قوغلاپ كۆچاۋزا دېگەن يەرگە كەلگەندە 20 نەپەر پىيادە ئەسكەر دۇشمەننىڭ 4 زەمبىرىكىنى تارتىۋالدى. سورەپ ھېڭىشقا ئات بولمىغانلىقتىن دۇشمەننىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى قوغلاپ كېلىپ 20 كىشىنىڭ ھەممىسىنى ئولتۇرۇپ تاشلاپ زەمبىرەكلەرنى تارتىۋېلىپ كەتتى. بۇ 5 - كۈندىكى ئۇرۇشنىڭ ئەھۋالى. مەن خەلق قوشۇنلىرى بىلەن بىرگە نەچچە كۈن يول يۈرۈپ چارچاپ كوپ جاپا تارتقان بولساموۇ، لېكىن خەلق قوشۇنلىرىنىڭ ئىنتىزاملىق يۇرۇشقانلىغىنى ئۇلارنىڭ چارچىمىغانلىغىنى كوردۇم. دۇشمەننىڭ بېشىنى ئالمىغىچە ئارام ئالمايمىز دېيىشۇاتىدۇ. خەلق قوشۇنلىرىنىڭ ئىرادىسى مۇشۇنداق قەتئى تۇرسا دۇشمەنلەر نەمىشقا تارمار بولمىسۇن.

سۇيدۇك خەلق ئىشلار باشلىغى تۇنۇگۈن يەنە ئېلان چىقاردى، ئاساسى مەزمۇنى: ئەمدى سىياسى ئىشلاھات يۈرگۈزۈپ جۇمھۇرىيەت قۇرۇلدى. شىنجاڭ ئىلىدىكى ھەرقايسى ئۇرۇغداشلارنى يۇرت ئايرىماستىن بىردەك پۇخرا دەپ قارىلىدۇ. مۇندىن ئىلگىرى خىتايلار ئىسلام دىنىنى كىچىك دىنى دەپ قارايتتى، مۇنداق پەرقىلىق ئاتاش كىشىنىڭ غەزىۋىنى قوزغايدۇ. بىرلىك - باراۋەرلىك مەسلەگىگە خىلاپ. بۇندىن كېيىن ھەرقانداق كىشىنىڭ مەزكور دىنىنى كىچىك دىنى دەپ ئاتىشىغا يول قويۇلمايدۇ، خىلاپلىق قىلغانلار بولسا بىر سەردىن يۇقۇرى 5 سەردىن تۇۋەن جەريمانە پۇل ئېلىنىدۇ دەپ شۇبۇ بۇيرۇق چۈشۈرۈلدى.

شۇڭا باتالیونىدا دېلۇنبۇ، سانىڭنا، چىڭسەي ۋە جىڭشىدىن ئىبارەت 4 كىشى مەزكور باتالىونغا يوشۇرۇن تۇزغۇلاڭ قىلماقچى بولغاندا مەزكۇر باتالىون باشلىغى قولغا ئېلىپ ھەربى ئىشلار بولۇمىنىڭ تەكشۈرۈشىگە تاپشۇرغان ئىكەن، تەكشۈرۈشتە راس بولۇپ چىقتى. دېلونبۇ ۋە سانىڭنا 10 يىلدىن قاماق جازاسى، چىڭسەي ۋە جىڭتى ئىككىسىگە 5 يىلدىن قاماق جازاسى بەرمەكچى بولدى. نۇۋەتتە خەلق ئىشلار ئىدارىسى مەزكور جىنايەتچىلەرنى سۇيدۇك ناھىيىسىگە تاپشۇرۇپ گۇندىخانىلارغا سولاپ قويۇشقا بۇيرۇق بېرىلدى.

«يېڭى گېزىت» 16- سانىدىن ئېلىندى.

(جۇڭخۇا مىنگۇنىڭ 1- يىلى 3- ئاينىڭ 8- كۈنى قەھەرىيە 1- ئاينىڭ 20- كۈنى)

ئىلى خەلق قوشۇنى ئاتلىق قىسمىنىڭ 3- پولكىنىڭ باشلىغى جاۋ جىبىڭ دوداڭنىڭ بۇيرۇغى بويىچە ئەسكەر ئېلىپ يەنە بىر پولك قۇرماقچى بولدى. جاۋ ئەسلىدە ئىلى قۇرۇقلۇق ھەربى مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. جۇڭ رۇي جياڭجۇننىڭ ۋاقتىدىن قالغان قۇرۇقلۇق ھەربى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى جاۋ جىبىڭغا ئەسكەرلىككە يېتىلدى. ئۇزلىرى ئات ھازىرلاپ پولك قۇرماقچى بولدى. ئۇرۇش سەنئىتى باشقىلاردىن ئارتۇق بولغىنى ئۈچۈن ھۇجۇم ۋە مۇداپىەگە ياراملىق ئاساسى ئەسكەر قىلىنماقچى.

يەقىلغان كوۋرۇك دېگەن يەر مۇھىم ئورۇن. ئوتتۇرىسىدا يول، ئىككى تەرىپى قومۇشلۇق، خەلق قوشۇنلىرى قوم بولاق ئەترايىغا يوتكەلگەندىن كېيىن دۇشمەنلەر نەچچە كۈندىن بېرى مۇشۇ يەرگە توپلۇنۇپ، خەلق قوشۇنىنىڭ

يولىنى ئۇزۇپتىپ مۇداپىه كورۇش ئۇچۇن لەخمه (ئاكوپ) كولاۋاتىدۇ. خەلق قوشۇنلىرى ئىلىدىن جىڭغچه بولغان يولدا ھەربى پونكىت قۇرۇپ، ئەسكەر قويۇپ، ئوبدان مۇداپىه كورمەكته، تەمىناتى يېتەرلىك بولماقتا.

خەلق قوشۇنلىرىنىڭ قورال - ياراق، ئوق - دورىلىرى ئىلدىكى جەنۇپ ۋه شىمال ئىككى ئامبارىدا ناھايىتى كوپ ساقلانغان. ئامبارچىنىڭ ئېيتىشىچه، ئامبارىدا ساقلانغان ئوق - دورىلار بىلەن ئىككى دېۋىزىيه ئەسكەرنى بىر يىل تەمىنلىگىلى بولىدىكەن.

دۇشمەن قوشۇنى شىخودا تۇرۇپ، ھۇجۇم قىلماستىن قاتتىق مۇداپىه كورمەكچى بوپتۇ. خەلق قوشۇنى بىر باتالیون قۇرۇلۇش ئەسكەرلىرىنى ئېۋەتىپ يەتتىلغان كوۋرۇك دىگەن يەرگه دۇشمەن كولىغان لەخمگه ۋاقتىلىق كوۋرۇك ياسماقچى بولدى.

يۇەن داخۇا گوباۋ جۇنى باش مۇشاۋىرلىقىغا تەيىنلەپ شىخودا تۇرغۇزۇپ ئىش باشقۇرماقتا.

يۇەن داخۇا ئوتكەن كۇنى تېلېگرام ئارقىلىق تارباغاتايدىكى ياڭ جىنباڭنىڭ بىر باتالیون (ئەسلىيەتته 122 كىشى) پىيادە ئەسكەر بىلەن تارباغاتاي شەھرىنى مۇداپىه قىلۋاتقان شې زېلۇڭنىڭ ئىككى تۇغلۇق (ئەسلىيەتته 108 كىشى) ئاتلىق ئەسكىرىنى شىخوغا كېلىپ خەلق قوشۇنىنىڭ شەرقىه يۇرۇشىنى توساشقا بۇيرۇق چۇشۇرگەن.

ئىلى بوز يەر ئوزلەشتۇرۇش ئىدارىسى ۋه كېڭەش ئىدارىسى دوذۇنىڭ ئەمرى بويىچه قوغداش چارىسىنى تۇزۇپ چىقتى. مەزكۇر ئىدارىنىڭ قارارىدا ئىلگىرىكى قازاق ئەسكەرلىرىنى قايتا تاللاپ ئۇلارغا ئايلىق قوشۇپ

بېرىلىدۇ. بۇ قىسىم ئامانلىق ساقلاش دۇيىنىڭ بىر قىسىم ۋەزىپىسىنى ئۇستىگه ئېلىپ، بۇز يەر ئوزلەشتۇرۇش رايونلىرىنى ئارىلاپ خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى باندىت ئوغرىلاردىن قوغدايدۇ، دەپ يېزىلغان. بۇ قارارنىى خەلق ئىشلار ئىدارىسى ئارقىلىق قازاق باشقارمىسىنىڭ خەلق ئىشلار باشلىقلىرىنىڭ ئىجرا قىلىشىنى ئىلتىماس قىلىپ، دودۇغا يوللىدى.

خەلق قوشۇنى ئېسيان كوتەرگەندىن كېيىن سۇيدۇڭدىن جىڭغچه بولغان مۇھىم جايلاردا ھەربى ئىشلار بولۇمى ھەربى بېكەت قۇرۇپ ئالدىنقى سەپنىڭ ئالاقىسىنى راۋانلاشتۇردى، ئوق - دورا - تەمىناتلارنى يەتكۇزۇپ تۇردى. يولۇچىلارنى قوغدىدى. بۇرۇن ئىلى بىلەن جىڭنىڭ ئارىلىغىدىكى بىكەتلەر ئىسمى بار جىسمى يوق ئىدى، شۇنىڭ ئۇچۇن خەلق ئىشلار باشلىغى ئەشۇ قۇرۇق ئورۇنلارنى ئەمەلدىن قالدۇردى.

«يېڭى گېزىت» 1- سانىدىن ئېلىندى.

(جۇڭخۇا مىنگۇنىڭ 1 - يىلى 3 - ئاينىڭ 9 - كۇنى قەمەرىيە 1- ئاينىڭ 21 - كۇنى)

كۇرەدىكى سولۇن باتالیون باشلىغى كويلىيەن ئەپەندى ئەزالىرىنى جامائەت ئىشلىرىغه كوڭۇل بولۇپ كەلگەن، گېزىت خەۋىرىگه قىزىقىدۇ. گېزىتخانىمىزنىڭ خىراجىتى ئۇچۇن كۇنىگه 10 سەر كومۇش پۇل ئىانه بەرمەكچى. بىزلەر خەلقنىڭ ئاڭ - پىكرىنى ئېچىپ تۇرۇش چەكلىمىلەرنى يوقۇتۇش ئۇچۇن بۇ گېزىتنى چىقاردۇق. يىللىق پايدا كىرىمى خېلى كوپ. كويلىيەن ئەپەندىنىڭ بۇ ئىانە پۇلىنى قوبۇل قىلالمايمىز. رەخمەت ئوقۇيمىز.

كويليەن ئەپەندىنىڭ بۇ قىزغىنلىقى كىشىنى ھاياجانلاندۇرۇدۇ.

جىڭ ساخارىدىكى مۇڭغۇللارنىڭ قوزغىلىڭى بىستەتۈرۈلغاندىن كېيىن، بۇ قېتىم ئولگەن خەلق ئەسكەرلىرىنى دەپن قىلىش راسخودى ۋە يارىدارلارنى بېقىش خىراجىتى ئۈچۈن تولەنگەن پۇللارنى تەكشۈرۈشكە قاتناشتىم، جەمئى 21 مىڭ 9 يۈز سەر بولغان. بۇنىڭ ئىچىگە خەلقنىڭ زىيان تارتقان مال-مۈلۈكلىرى زويى زوڭگۇەن (ئوكۇرداي) بىرىشكە تېگىشلىك جەرىمانە پۇللار بۇنىڭغا كىرمەيدۇ.

يۇەن داخۇا قاچقاندىن كېيىن ئۇرۇمچىدە خەلق خاتىرجەم بولۇشتى. بىرلىكنى تەمىنلەش جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىرى، جەنۇپ بىلەن شىمالنىڭ پىكىرلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن ھەر كۈنى قاتناپ يۈرمەكتە. ھوكۇمەت ئورۇنلىرىدا چاچ كەسكەنلەر 70-80 گە يەتتى.

ئولكىدىن كەلگەن خەتكە بىنائەن ئېنىق تەكشۈرۈشكە قاتناشقان ئالدىنقى ئايدا يۇەن داخۇا ۋاڭ پېيلەننى باشلىق قىلىپ تەيىنلىگەن. يۇەن داخۇا شەرقىي يولنى تازىلاش باناسى بىلەن قاچتى. 8 يۈز مىڭ تالدىن ئارتۇق ئوق-دورا 2 يۈز مىڭ سەردىن ئارتۇق كۆمۈش پۇل ئېلىپ كەتكەن. ياڭ دودۇ ئامالسىز ئۈز مەيلىگە قويۇپ بەردى. ۋاڭ پېيلەن ئىشقا چۈشكەنلىگى ئېنىقلانماندا ئاندىن خەۋەر قىلمىز. بارىكولنىڭ باشلىقى يېنىي ھەممە كىشى قوموللىدىكى ئۇيغۇرلار قەستلەپ ئولتۇرگەن دەپ چۈشەنگەن. يېقىنىدىكى ئېنىق خەۋەرگە قارىغاندا، يۇەن داخۇا بۇرۇن ئۈنى ئەچچە قېتىم يوتكىسە بويسۇنمىغان ئىكەن. يول توساپ ئەسكىلىك قىلىشىدىن ئەندىشە

قىلغان يۇەن داخۇا نۇرغۇن كىشىنى ئۇيغۇرچە ياساندۇرۇپ ئۈنى نەنشەن ئېغىزىدا توساپ ئولتۇرۇۋەتكەن.

قەمەرىيە 4-ئاينىڭ 19-ۋە 20-ئىككىسى كۈندە ئۇرۇمچىدە پىتنە ئېغۇا كوپ تارقىلىپ كىشىلەرنىڭ كۆڭلى خاتىرجەمسىزلەندى. ھەر ساھەدىكى كىشىلەردىن ئوقىتىنى تاشلاپ ئۇركۈپ يۈرگەنلەر ناھايىتى كوپ، ھەتتا نۇرغۇن كىشى كېچىسى ئۇخلىيالمىغان، يۇەن داخۇا قېچىپ كەتكەندىن كېيىن كىشىلەرنىڭ كۆڭلى ئاستا-ئاستا خاتىرجەملەشتى.

«يېڭى گېزىت» 121-سانىدىن ئېلىندى.

(جۇڭخۇا مىنگۇنىڭ 1-يىلى 6-ئاينىڭ 26-كۈنى قەمەرىيە 5-ئاينىڭ 20-كۈنى)

新疆文史资料选辑（9） （维吾尔文）

中国人民政治协商会议新疆维吾尔自治区
委员会文史资料研究委员会 编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放路306号）
新疆新华书店发行 新疆新华印刷厂排版
新疆乌苏县印刷厂印刷
787×1092毫米 32开本 6.875印张
1982年1月第1版 1982年4月第1次印刷
印数：1—7,000

统一书号：M11098·95 定价：0.40元

（内部发行）

书号：M11098·95
定价：　0.40元